१५०

प॰सं॰ ॐ श्रीगणेशाय नमः ॐ उत्पन्नभावस्मृद्धिहेत्वयोर्द्वयोः संहारे सत्तत्त्वपतो लक्षयितुमुदाहरणेन च।
१३ टी॰ इष्टसिद्धिमारभते ययोरिति ययोरिति प्राग्वत् सत्तत्त्वद्वयस्य आमन्त्रणे समस्तरूपासनाविशो-
१ षितत्त्वद्वयपदे वा द्विकाविराशेति सद्वचनार्थम् नैवानुकूलयति युक्तीति सद्भावः मोक्ष-
वेत्तुः मोक्षवेत्तुः सिद्धिर्मोक्षवेत्तुः रागादिमार्जनार्थं वैशमादिसम्पन्नस्याज्ञानस्य पाशार्थं सत्कान्तिसत्त्वं।

ॐ ययोर्द्वयोः संहारे शुद्धं सत्तत्त्वद्वयः शु-
द्धिमोक्षवतो यत्र विघातो सिद्धिरुत्तमा १ ॥

स्मात् यत्संहारे विघातनाम तत्त्वार्थे समावेशावतामपश्चिमजन्मवतामुत्तमासिद्धिः परबोध।
नत्वाण्यस्मात् इत्येवं संहारे मोक्षस्य विघातं भवितिति ये सत्तत्त्वद्वयो बाह्याभ्यन्तरशुद्धात्मेषा-
मत्र विघातो सिद्धिरुत्तमा। अन्ये च मानवैकानन्त्र्यविभयं सम्भाव्यते इत्याशयः १ ॥

उपक्रमेवार्थं साधयितुमारम्भः अतीवेति गाढगाम्भीर्यं वाह्यस्थानन्तरमेहृतिमत् अतएवास्य
सत्त्वानामथमसत्त्वानामत्रविशतोभयत्ननकम् तस्मादेतत्स्वेषानेक्ष्णः सत्वसत्त्वसत्त्वमाश्र
येत सर्वेष्वप्रकाशाहृतिः तथाचाविकारकारसत्वेयमसतामस्युरथेपिचेति २ अत्रलक्षणंकथ्य
यितुमारेतुत्रयेजनतायमरयति उद्यन्तेति सिद्धान्तोत्स्वरूपवत्समासादितबुद्ध्यानत्वि
ष्ठीनोयसत्त्वावस्थोद्यन्तेति पर्यायवक्रतावक्रोक्त्यानामतत्त्वेयेहर्षावाम्ये तथाहि उद्यन्

अतीवगाढगाम्भीर्यंहार्दमेतद्व्यावहम् विशतामत्त्वसत्त्वानांतस्मात्सत्त्वंसमाश्रयेत २
उद्यन्तेतिपर्यायवक्रतायस्तत्त्वेये सिद्धान्तोपरमोदारविमर्शाभरितात्मनाम् ३

तेतिभावश्चयानोनिर्देशः सचपदार्थग्राणाग्रहत्वाद्धर्मोपितादृशोयत्रासौधर्मोपिस्वसत्ता
यामेवसमेपलत्तरतितयैवस्थापकत्वात्तस्यनामवगाहतेतेनोवक्रतयाश्लिष्टेनतयाथमेथमि
स्वभावप्रकाशकत्वात्सिद्धान्तानामत्रतत्त्वेः तेचसिद्धान्तश्चानन्तात्मानोयेनतत्त्वेः प्रस्तुतप्रणीत
कल्पनादेवदंष्ट्रोपक्रमायायत्वेनस्थापितत्वात् परमोदारेति भावाभावलक्षणसर्वावेशादि
मर्शोस्यपरमोदारात्मसत्तपवभरितात्मनामिरुत्कम् ततैवबाह्यान्तरत्वेनम् १

प० सं०
१३ ही०
२

उक्तमेवार्थं स्फुटप्रतीतये व्यतिरेकेणापि वक्ति अथोऽति नियतिवद्धानामिति पारमप्य।
त्मस्वरूपैकतानामपि वतानामित्यर्थः तदुक्तासिनाहि नियतिस्तमेवैकं विहाय सर्वत्रापि हृता।
सादेत्यभिप्रायः अत एव विमर्शरहितात्मनामिति अतस्तोत्पन्नेऽतिवक्रतामन्वेपरम
तिरोधेयन केवलेवाहृदये कस्मात्स्तुतिगोचरमध्यायातेरोधपद्वेषोज्ञाप्ये विकल्पपद।
अस्मैर्निर्लिमित्वाद्विस्मारणायः अथवावेतितपरावराये केवितेत्रसिद्धाविवक्षिता।

अथो नियतिबद्धानां विमर्शरहितात्मनाम्
उत्पन्ने तेऽति पर्यायवक्रताहृदयेपरम् ४

तेषां च शाम्भवीयोगमयं नियतिमोहेनेयः पुं यतस्ते विमर्शभरितात्मानः विमर्शस्वरू
पोपायान्नसन्धानशक्तिमन्तम् इति नियतेरणुत्पन्नेऽति पर्यायवक्रतान्हृदये येऽनर्ति।
यतिबद्धाग्रहहैकपायाणा अत एव विमर्शरहितात्मानः तेषामिये प
र्यायवक्रताकेवलेऽपायेति
भावः ४ ॥

२

इत्यमस्यमूलश्यापनेकृतेपतद्दर्शनसुखितनरमितितथाप्रभते इदमिति परमामृतदा।
यितात्परमामृतम् सर्वान्प्राणानेजीवयते सिद्धैःसिद्धत्वं सर्वोपरीति निर्विमर्शोहित्र।
लित्वसमममिति अथचसर्वोपरीति उद्यमेकप्राणनात्सर्वसाधनानाम् ५ ग्रन्तपवाद १

इदमन्यन्तताहारमतीवपरमामृतम् सर्वान्प्राणानें सिद्धैःसर्वोपरि
विराजते २ सिद्धानांसिद्धतासेषायोगिनांसापराकला ज्ञानिनां
ज्ञानशक्तिःसासारमेतन्महेशितुः ९ ॥
१०

सिद्धानामिति सिद्धतेति सिद्धव्यपदेशहेतुः पराकलाविश्रामेदेतत्परम्पथाभ्यसतामे
षोनऊर्ध्वापिविश्रान्तिःशक्तिःपार्यन्तिकेफलम् अत्रसर्वत्रबीजमाह सारमिति ऐ
श्वर्यलक्षणाम् माहेश्वर्याभिव्यञ्जकमित्यर्थः ९ ॥

प०
से० ८
३

कृतमिदं सारमेतन्महेशितुरिति परं तु अनेनास्य सद्वितीयत्वमिवाभाति व्यपदेश
भेदादित्यत्र समर्थयति वक्त्रादिमादि स्वस्य परमेशितुरिदं व्यपदेशेन भिन्नमिवाभा
ति न व्यपदेशभेदेन भेदमननं विदुषां वैदुष्यम् यतः स्वं हि नाम प्रकाशस्य प्रकाशक
त्वलक्षणं स्वरूपं विमर्श उच्यते इत्थं सिद्धं इत्थं नामालंकरणं न दोषाय न तस्य पदस्य
स्वस्य प्रकाशेन परेणापि तत्त्व इति तदनेन लक्षणस्थानत्वात् परावेल लक्षणापादकमेत

वक्त्रैर्घोषं प्रभा भानोरंशीशोस्य यथा वपुः व्यपदेशान्तरं भिन्नं न घेदं परमेशि
तुः १

उच्यते यथा च परमेशनाथादेकं यदस्य परप्रकाशनेपि यत्तानपेक्षणाबलक्षणं।
सारभूतं स्थानं तन्मनसापि स्वरूपस्यैव कलितत्वात् व्यपदेशेपि न काचित्क्षतिरिति
तथाह युगपद्वक्त्रैरिति अयं भावः स्वमेव रूपं फलभेदाद्वैराग्येण शक्तिरिति
कल्प्यते न तस्मोवस्तुतः परार्थालंकरिकिञ्चिदिति वपुरिति व्यपदेशान्त
रं भिन्नमिति वोक्तम् ॥ १ ॥ ३

3

इदानीमस्य वस्तुनः शास्त्रान्तरेण नामनानात्वमेव न तु परमार्थतोऽत्र कस्यचिदपकर्ष इति।
स च यन्निष्कृष्य स्वरूपं दर्शयति यस्मादिति जडचेतनभेदभिन्नानां ग्राह्यग्राहकाणां य।
प्रकाशात्मकं रूपं तस्याप्यप्रकाशत्वे तत्त्वाप्यालोपि कथमेवेति तथा हि सारमिति अत्रच्छे
द्विसारे नत्वेयमेव विमर्शशक्तिः तथा चाचार्याभिनवगुप्तपादाः अन्तर्विभाति सकलं जगदा
त्मनीह यद्वद्विचित्ररचना मकुरान्तराले बोधः पुनर्निजविमर्शनसारयुक्त्या विश्वं परामृश वि

यस्मात्स्वात्मसत्ताभा शक्तिः स्पन्दः परा कला माहात्म्यं परमानन्द इति पर्यायनामभिः
शास्त्राण्यभेदतो भिन्नैस्तैस्तैस्तस्याभिधेयं परम् स्वातन्त्र्यं चैतन्यमेतस्यैव भवेदापि कथ्यते ६

ततो मुकुरस्तथात इति तथा स्वात्मसत्तेति स्वतो भावः सत्ता भवनकर्तृता सर्वक्रियासु स्वा।
तन्त्र्यं सा च सर्वभावानां यत्पार्थक्ये पारमार्थिकं रूपं तद्रूपा तथा च सा सैव स्वः सर्वेषां भावा
नां परमात्मा वेद्यतां स्वः स एवासौ प्रकाशः तं विना प्राणिनां सर्वो प्रकाशः स्यादिति नीत्या सर्वान्त
प्रकाशात् एतदेव शिवदृष्टौ आत्मैव सर्वभावेषु स्फुरन्निर्वृतचिद्विभुः अनिरुद्धेच्छाप्रसरः प्रस
रद्दृक्क्रियः शिव इति शक्तिशक्तिमदभेदाध्यवसायेन विमर्शप्रधानं शिवतत्त्वमकम्पं इत्येव

प.त्रिं.टी. ४

प्रदेशोपि ब्रह्मणः सार्वरूप्यमनतिक्रान्तोऽविकल्प्यश्चेति श्रुतिवचनमनुभवसिद्धम् तथा
वसति न ह्यस्य नाम किञ्चन परमार्थतो विद्यते प्रकाशात्मकः प्रकाशात्मत्वात् प्रकाशा।
त्मनो ह्यात्मत्वात् एतदेवाभिप्रायेण भगवान्व्यासोऽपि गीतासूक्तवान् यो मां पश्यति।
सर्वत्र सर्वं च मयि पश्यतीति तथा सर्वभूतस्थमात्मानं सर्वभूतानि चात्मनीति चेति।
विमर्शप्रबोधान्तरलाभः स्वात्मसंवेत्तिसिद्धम् प्रभेति आभानमाभा तच्चान्तःस्थितस्य
बहिरात्मना तस्यान्तःस्थितिं विनाकदापि बाह्याभासोऽनुपपत्तेः अन्तःस्थितत्वे सर्वदा
स्तीति बोध्यम् तच्चतत्र सकृद्विभातोऽयमात्मेतिनीत्या सकृदाभानलक्षणोपरामर्श।
तमेव तथा च प्रमातैकात्म्यमानन्त्यमिसंके भट्टपादैः शक्तिरिति व्याख्यानप्रायम्।
स्पन्द इति किञ्चिच्चलनरूपा तथा हि प्रकाशस्वरूपे हि मनागपि नातिरिच्यते यतिरिच्यत
इति चलमेवाभासभेदयुक्तमिव च भातीति तथा च भट्टकल्लटपादैः गुणादिस्पन्दनि।
ष्यन्दाः सामान्यस्पन्दसंश्रयात् लब्धात्मलाभाः सततं स्युर्ज्ञस्यापरिपन्थिन इति सततस्फु
रत्तारूपमेतत्तत्त्वमित्युक्तं भवति एवमेव चमत्कारेति कथ्यते परा कला इति कलनात्मकत्वा।
त्कलेति कलना च विमर्शनेव च परा वा कुण्डलिमय तथा च हरिः न सोऽस्ति प्रत्ययो लोके यः श।

शब्दानुगमादृते अनुविद्धमिव ज्ञानं सर्वं शब्देन गम्यते वाग्रूपता चेदुत्क्रामेदवबोधस्य।
शाश्वती ॥

विमर्शिनाम्ना.

४

तत्प्रकाशः प्रकाशेन साहित्यमेव विमर्शिनीति तस्याश्च पराद्वैतसर्वप्रतिष्ठाहेतुत्वात् माहात्म्यमि
ति श्लोकेनासावेव बन्धभवनलक्षणा तत्त्वकर्तृत्वाकर्तृत्वे चात्मपरामर्शलक्षणे तथा च पराम
र्शोऽहन्तो विश्वनिर्भेदयं नीलादित्वेन चकास्तीति ततोऽयं महात्मेति कथ्यते यथोक्तं परि
च्छिन्नस्वभावत्वेन तस्याः किल लक्षणम् जडो हि लक्षणो बाध्यो यत्नेन परिमीयते इति त
थाचेतनस्वरूपत्वमभिज्ञायाम् आत्मानमत एवायं ज्ञेयीकुर्यात्पृथक्स्थिति ज्ञेयं न त्विति परमा
नन्द इति अयमानन्दयेति तेनैव परमार्थेन यानन्दः श्लोक्यानन्द इति सा चेयमेव सा भगवता प
राशक्तिः तथा च श्रुतिः सर्वं परवशं दुःखं सर्वमात्मवशं सुखमिति इत्थमनेकनामकथ
नया हेश्वरस्य व्यापकत्वेन प्रसिद्धं तत्त्वाधारस्याह इतीत्यादि यस्मिन्नेके स्वपदे विधेयत्व
या स्वरूपकथनार्थमवतारयति तदिति यदेतद्धामभेदेन विशेषकलनार्थं धामसारादि
नामकेवलं तत्तदेतत्स्वमहेश्वरस्यैव तत्त्वाभिधेयपदे श्रौतं स्वातन्त्र्यमनन्यापेक्षित्वलक्षणमी
शितृत्वमैश्वर्यमिति कथ्यते अनेनैव चास्य विविधभवनाद्वैभवमिति चैतत्कथ्यते तथाहि
चेतयतीति चेतन इति या चास्य चितिक्रिया सा स्वात्मप्रत्यवमर्शस्वभावत्वाज्जडाजडको
टीकारेणाभासमाना चेतन्यमित्यनन्यधर्मो धःकरणात्मकेन भावप्रत्ययेनाभिधीयते तथा

प्र॰
११ सं॰
५

5

दि घटं जानाति देवदत्त इत्यत्र घटविषयज्ञानजनने देवदत्तः कर्तेति शाब्दबोधे घटे
न घटात्मनि न किञ्चिदपि चमत्क्रियते न स्वात्मना न परामृश्यते न चेतनात्मना प्रका
श्यते न तत्स्वतापरिच्छिन्नतयाभास्यते ततोसौ जड इत्युच्यते देवदत्तेन तु स्वात्मन्यह
मिति स्वारसिकोयोगस्फुरणाविभूतियोगाच्चमत्क्रियते स्वात्मा परामृश्यते स्वात्मै
व प्रकाश्यते इदमित्थंयः परिच्छेदपतावद्रूपतयानवच्छिन्नलक्षणभावेन नीलपीतसु
खदुःखतच्छून्यताद्यवभासयोगेनावभास्यते तेनासौ चेतन इत्युच्यते इत्थं च चितिक्रि
यैव स्वपरावभासनस्वभावत्वादेतत्स्वरूपोन्यापिकेत्यन्यधर्मो यः कारणात्मकेन भा
वप्रत्ययेनाभिधीयते न चान्यधर्मो यः कारणमस्यन्यूनतापायकेन ख्यापितेन नाप्यस्य
स्वात्मप्रत्यायानात् न थाचानेनास्यानन्यायत्वेनसाधिते विभुत्वनित्यत्वादयोयेस्यध
र्मास्तेप्यत्नतागूरिताभवन्ति तथाहि देशकालाकारभेदाभेदविकल्पोपदत्तत्वा
दस्यपरामर्शात्मनःपरानपेक्षस्यप्रकाशात्मनस्यावच्छेदमाधातुमशक्यत्वा इति वि
भुनित्यः सर्वात्मकश्चात्मेति इत्थं च स्वाधीनसिद्धिकत्वादस्य न परदर्शनेष्वप्र
माणावेद्यता विद्यते ॥ ॥

५

श्चैतत्तदधीनात्तेषामपि सैवेति सृजनार्थेयमात्मामिति चैतन्यविशेषणम् नास्यान्यस्युव
मितिप्रत्यभिज्ञानकारणमपि तत्स्वयमेव तदधीतिभावः एषचार्थः चैतन्यमात्मेतिशिवसू
त्रमालम्ब्यासिद्धपादैर्निर्णीतम् आत्मानएव चैतन्यं चित्क्रियाचितिकर्तृता तात्पर्येणोक्ता।
नस्तेनजडात्सर्वविलक्षणाइति श्रीतन्त्रालोके अनेपलस्यवशितोदेशकालाद्यनतिक्र
मः नित्यत्वेनतिसविभुत्वेनत्या विश्वाकृतिएवः विभुत्वात्सर्वगोनित्यभावादाद्यन्तवर्जि। ता
नः विश्वाकृतित्वाच्चिदचिद्विश्वावभासकस्मादि २ ॥ ननुकथमेषउच्यत इतेसि।
भावप्रत्यपालिम उद्योगएवपरमभिधिच्यते यावतासर्वेऽेवज्ञानक्रियाशक्तियोगा।
ज्ज्ञातृत्वकर्तृत्वेएवास्यस्वातन्त्र्यमितिकथ्यते सएषसर्वज्ञः सर्वकर्ताचेति इत्यपि।
वसमर्थनायाह तस्येति मतत्स्यपरमेश्वरस्यज्ञानक्रियेएवस्वातन्त्र्यमिति परेष्ठउ।
त्मिषितविषयेते उन्मेषस्पन्दमूलत्वात्तोऽङ्कः स्वात्मभूतसामामायाकारोवेदनाभासस्य।
विशेषकलनारूपोपत्रज्ञानानिकरोतीतियास्यात्मनोविशेषः परमव्याख्यारोपपन्ते तथा।
चक्रातः सएवतनवकरूपोमन्त्रायेयतिबकुभवनेईतणामिच्छाद्रूपंनिमित्तवदनीति स

ष. सं. यथोक्तरसज्ञानस्यास्यान्ततो विश्वव्यापारप्रथमे भागमितिर्या सा ऊनत्वावस्था सततोदिता
र. टी. ऽपि परमार्थतः कलनयोर्म्मात्वमित्यभिधीयते स उत्पन्नतापरभागे ज्ञानप्रथमभागत्
४ त्वम्प्रमोऽङ्कुरितिकथ्यते तथा च शिवरहस्ये यदानन्तस्य विश्वमेव विभवामोऽरजस्तथा वि
6 चित्ररचनानानाकार्यैरपि प्रवर्तते भवमस्मात्स्विताचितासेज्ञायाः प्रथमाङ्कुरिति ।

तस्याङ्कुरैर्व्याख्याता यो या द्विपत्र्यास्ति सोदिता
ज्ञाने क्रियेति यद्योगात्तानाकर्तेति कथ्यते ४

अङ्कुरोद्गमे हि प्रथमे हि पत्रद्वयाभासम् तन्मात्रस्येति अयं भावः तस्मिन्निहैव विश्वलताया
कार्ये यज्ज्ञाने तत्प्रकाशनशक्तिरूपतापि चिदात्मनः सर्वप्रतिपत्तॄणामेवेद्यमन्तःकरण
स्वप्रकाशमात्रेण तत्कार्ये यतः सा ज्ञानशक्तिः ततोऽपि सर्वप्रमातृवेद्यस्थूलकार्याकारस।
म्पत्तिफलः समुद्यमः क्रियाशक्तिरिति ४ ॥

एवंगतमिदंयदस्माद्युष्मत्तासहन्तेबलोकादिस्थेनानातयावभासतेइति परेविपद्यक्त
येत्रसौपरमानंदरूपोहर्षोनन्यापेक्षकः कथमिमंयगत्येंश्चप्रवर्तेते नहिपरमप्रबुद्धस्य।
यौचितीपत्सर्वथानवधानप्लेववलमागेनावधानुस्वस्वीकारस्त्यागोवाकोदलपितमाहस्य
ग्मम सएषइति अत्रेयंभावः सत्तामिदमेतनाहंकत्वरूपस्यस्वयमेतादात्म्यप्रवृत्तिरनुचितेति।

सएषपरमेश्वरः परमबोधरूपोमहामहेशैकवपुरुच्छलत्स्वबलपालिकेपोगाहद्भिः
विचित्ररचनापटुः प्रभुपदप्रसन्नहास्यपत्करोतिकलनोद्गतंउपदार्थसम्भृत
ये ॥ नदेतत्वात्कृत्स्नपरमविमलस्फारभरितेपरापेलाशून्यंपरमकलनाभोर
मधुरम् समन्तादुद्घूर्णांसुरपदकदम्बोज्ज्वलवपुर्विभित्तेतत्कृत्स्नमसदृशतेश्वा
घमइति १२ ॥ मितिसिद्धान्तनयेन स्वरूपास्फालनस्यै
परेत्वपक्वाकोनरमास्पद
वैतत्त्रिभिन्नस्वाकारागर्होकावावधानवघदोषापेक्षमाह उच्छलदिति तथाच।
सोमानन्दः ऊल्लितेऊल्लितस्यस्याकथमुन्मत्वेतेतिवेन रूपप्रसारसमेतोगर्हितत्वम
शक्तिमत इति अत्रचापि उच्छलत्स्वशक्तिः शिवसंस्थलम् तथापिपरमानन्दरूपमेव।

प. सा.
स. टी.
८

कथंनावभासयतीत्याह विचित्रेति तथालेखकानामविचित्रत्वेनेतिभावः नचतथा
तेपिपरमार्थतः काचिन्नस्वरूपाद्भिन्नेत्याह महाम्रेति अयमाशयः मायाशक्तिव-
शादभेदापरामर्शः केवलमङ्कुनाहेतुः नचततथास्वरूपप्रसरणाद्रूपनादस्योल्लासस्य।
भ्रान्तिरूपाहिगर्हाभेदापरामर्शेनेतत्त्वनकिञ्चिदख्यातिरूपमाश्रत्वात् अतएवोक्तं।
परमबोधरूपइति इत्येतमर्थंनानावरत्वनाक्रममाह प्रभुपरमइति अयंभावः असौप-
रमबोधस्वभावश्चात्मानावभासकारणतएव तत्रापिचास्यैवैभवात्मकेस्वातन्त्र्यमपि।
प्रकाशनतएव तत्रस्वातन्त्र्येनजडाभासपर्यन्ताभासैर्विश्राम्यतीत्युक्ते जडपदार्थसम्भृत-
येइति जडपदार्थानांसम्भृतिः सम्यग्भृतिः वैचित्र्याभासः सर्वथानिराकोदत्वमिति
भावः प्रकाशात्मनाभासेनतावद्द्वयीगतिरित्याह प्रभुपरमइति तत्राहन्तापराम-
र्शात्मनाभासकत्वंप्रभुत्वम् इदन्तापरामर्शात्मनाजडाभासकत्वमपशुत्वेजीवत्व-
मितियावत् इतिगहनस्याप्यमेयस्यास्यनयप्रक्रियापरिशीलनेनहृदयंगमीभावय-
यायाति तथायतनीयम् तदेतदिति स्फारोविश्वात्मनास्फूर्तिः तत्रपरमत्वमा-
ह ॥

पदोपदेशेति विमलत्वमाह परमकलनेति उपलक्षणमाश्रित्य विश्वस्फारमाह समन्ता
दिति तथाच गुरूपदेशेति वाच्यवाचकात्मकषडध्वोपलक्षणम् तत्र भुवनतत्त्वकलाभेदेन वा
च्योधात्रिधा परमन्त्रवर्णभेदेन वाचकोपि त्रिधा एषामपि परस्परमवान्तरभेदेनानन्त्यमि
ति कदम्बसन्निवेशक्रम विधिभेदैरिति विधिरत्र स्वरूपपरामर्शस्तेनानन्तीति विधिज्ञाः प्रभवस्ते
ष्वेतत्साक्षात्त्वे उद्यमस्यघन्नतादिना श्रविस्मरणेनैवमुद्यमस्वरूपमाह उद्गच्छ
त्सम्बेति समावेशोद्यमः समन्तादिमादिविशेषणयुक्तः तथाच शिवसूत्रम् उद्यमो
भैरव इति अथच विधिस्तैः परमसमावेशलक्षणविधिनानर्थैस्तैस्तूद्यमः समावेश।
समापन्नैयेउदितः यतोसाउन्नच्छन्नसरः उद्गच्छन्त्याविर्भवन्नसरः स्वरूपविकासोऽय।
स्मादिति अयमेवैतादृक्स्वरूपसमापन्नैर्मलावृतापाय इत्याशयः तथाच उद्यन्तराव
लेनत्वविकासहृत्साम्यरूपगासिद्धेरिति सिद्धपादाः इयमेव च खेचरीमुद्रेत्यभिधीय
ते अन्तर्लक्ष्यबहिर्दृष्टिर्निमेषोन्मेषवर्जिता एषासौ खेचरीमुद्रा भैरवे उपलभ्यते इति
लोकेपि दैन्यमपास्यान्तरमुक्तिसमाश्रयणं सर्वसिद्धिहेतुरुद्यमस्स्तूयते १२ ॥

प्र॰हृ॰ सिद्धमर्थंस्वरूपेसंहरति उद्यन्त्येति उद्यन्त्येतिनिगतार्थमसत्त्वमपिकृतलक्षणंतस्योदारत्वे
टी॰ सर्व्वथानपरागः लोकेचवाङ्मनोदेहाकान्तर्यमौदार्यमितिनिगीयते चितिकर्त्रेतिचितेः।
८ कर्त्रतास्वातन्त्र्यंसंयोजनवियोजनात्मसंस्थानादिरूपम् येननात्ममात्रतायामेवजडवद्वि।
श्रान्तिःस्यात् अपरिच्छिन्नप्रकाशमात्रतारूपस्य परिच्छिन्नतावान्यस्पृक्ततः संयोजन।

उद्यन्त्याशेषमुदारसत्त्वं तदेतदुक्तंचितिकर्त्रेति चैतन्य
मेतत्तत्त्वसारमस्ययदाश्रयात्योस्फुरदात्मेतत् १३

वियोजनादिस्वातन्त्र्यशालित्वम् लोकेचसर्ववशीकरणमेवकान्तत्वविलक्षणताया
मीउद्यमस्तिकथ्यते चैतन्यमितिसारमितिचव्याख्यानम् दिङ्मात्रेणान्यथापिकार्येषु
विनास्यस्वरूपमाह यदाश्रयादिति अन्ययायेनानन्यैरपेक्षेणस्फुरति इतियोस्फुरत्।
अखण्डालोपलक्षितमखण्डज्ञानम् १३ ॥

श्चैनैवसन्नपिप्रभ्रष्टांगप्रभवसामर्थ्यमिमेषस्वरूपइतिव्यपदेश्यस्तस्मादाह सहजेति सहजेन ना।
हार्येः आहार्यैः स्वर्गोत्तमेशइतिपरस्यापिदर्शयस्वरूपव्यपदेशोपिस्वेशपितेषांसहजस्यसमभावी
नितज्ञ्नैकदैविस्मृक्रे श्रैवथानःसाधनेनत्युत्पतेरितिपत्नाअयगोउद्दरीतिप्रयोगः ननुमा
यापरमात्वादिसमाश्रेयणात्पसाधिष्ठानरवेनेस्वरवा नाभ्उनाक्रुतः सहजेसक्रमत

सहजविमर्शबलाद्दनोयमीशोनगतिमेषपरस्त्व
देतिनुन्नः नहिपरबलहीनएषशक्त्यांक्रमितुमपि
अपिनेत्तमःकिमन्यत् ४

आह नहीति परबलाभावेनाप्याप्तेःअतःशक्त्यांक्रमक्रमेणास्यशक्तिविनिभावः
किमन्यदिति महाजनानुभवसिद्धत्वादस्यार्थस्यविमर्देलमवेयपिविमर्दोस्याप्यनमनु
चितमितिसर्वचितम् ४ ॥

प्र॰
१२ सू॰
१

नवस्वनावनरणेोकलनायत्रपरब्रह्मणि परमशिवेति वाच्यपदेशो नास्ति प्रामाणिकानां विवा
दः यः पुनरपि प्रान्ते स्थितिलयनिरोधानात्तु यद्वा विकृतमेवं कस्र्विन मतीति प्रथम
वतीर्णकारणपंचतयीन त्रयस्य क्रियापि छावेनासैवेषांको विशेषो येन महेश्वरः स्वेच्छाय
ते इत्यत्रममध्ये प्रति माहेश्वर्येति अस्यापि छास्ते विशेष इति वाच्य महेशेत यदयमखि
लप्रमाणेनामलो बोधः परमाद्वैतकरणैः स्वेनापि भाति प्रथयति नात्मनापि भातीति न

माहेश्वर्यबलात्किं नोऽयममलो बोधोऽखिलप्राणितो विश्वं भाति परास्मृतैक भावितः
स्वेनाप्यथात्मना न लीलावरितं यदेतद्युनाभेदोऽपि भेदात्मना विश्वं भाति
न कापि साहि कलनाया बोधबाह्या भवेत् ॥ १५ ॥

त्र स्वेन भानेय चक्षुः स्वात्मप्रथात्मकनिर्गलस्वात्मप्रकाशनेनाम न त्वसर्वथाऽङ्गना
न किं न वा स्वभानमिति कथ्यते अन्यात्मना भाने च यत्र नियतिबद्धकार्यकारणभाव
प्रथात्मरमपि मध्ये विभाति तत्रापि वास्य पारमार्थिकस्य शुद्धस्वात्मप्रथात्मकप्रश्न। का
स्वानुप्रमाणकत्वादन्यात्मना भानमिति कथ्यते ॥

४

9

इमेएवानुग्रहतिरोधानुग्राह्मीनदृयिशानारौचमदाशिवेश्वरावागमिकैः कथिते अतस्त
याश्मातिस्वः सृष्टिस्थितिलयात्मः क्रियात्तदृयिहातारश्वमलविमृहड्डाल्पोमन्रएवलवा
मीलयकारत्तोहृद्योमाहेश्वर्यपेवलोकितोमाहेश्वर्यवलेचनस्तीयनेत्रोन्मीलनम तथाच
तंत्रेतन्मात्हृत्तामात्रस्थितोहृद्योपिदेवतनम भिन्नश्रमेयप्रसेत्वस्त्रविमश्यवाश्मिताविः
ति अतएवचानयोनेत्रतीयनेत्रोन्मीलनम तदेतत्कुलाडुके यतोवाइमानिभूतानि
जायन्तेयेनजातानिजीवन्तियत्प्रयन्त्यभिसंविशन्ति तद्विजिज्ञासस्वेति तत्रजायन्ते
इतिसृष्टिः जीवन्तीतिस्थितिः प्रयन्तीतिसंहारः अभिसंविशन्तीतितिरोधानुग्रहः
शाक्तोयुगपदुक्तेइतिसारम बोधैकपरमार्थतासमर्थकमप्याह तद्वीलेति अ
भेदइति परमार्थतः भेदाभेदेतिविचित्रोल्लासेनतदुभयमपिलीलाविरचितलीलया
चरणम हर्षानुसारीस्पन्दोलीला ननुप्रसिद्धेबीजाङ्कुरादौपरिदृश्यमानस्येव
कारणात्भिन्नत्वमभेदवादेनेत्यतआह नकापीति अयंभावः उत्तानदृष्टीनामप
माभासः यद्वीजादङ्कुरोत्पत्ति परमार्थेनतत्तदनुप्रमाणेनतत्समर्थितमेवबीजंतदङ्कु

२ टिहिहृ

प. ५ म. ९ इत्यनुत्तरमनेनोपन्यस्तं स्वमतं सिद्धान्तमतेनापि समर्थयितुं फलतोऽनयोरैक्यं प्रति
पादयति सोऽसाविति सोऽसाविति परमबोधस्वरूपः परमेश्वरः निजमहेनेति श्रीमत्त्वं पर
विमर्शसारकलनामादाय सर्वात्मनेति स्वपरात्मना स्वयमिति कारणभूतेन स्वात्मना
स्वनीमाधारभूते स्वस्मिन्नुपादानलक्षणो वाधिष्ठातेति निमित्तेन च आभासस्फारमेवेदं

सोऽसौ तां निजसम्बोधकलनामादाय सर्वात्मनाधिष्ठाता स्वयमेव चात्मनि जगत्सर्ग-
स्थितीभासयत् अत्रान्तो लयकारणं समनन्तमध्यात्मिकान्तु आस्फारस्येदानीं स्थितिक-
ख्यातेस्समतिभिर्हेत्वापि सत्कारणम् १८ ॥

सर्वमिति भासयत्निस्तुकम् स्फुटमपि।
स्वस्मिन्नेवोपादानत्वमित्याह लयकारणमिति अत्रान्त इति लीलाचरणसमर्थितम् मे
दाभासेऽपि परमार्थत्वमित्याह सततमिति स्वमतिभिः शोभनमननैः स्वतन्त्रकारादिभि।
र्हेत्वापि सत्कारणं निमित्तोपादानरूपतयाकथ्यते महति स्वप्रतितादृष्टान्तात्तु परोपा

एतत्समावेशफलमाह य एतामिति सिद्धा इति नैतेषां किञ्चिदपि साध्यमवशिष्यते
इति भावः उद्योगशालिनश्च सिद्धव्यपदेशार्हा इति च प्रकृतोर्थः अन्तरात्मा मनः अनर्था-
वहा किंकर्तव्यताख्यभयप्रदा अस्याखिलस्यान्तयेपि कल्यानाउम्बेपि अयव अ।

ये पत्तोपरोक्षमिमामाश्रित्य सिद्धाः परानन्दपीयूषतत्त्वा
शयानाम् नैतेषां कदाचिद्भवेदन्तरात्मन्यनर्था
वहाभीः त्वयेस्याखिलस्य १ ॥

स्य सर्वस्य समञ्चितस्याञ्जिनादिलक्षणस्य धनस्यान्तयेपि जाते तेषां स्वयमेकशरणानां
अनर्थावहाकान्तर्पलक्षणाभीर्नैकदाचिदपि मनस्युदेतीति प्रकृतम् १

प॰ सं॰ त्रयेण्याप्रिलोक्येतित्वपरवचनोच्छ्रयति पोञ्छूयन्तामिति वलितगिरीशितनर्तनक्रिया।
२३ ही॰ विशेषणम् कन्दुकीवेति अल्पनद्योतकोऽयं प्रयोगः शिलोज्ज्वालाः दावाग्निप्रणाल।
११ लाः सन्तिर्हीतिः लभ्यबोधोदयस्योपान्तमतेः १८ बीजमक्तुमाह नदिति नैसर्गिकमिति

पोञ्छूयन्तां समन्तादुत्पाल्यन्तु यय्यापुत्रवानास्तु शैलान्दोऽश्रूयन्तां यत्रिशीवलि।
नगिरिलिनरीनरत्नतोकन्दुकीव दन्त्यन्तोच्चयश्चाद्विकरन्तशिलोभसिता।
प्रान्तशालादावानामस्य यस्यकापिलित्तिरमलमतेर्लभ्यबोधोदयस्य १८ ने
नैसर्गिकमयत्नभावमाश्रित्य ये तु याः श्रवर्तन्ते वेदेष्वस्मा
प्रैपैतामहीमपि १९ ॥

नैवत्सानरमतिभिः कथञ्चिदपि ज्ञापनीयमिति तत्त्वचिन्तनम् पैतामहीं ज्ञानीम् अस्म
यत्त्वपिशोयमेकसाध्यां किंश्चनरम्यादिस्मारायः १९ ॥

॥

परमार्थमुपमेदीपकन्तस्यैव भेदकथनार्थमारभते तदेतदिति आविर्भूतं मनसो हृदया।
कथ्यते भ्रात्रोः यमः गौणो यमस्येति २१ तत्र भ्रात्र्ये गौणत्वमस्य साधयति भ्रात्र्यमित्यादि
केवलत्वे भ्रातृत्वम् अन्यसहायत्वे गौणत्वमिति योगमात्राश्रयेणात्र भ्रातृत्वे गौणत्वेन।
उक्तो यम फलतस्तु गौणस्यैवात्र गरीयस्त्वप्रतिपादनात् तदाह वीरेति मात्रया हि।

तदेतन्नर्मोदारं नैसर्गिकमिदं मनः आविर्भूतं हृदया भ्रातृगौणभेदेन कथ्य-
ते भ्रातृमन्यानपि तेषु ज्ञो गौणमसौ परोऽपि यत् वीरमात्राश्रयेऽप्येवं मनयाश्रयमुत्त-
रम् २२ स्वबाहुबलमाश्रित्य येऽपतन्ते हठव्रताः तीर्थसिद्धिमवाप्या ते।
राजन्ते भुवि भीमवत् २३ ॥

नयमप्याकरोति मनयाश्रयमिति नीतमुपनीय च वीर्याश्रयम् २२ अत्र सोदाहरणं निर्णीया-
ति स्वबाह्विति अलमिति गरीयसत्वे सिद्धिः परेत्वसौ मोलहृत्य नमश्च यवहारस्थितौ दोषः
अत्रोदाहरणं भीमवदिति भीमसेनः पाण्डवरत्व सहितबाहुबलेनोद्यमफलभाक् इति।
प्रसिद्धमेव परेत्वशर्वापरान्तु सन्त्याने हेहे कृत्वा व्यवहारीति ज्ञानिपरमेतत् २३ ॥

प्र॰ द्वितीयमपि प्रकारमाचष्टे सम्यगिति पूर्वापरानुसंधानविचारपूर्वं साधनानामादरायानाकुलतोभ
१३स॰ याद्युपमेकशरणामपि प्रशंसामेत्याहा साधनेनानुभूसीमाचपालिता स्वार्थोऽपि साधि
१२ तइति स्वपरप्रसन्नीकरणात्मकान्स्वान्यनात्मेत्यराजन्ते परे गणाश्चापि ताः अत्रोदाहरण
किरीटिवत् मध्यमपाण्डवश्च सद्भिः पूर्वापरानुसंधानप्रयत्नः कृत्वा स्वबाहुबले

12

सम्यग्विचार्यादरायाः साधनान्यनाकुलोभयाः प्रशं
सामेत्य राजन्ते परे भुवि किरीटिवत् ॥ २४ अत्रैव
सर्वाकलनातीतानविज्ञानलक्षणा निरूढा भाति
विद्युद्भासैषा देया च सर्ववेद्या ॥ २५ ॥ ॥

निप्रसिद्धम्

नचात्र वनक्रेशोऽत्रैवाबालक्षभेदानुसन्धिसिद्धये योगिनो निदर्शयति अत्रैवेति अत्र
निर्हिविषयत्युपमेतानमात्मसिद्धिकप्रयोजनम् विज्ञानेबाह्यार्थसिद्धिप्रयोजनम्
अभ्यासवसर्वविधेयस्वीकृतमित्याह सर्वाकलनेति निरूढेति बद्धमूला तत
स्वैसैषायन्त्रतासर्वप्रकारैरादेया ॥ २५ ॥ २५ ॥

तत्रात्मसिद्ध्येकप्रयोजनत्वात्तानन्तत्त्वेनोपन्यस्तानां योकानां माहात्म्यं विचारयति विकास।
वृत्तिमिति विकासवृत्तिर्निमेषोन्मेषरहिता व्युत्थानसमाधिभेदतिरस्कारेणात्मतत्त्ववृत्तिः
तत्रोरुत्वः परमार्थेति परमार्थस्य बाह्यान्तरभेदरहितत्वात् यदाह महेश्वरानन्दः अविका
रो भयपाशैश्चापि जन्मसंसृष्टोऽर्थे अनन्तसंलोपेयोगी वदितुमेव विश्रान्तिकलनानुगत इति सिद्धा इति

विकासवृत्तिमाश्रित्य परमार्थरसोत्सुकाः ये सिद्धाः सिद्धिमायान्ति तेषु सत्त्वैवि
राजते २७ सङ्कोचवृत्तिमाश्रित्य शैवरासोत्सुकान्वयताः येनकज्ञस्मसंसिद्धास्तेषु
गौणो विराजते २८ पतिपाशावभेदेन तदेतद्द्विविधं बुधैः रहस्यं हृदि तेनानेन
वैयासिद्धये विदाम् २९ ॥

सिद्धमार्गव्याविगाः २९ द्वितीयप्रकारेणाप्येवं विचारयति सङ्कोचेति निमेषोन्मेष।
भूषिताव्युत्थानसमाधिभेदस्वीकारेणात्मतत्त्ववृत्तिः सङ्कोचवृत्तिः तत्रोरुत्वः सानेति।
अयमत्रागमम् २ अत्रैव द्विविधं प्रामाणिकसम्मतिमाह पतीति तत्र यस्य पतित्व
नेद्वितीयपापावे रहस्यं त्रिसमेनेनाति गोप्यमस्य संचितम् तथा च संकोचनारलम्बन।

पाथ्यं ज्ञानमीलितम् विकासस्तनसेतपतिनां ज्ञानं बोधकमिति २८

प० १२ सं० १२ 13

पतिपाशवस्त्वत्रयं यत्राबद्धं नयत्रेति यन्त्रणेति विधिनिषेधात्मकभेदलक्षणा अनवधानाला
न्यतेरेति शुद्ध्यानसमाधिभेदाद्दिना अयंभावः भेदाद्धि समाधिः सर्वसर्वेषामेव बद्धय इति के।
यंयन्त्रणानाम न दृश्यावद्धभेदाभावेकेयं समाधिशुद्ध्यानभेदकल्पनेति १९ सर्वतइति।
उदयइतितन्स्थितत्रयं बालाभ्यन्तरतामस्याः साधयति संयमेति इयमेकत्र संयमइति
ध्यानधारणासमाधीनात्रुगयत्संयमइतिनाम २० अत्रयत्सर्वमस्वतात्रिनमवात्रभेद

नयत्रयन्त्रणाकाचिद्विमर्शामृतशीतला अबाह्याभ्यन्तरारीतिः प्रतिभातमिभीयते १९
सर्वतोयत्रयाम्वडामहाक्लेशावहोदये संयमस्याविनीरीतिःप्राप्तावन्तानमीरितम् २०
मुक्तिस्तत्रापिमुक्तिश्चेदस्तिनास्त्यत्रकल्पना नथापिगोणामर्वत्रसिद्धयेयंप्रयतुच्यते २१

सिद्धयेइतितन्स्फुटीकर्तुंप्रक्रमते मुक्तिमिति तथापीतिभेदकल्पने मुक्तत्वमनुमोदयते
अस्तीति नास्तिकोयमर्थइत्यर्थः यद्येवं तत्सर्वेषां मुक्तिः मुक्तिमेवेति परमाद्वैतेरत्रनभावमि
तिसाधनावकाशदानार्थमाह तथापीति सर्वत्रेति साधनान्तरं साधनाद्वैतु अयंभावः
सर्वेषु सर्वेषामुक्तिमेव परोक्षनदनहानाम् दैवभ्रान्त्यातयोघमेसदानन्दपातइति।

तस्यपदार्थसाधनायातदृत्तौकदेशोप्राक्रांकापनोदाथंवाक्तदृतेरौपिपरमाद्वैतेवि
येयइति ॥३॥

१२

स्फुरं गौणारूपं विशादयति मतिमिति उद्यमवतो नताम र्थैणकानरवज्ञ उपरमादर इति
सुवनाथे नीतिसुखेति शवपणमिति वसुमाणासेपायनियासाम्ये २३ शृङ्गैवभरयतिकासु।
विति केनिपुछाशछावा रसयाभूयोज्वला रसेनात्मत्येमलत्वणेनसुशुकावेणाव २४ ने
इति नयसापथकसनातदधीनाभिमतस्यानशामियोनिका पांतथावनेस्वाधीनोघमल।

मतिमाहृपाप विमलोनीति सज्ञानवर्तिनीम् उपच्छन्ति वयोधीमासोवपयेसिद्धि
भाजनम् २१ कासौ सिद्धिर्नेयानीति समभ्यूषितपियोत्रणं उपच्छन्तोनयासग्रेका
मिनीवासोज्ज्वला ३३ नेस्वाच्यासेपरसिद्धिभाजनं तेसहोदयाः सज्ञयासव।
सुणाकृतायेयावन्तिमहाधियः ३४ नजानत्सवलनेयान्तिनमस्यन्येपितेयथाः
वइकस्वापउपन्तिसदोदुःखनेपतनाणाः ३५ ॥

त्वणेनसापकमितिमहाधियइति सुविनम् ३९ नजानइति नमःकार्यमाकृत्याम उप
न्ति उपच्छन्ति शत्रैर्हतः सदेति सहस्याववस्यायोसदुःखनेपतनाविदितनिशोननताये
हावोरहगतपसमसपिसज्वरन्तो नसवलन्तीतिसिद्धमेव ३९ ॥

प्र॰से॰ तथापि गौणे सर्वज्ञसिद्ध्येश्रेय उच्यते स्वर्गाद्याप्रत्यक्षपरसर्वज्ञगतिर्वेसूचितेन प्रतिपादय।
द्वटी॰ ति केवलमिति गतार्थम् १७ यतेदेवदृष्टान्तेन स्फुटयति नजात्विति साहसेनेति सर्वज्ञो
१४ नान्वयः प्रज्ञयागमयोरेतलयति शङ्केति लेशेनमृधाक्रमशोनमयनम् १८ सेवापिनामसिद्धिः
14 सेवायोनर्थकारणमित्युक्तम् नत्र कार्येसाकल्येन समापतितेन साधनान्वेषणमकिञ्चित्करत्वा
द्व्यर्थमिति तत्र सेवायेपीदमेवस्याद इति यवस्याग्रतिपादयति तस्मादिति तस्माद्यदसम्पा
सेऽपि महाप्रभावत्वमुक्तं तस्माद्वेतोरयमर्थो न सिद्धः यत्कालवशाद्गरीयसा साधनानामकिं

केवलेयत्नमाश्रिमयेयतन्तेहृढव्रताः तेषांसेवयैनामसिद्धिः सेवायोनर्थकारणम् नजा
तत्वलितेवक्विकश्चिद्दुष्ममपितमः साहसेनाप्युज्ञास्तेलेशनेचापिधीयते तस्मात्।
वार्येसाकल्येसाधनानांगरीयसा यकिञ्चित्करतापातेसिद्धेश्रयममन्ननमम् १९

विक्रान्तापातेसतिग्रवार्येकेनाप्युपायेनपापितमशक्यसाकल्येसमापतितेश्रयममन्घम।
त्वलोसाहसेसिद्ध्येश्रयः तथाचगरीयसांसाधनानामासंसेयमश्यितिहेतवोमहारोगा
क्रान्ताजरादिदोषणावाकिञ्चित्कार्यकरत्वापातेसाकल्येच्चशरीरपातादिलक्षणावार्येस।
मीपत्रामेम्प्रवादिपतनसाहसशुक्तिरेवसिद्धेरस्यागमप्रसिद्धिः प्रज्ञयाप्रकृतार्थोस्मीत्।
तेसर्वज्ञसर्वज्ञोपलक्षणोविस्तरभयान्नपेदपदेनप्रसारितम् स्वयंतधीमद्भिर्वेविस्तरतिपरवी।

तेयमित्सतदंशेव २९ ॥
१४

ऽत्र कल्पमध्ये ऽसौ कं मनाक् स्वयमेव व्याकरोति यावदिति कालस्य तत्त्वणः कालक्षेपः कार्यस्या
कुरस्मिन्निति यावत् यावच्च शक्तिर्बाह्यानन्दशक्तिर्गरीयसी विधेयं कार्यं प्रयत्नेनोन्मिषयेत्
प्रकृत्या प्रकृतेनाभयस्या धारणामिदं ४ कालविपर्ययः कालाक्षेपः कार्यसमापत्तिल
क्षणः सारज्ञपरिसमाप्तिश्च शक्तीनां बाह्यानन्दस्मायनानां इंद्रियशक्तीनां च तत्रैति

यावल्लयो न कालस्य यावच्छक्तिर्गरीयसी तावन्नित्यं वसन्तीमां विधेयं साधम
न्त्वतः ४ विपर्यये च कालस्य शक्तिक्षेपणमुपस्थिते इति नीर्मोर्ने भेदोऽस्ति सर्वयात
येमेव सा ४ तत्रोपलब्धमाश्रित्य कार्ये समाधये यद्रुधः मतत्त्वचिन्ताक।
तेज्यासमुद्रोल्लङ्घनादिषु ४२ ॥

नीर्मोर्नेभेदस्तत्रनीतिसमाश्रयणामीतिरूपद्रवः कार्यविघातहेतुरिति यावत् ।
तत्र नीतिर्हि रक्तोपसार्योऽघमप्रवाश्रियतत्वाऽस्यर्थयानमपि हि बहुस्वबहुसापमा
श्रित्यावश्यकं कर्तव्यमित्यमाह तत्रेति क्रियत्पर्यन्तं चोद्योगसिद्धिरित्याह समुद्रोल्लङ्घ
नादिषु तत्र समुद्रोल्लङ्घनमपि च तद्विष्यते इति भावः ४२ ॥ ४२ ॥

पं॰
१२ सं॰
१५

दीप्तोऽयमिति साहसमेव बलमनुकल्पं वीर्यं तेनोद्धतः सर्वसमर्द्धिमानुश्लाघनहवलोयदेवं जयश्री
लक्ष्मीप्राप्त्वेवमा वीरकान्तिणी स्वयं ह्रणोनीमर्थः यत्र एषोऽयं वितमसमानेन पर्यायमिश्र
च्छनीतिम्रुवयत्नुपदेशान्तुपदेशं स्वयादर्शयितमाह अलमिति अलमितिरुक्तमिममर्थं स्वयं
तेन भावसाधनतादृह्कोनिकन्तेरित्नीया विदुषामिमन्यवसिद्धानाम् असाविति प्रथमो

दीप्तोऽनुसाधनेष्वव्ययः साहसबलोद्धतः जितं तेन जयश्रीर्यं सर्वदा वीरकान्तिणी यत्र
अलं बहूक्त्यागहनेऽस्मिन् हि विदुषामपि सर्वथा मोहिता कार्यसाधनोद्यमभेदतः
यत्र एकोऽर्थसिद्धेः साताच्च परस्परसाधनेष्वयो यथात्मसिद्धेः फलत्यन्ते न तद्
द्रेः श्रवमस्तवः ५८ ॥ ॥

एकान्तोद्यन्तताहियेति कार्योद्यमसाधनोद्यमभेदेनेमर्थः यत्र एकत्वेन कार्योद्यमः परत्वेन
साधनोद्यमः अत्र पूर्वप्रकारमेवसाधनं मध्ये विस्मरनकल्पमिवमन्वादृष्टान्तरिति यथेति तत्रा
त्मसिद्धये फलत्वेन संस्तवोऽभ्यासः कार्योद्यमः तदेतोऽपु श्रवणसाधनेषु संयमादिषु साधनोद्यम
इति अत्र फलत्वेन तेन श्रवणमात्रेऽलब्धे तथाचवक्ष्यमाणघटनाप्रकृतेनिवोध्यम् ५८ ॥ १५

तीव्रशक्तिपातानामिति तत्रहि द्विधेपि विषयमुपदर्शयति तीव्रेति शक्तिपातवतो।
ज्ञानग्रहः यमेवैष वृणुते तेन लभ्यस्तमेष आत्मा विवृणुते तनुं स्वामिति श्रुतेः साधनमिति।
क्लेशावहम् स्मृतिमात्रेण श्रवणमात्रेण ४७ इतरेषामिति शक्तिपातानधिज्ञानाम् यदि
वयमेवेति स्मयवधारणेन शक्तिपाताधीनमेवेदं तथापि तस्य तीव्रमन्दादिभेदकल्पन।

तीव्रशक्तिपातानामनपेक्षैव साधनम् केवलं स्मृतिमात्रेण ज्ञानमुत्पद्यते नृ
णाम् ४७ इतरेषां महाक्लेशसाधनज्ञानपूर्वके ज्ञायते विमलं ज्ञानं तथास्यापव
मात्मनः ४८ द्विधाप्येषा परा भाति स्वभावस्तस्य भूपतेः यत्र क्षेत्रं शरीरस्याव।
पीकर्तुं महात्मनाः ४९ ॥

यामन्दशक्तिपाताविद्धत्वेस्य महाक्लेशात् साधनानामिहामुत्रफलभोगादिपरित्या
गात् ज्ञानस्य विमलत्वसाक्षात्कारः ४८ इत्यनुष्ठानस्वरूपेण द्वैविध्यं व्यवस्थापयति।
प्रकृतेयोजयति साधारणेप्यस्य कर्मणः सर्वबहिर्भावे ते द्विधाप्येषा वितिपरमाति।
योग्येन भाति शोभोप्येव रम्याइति सदाचारपालनेन समस्ति वितोः ४९ ॥

प. सं. भूएतेरेवात्रभरइति प्रतिज्ञातं समर्थयति अस्त्वन्यस्यापीति अस्तिति द्विविधोप्यमाङ्गीकारे।
१२ टी. अन्यस्यसामान्यजनस्य अस्यसामान्यस्यगण्यतामेतिरति विशेषकलनानपरेषामितियाव
१९ न सामान्यतैयवस्वतःसिद्धत्वात् अत्रैवार्थांतरयति विस्मापनाख्येति विस्मापनात्वस्याथ।
16 नाऽस्मर्थः ४ अत्रैवपुनरपिव्यतिरेकयति शौर्येणेति शौर्येणेतिसर्वथाविशेषकत्वात् अथ।
मिस्त्रयमः तस्येत्यपेतायामाह यइति उद्दटउयमभवितस्वान्तःउद्दटत्वमेवकार्यस्वेना

अस्त्वन्यस्यापिनैवास्यगण्यतामेतिभूतले विस्मापनाख्यजीवन्तिजीवतोजीवतेध्रुवे
शौर्येणगण्यतेतस्यस्वभावौदार्ययुउद्दटः औदार्योज्वलसत्कीर्तिर्क्षेपिताव्रेयमण्डलः
सर्वथाभवितात्वेनदिग्औदार्यशालिना यत्नप्रश्रयसत्संगतपःश्रद्धादिभिर्धनैः

ह औदार्येति अत्रेयमेडलस्यन्रमण्डलः ५१ औदार्यजीवनपषउयमश्त्पोदार्यशालिनेति
विशेषपदेस्थापितम यस्यरैवैधारत्नानांमिलितापोभाकाविल्वमितिसमकल्पतया।
निर्दिशति यत्नेत्यादि नअयत्नस्यअक्रांतत्वात्सर्वमस्थेशः प्रश्रयोविनयरत्नसत्सर्गःइढ
निश्चयरत्नेतपपतन्नामकेरत्नेश्रद्धेश्रद्धीकरणमित्येरत्नेप्रादिनासच्छीलादिरत्नश्रहः ५१
१९

एवं व्यतिरेकयति सर्वेषेति अनर्थदैरिहामुत्र भयदैः कार्पण्यहेतुभिरिति परस्परमाये ।
लोकवादेषामेतैर्हेयपरीत्य लज्जां त्यक्त्वा चालम्बते नमुत्र इह सर्वपापाचरणापकृत्यविटैः अ
साविति अतस्मात् विटोवक्त्रं धवलीकुरुते विधुकलंकमालिन्यादधिकमस्य मालिन्यं जाय
ते इत्यर्थः प्रासङ्गिकं समाप्य प्रकृतमेव वर्णयति स्वपरेति पुरुषइति सर्वेषामाढ्यकीर्ति :

सर्वेषामनर्थदैरेभिः कृतैः कार्पण्यहेतुभिः यदाश्रयादसौ वक्त्रं धवलीकुरु
ते विटोः स्वपरपुरुषो लोके यायते तद्दिवानिशम् अन्याजिंनरतस्य हस्ती ।
तेऽक्लीववनेमववा ५४ भज्यते सर्वपर्वे हि नाभक्तैर्जीव्यते तत्तणम् स्ववा
ङ्गितभोक्तृत्वभोक्तृत्वगणपनेतुर्थैः ५५ ॥

स्वपरतोषकस्य दिवानिशमिति श्रमत्परोलम् अनयमेदोषमाह अन्येति स्त्रियो
ण्यथार्जनरताः स्वतोषेपि परतोषानाधायिकत्वादस्माढ्यकीर्तयः क्लीवाः पुनरत्रुभया
इति ५४ नभोगमात्रेण पुरुषत्वमित्याह भज्यतेइति स्पष्टम् ५५ ॥

प. सं.
स. टी.
२
17

अधुनोद्यमेनानामायेन क्लेशायामकर्तृत्वमपि त्व काविवेकाशक्तिरारोपिति प्रतिपादयितुं ।
तावद्दृष्टान्तमाह काविवेकेति काचिदिति दृश्यविविच्यमानापि न दृश्यत्वव्यपदेशार्हा
कलेति विद्याकाराहूतिः रहेति प्रत्यगात्मनि यथाकलया सौवित्स्वरूपी प्रत्यगात्मा स्वय
मपरिणामिनारक्रियोपिसन्नन्यकर्तृकभोगानापरिणामिदेहेन्द्रियादिकर्तृकभोगानां
साक्षितया भोक्तेति व्यपदिश्यते ४९ दार्ष्टान्तिके योजयति एवमिति एवं सास्यान्तरस्थ

काविवेकाकलास्त्रीह यथासौ स्वयमक्रियः अन्यकर्तृकभोगानां भो
क्तेति व्यपदिश्यते ४९ एवंप्रोद्यतशीलानामपीह परमा कला यथा नेतृ
त्वमनसोपीयाते न्यार्जिते फलम् ५० ॥

त्तेन प्रोद्यतशीला उद्यमशालिनः तेषामपीह लोके परमा कलोद्यन्तृता व्याप्तास्तीति शेषः
यथा परमकलया तदुद्यन्तारो त्व व्यमनसः स्वयमानन्तरतो भरहिता अपि सौजः स्फुराणा
मात्रेण वशीकृतसर्वान्तराः सन्तोन्यार्जितेऽप्यैः प्राणान्तपरिसमाप्तिपर्यन्तसाधिते
फलमीयाते स्ववशं कुर्वन्तीति ५० ॥

१

एवं दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकौ पृथग्विविच्याथ युगपदनयोरत्यन्तसाम्यप्रतिपत्तये दृष्टान्तमा
ह एकश्चेति एकश्चेति हृत्कमले सिंहासने एके द्वे वा अस्यात्मनः प्रतापवतो राज्ञो वा दे
शेति च समत्विकया विचार्यो यदधीनेति यदेकयोगक्षेमा बाह्यान्तःकरणावली बाह्यान्त
रिन्द्रियपङ्क्तिः बाह्यप्रकृतयश्चान्तरप्रकृतयश्च ४८ प्रकृतमेवाह सैषेति सैष इति निर्वाण
नश्च भाव उद्यमः न निन्द्यामिति उद्यमो निष्फलो नास्तीति नीमोऽनमपरवीभजन्ति नियतिव

एकत्रावस्थितस्यास्य दृश्यता सोपरमाकला यदधीनाखिला सेयं बाह्यान्तःकरणा
वली ४८ सैष सर्वात्मना साध्यो यदाश्रयणतोऽबुधाः न निन्द्योपरवीयान्ति लोके।
न च समाकुले ४९ यथानुद्यम्यभिमतं प्राप्नोत्युद्यमतत्परः चेद्विलम्बपरात्त्वन्तो।
निन्दानैवास्य जायते ५० ॥

शान्तस्याविनिष्फलत्वेऽपि नास्य निन्दा कृते साधने नपि दैवमिति लोकवादेना सोऽशुद्धः ४९
श्चैवाभीप्सितापि कामपीत्याह यथेति उद्यमतत्परः अभिमतमुद्यमफलं यथानुषङ्गिः
यथास्वानुगते प्राप्नोति यथोऽस्यानुषङ्गागतमधिकमित्यर्थः विघ्नापातेऽपि नास्य हानिरि
त्याह चेदिति उद्यमी विलम्बपरेनात्त्वन्नः कृतविलम्बोऽपि तदापि नास्य निन्दा ५० ॥

श्री

यतेरेवमसमञ्जसयति परमौदार्यमिति साधुशोभनमेतदित्यर्थः कृतान्तः शाम्भवीयपापेयत्र
नाश्रीतिस्मृतिगुणाः शीलेचसच्चरित्राणांव्यसनकारणेनापेते तथाहि गणितेगुणा।
आश्रियन्ते शीलवृत्तस्वशीलम् गुणानाम शीलानावहुः द्विविलोक्यतदाचरणानोस्तुखे
ननदृष्टापेजगत्सर्वंवेत्तिमहतीविन्नोव्यसनकारणमितिद्योतयति तथाचभारतेऽजनी
वचनम् भाग्यवानेवजायेतमाशूरोमाचपण्डितः शूराश्चकृतविद्याश्चवनेसीदन्तिमत्स

परमौदार्यमाश्रित्यसाधुयतेःकृतोमया धिक्कृतास्तेगुणाःशीलेयत्रव्यसनकार
णम् ८१ यतिस्थैर्यावाप्त्यैसततमहमश्रान्तहृदयस्त्वदाम्नोसाधवोऽश्रयतिममभा
ग्यस्ययशसाम् घनाभोगैर्वेमविहितमनन्नासाधितिविधिपिधितेविज्ञान्वेषमल।
मतिरज्ञानितिनियता ८२ ॥

नाशति ८१ इत्येविन्तो विवेकलोचनोन्मीलकर्तव्यमुपदि
शति यतिश्चइति सर्वेविन्ताविलसितेविहायैवनिश्चितमतिःस्यादितिभावः पदार्थस्त्वसा
धुर्वोसाध्यित्वो हृदयाशामिति ईर्ष्यारहितानाम् इत्यामिफलम् घनाभिफलमपिसाध्य
मित्याह घनाभोवेति एवेमइति एवंवसमाणेफलेयथाघनानासाधुविहितमितिममाम
लमतिरज्ञानियतावश्यभाविनी एतमनर्थकारणेविधिपिधिक्रु अथवान्तकिक्रुःगानिज्ञा।

त्रिविधिविशेषममलमतिरज्ञानियता ८२ ॥

निगमयति इतीति नकथं च नाम्युद्यमस्यैव फलमिति निश्चयशालिनो सर्वतः फललाभेलाभे
वा इत्यस्य युक्तिगणानिबद्धाशीलो मन्त्रा हि नाशोत्विशेषविस्थापने सहिलामद्यपिनीमत्ता।
शोत्वरवयरवयित्सुपक्रमते तथा चेति उद्यमरूपस्य च्छीलस्याहो कीदृशं सत्फलदा
यित्वमिति यः स्मयस्य च मत्कायत्नस्य दृढभूतत्वात् प्रायेण सन्तो निर्वाणपरा इत स्तनः क

इति निश्चितबद्धीनां विदामुद्यमशालिनाम् सर्वतः प्रसरत्कीर्तिकलासम्पद्विराजते
युग्मम् इति शीलाध्वयः तथा बोधनस्य च्छीलस्य फलस्य प्रकारणात् सद्भिः स्वभावि
नावलानिबद्धेयं पुराकथा ५४ काचित्पिपीलिका धन्यकणाबद्धाभृता ... दिना
नियमयोर्विकेस्यल्कुटेऽङ्गणापदं ५५ तौति श्रेष्ठपयितेहत्येति पत्नीपार्श्वतः क
णान् पतीदेवागतः कश्चिद्दृशोऽयमनामयम् ज्ञानांशोऽणापतिज्ञातनिर्वेदाशा
वतेविनीम् स्वक्रियानिरताद्दृष्टाः स्मयमानोविचिन्तयत् ६१ ॥

यत्र यत्र स्यापदयन्त्रिताम्नु
भाषितावल्ली। कृष्णानु
पक्रमते कोविदिति
पिपीलिकादौ।

याशकलानिसमुच्छिन्नरचनयाणामथास्मत्स्नुः कृमिकीटजातिः इतिप्रसिद्धौ क
णानि निस्तकणान् ज्ञानाशाशीरतामातीण्णाशत्रात्मका उभयथापितीर्णपाप्रस्याः
कथं जीवनमिमाद् प्रतिज्ञातेति आशाहि प्रायेण शिथिलमपि वस्तु तत्त्वं दृढयती
ति स्वक्रियारक्षणाक्षेपः तत्र निरतामहेणारनावदतानर्थो ॥ ६१ ॥ ॥

प्र० स्वयमाह श्रेष्ठोऽहमिति परमातिशयेन यदिदं दर्शनपादानां चातुर्यं लाघवं मानसं वेगं जयति वि
१२ सं० विचित्रेति स्वीकृतं कर्तव्यतया गृहीतं मार्गो निश्चयः कृतकेवलिनीच्छा कथमिति कस्माद्धेतोः
१९ उपहासः लोकनिन्दाभावः [illegible] भविताजनितानां श्रुतेति हे

श्रेष्ठोऽयं त्वायमेतस्मात्तत्तत्त्वेयं यदिदं परं चातुर्यं दर्शनपादानां वेगं जयति मानसम् ८१
विचित्रमार्गाहंतोऽभद्रे किमेतत्स्वीकृतेन त्वया कोऽयं मार्गो वक्तुं के कथं जाते च किं फलम्
उपहासः परे भद्रे जायते तेन कर्मणि किमारब्धक्रियैवाचिन्त्या शोभायै भविता ध्रुवम् ।
म् ८९ क्लेशोपदेशवाणीं तामामाकर्णिरमादरात् मायोनिशम्यतां यत्नोऽयं दृश्य
मिति वादनम् १० विहत्व प्रेममेव चित्तमजातीयेन केनचित् प्रेमवद्धा वि ।
दितासौ यणांदग्रे परीक्षकः ॥ १२ ॥

त्वफलादि निरूपणाद्युपदेशोक्तिः निशम्यतोऽयं नाम् यणामशक्यक्रियानिर्वहण
रूपम् परीक्षकः प्रेमदाक्षिणतामृः १२ ॥ १२ । १९

अनेनेति पतत्त्रल्लुदोल्लेपणानिर्गतेन आगतासीतिमध्यमैकवचनम् आगतेत्युत्तमे
कवचनम् पतेनेति वर्त्मना १२ शोषयेयमितितौ मौणौ कर्वै अत्रासम्भावनेतिरसाति
पिपीलिकाषावच्छकौति १३ तस्याभिप्रायस्तदभिप्रायः पतत्त्रिषेति अत्रावेवपतत्त्रिषा

अत्रैव चेत्सुनिकाहृदयमुह्यत्यानेन वर्त्मना आगतासि तदागत्वा इमे ऽथैनेन तेषूद्ह
म् १२ न विवाहाय यत्नो ऽयं शोषयेयं पुण्या इति यावच्छुक्ति क्रियासम्फलिनीतिवि
डम्बेयाः १३ निशम्य तदभिप्रायं स्मितेवाचा यततामसौ पतत्त्रिषालस्य पाणौ यया
प्रगाढबलौचितौ १४ भवन्मतमिदं कर्म कथं सम्भावनास्पदम् माकार्षीस्त्वा
हं समहं मामूलमपि न शपत १५ ॥

लवयाननेयत्नं करोति यस्य प्रगाढबलौचितौ प्रगाढः ऊर्ध्वरोपरितनभागः भवन्मतमि
ति सर्वनामत्वात्पुंवद्भावः सम्भावनाप्रतीतिः माहमस्मि निहिता हितानपेक्षं कर्म तथाक्षमा
मूलेपयेत्नोषार्थे यतमेतच्छरीरमेवानेन कर्मणा न शपतीति संभाव्यते माङ् आशंकायाम् १५

प. भवतानेन कर्मणा निर्वाहितपणस्याश्रमेवेयमितिनमन्तव्यमित्याह स्वस्येति स्वयात्मा
१२ से. त्मीयस्यस्त्रियादिः शुभभावनाशुभेभविष्यतीतिशुभाशास्या १९ एतत्समर्थयति स
२. र्वथेति आत्मनात्मीयस्योपलक्षणम् अत्रेमाम्मति आयतिकृतत्वेनरशुभम् नयद्

स्वस्यस्वात्मिक्रियासर्वा शुभायविदुषांमता यत्नायोमवेन्नस्यतत्त्वकाशुभभाव।
ना १९ सर्वथाविदुषाम्पूर्वमामारदोषरहिते आयतिर्नितरांप्राप्याकालोकानवधिः
शुभे ११ दृष्टनिमस्थेनीवार्यपुनरुत्सुदामुपथीः उवाचस्तुणमर्द्दनेवचःसार्थमिति
स्थिते स्वनमसिलमुक्तास्यात्मिकोनन्दलवशीकृता यत्नपादेश्वरस्तत्त्वथावामिविज्ञानस्व
रा १८ ययंयंश्वरेतायत्नपादेतेपसतराभुवम् मत्कृतंसुकृतंमयाप्राप्तेनभीप्सितंफलं

विष्णुन्मायोविवेकिनोशुकरुस्मात् कालोहीति ११ सुष्टुधीरिति कर्त्तव्यार्थफलसम्भावना
शुक्ता १८ आस्पादरः शुरुतइति यथाकार्यवशाद्भावतामध्यपातेयदिशुरनःपादःपतति
तदाप्युष्टः पुनरपिपावमेवेतिलोकेदृष्टम् ८. ॥ २९

नहालेपानस्थामाटानमनेपिसूमलाभपवेनाह यदिवेति अपिर्भिन्नक्रमः यदिवेमनेन
योज्यः सुमसाधुकारोविधेर्निर्दितिसाधुरेयोगः ८१ नदेवसाधयति अहोइति वाक्य
हयमपीदंलोकसुचेन ८२ नचात्रार्थमसवेयासम्भावनेत्याह साहमिति यथास्या
नमिति नायथास्थानम् नत्वयथास्थानमितिहेनयोन्नेरणासमर्थयति भावाभावावि

यदि वेयं ममाशांतनीरीणैवापिभविष्यति तथापिसाधुकारोमेलोकनिंदावसाविधेः
अहोप्रयासःसुमहान्नाकाविहितोनया दैवंहिबलवन्निश्शसिद्धिकारणमुच्यते ।
८२ साहंयत्नपरेमस्मय्यथास्थानेप्रयोजये भावाभावौकार्यसिद्धेरीशेच्छानियतौ
ध्रुवम् ८२ इच्छायोनस्यकिंनामदुर्घटंजायतेभुवि अनिच्छायाशयप्राममपिन
श्यतितत्क्षणात् ८२ अथाभिमतवस्तानोमहत्तानारमेष्यति शोकविनाशुनेम
ेः तथमेष्यतितिनिश्चितम् ८४ ॥

ति अथेभावः इत्यंचेशेच्छायोमस्योकिंनमये
र्थसिद्धति नात्रसाधनानामर्हत्वानर्हत्वागणनाकार्यीमर्थः ८२ नैतेवभावयति इच्छा
यामिति नत्स्येशस्य दुर्घटंदुस्साध्यंस्थादित्यर्थः ८२ अथेति स्वाभिमतीशेच्छानुमोदते अ
भिमतमेवसर्वेगोप्यागोप्याक्लाच्छादकतानदंहतस्यानोऽज्वलेममहत्तमप्यमेष्यति अ

यंवहर्षोत्तः ईशेच्छायामकस्मादभिमतनाशेशोकचिन्ताहतिकृतकृत्यासभवामीत्य
र्थः ॥८४॥

पृ. १३ स. २१ नैवेति यतिच्छायायां यावया ममापि नश्यतितन्नापादितिपदानां बुधैरेव नमनैव वह
निर्लोकः किंनामकरिष्यतीति भावः ८५ उपमेति निष्फलेनानास्तीति प्रमाणं यत्र पिपीलि
२१ कापि हठेन स्वयमेव नाप्यमफलेन लब्धवतीति कैमुतिकन्यायमाश्रित्यायमेनमेनं जनानायारः इत्यमि
21 ति नयोरिति पिपीलिकापतितयोः अन्तर्विनिवृत्य काष्ठदीनविदारणात् प्रकस्मादिति दृष्ट
हेतोर्विना ईश्वरप्रेरणायैव ननु नानाजनसमूहः आदाने गृहीतम् अस्मादिति कृतार्थः

नैवेनदपिपवत्रेमेसाधुकारार्थिनेबुधैः नलोकनिरामलिनीकृतेशमोनिक।
द्विविन इत्यसंवेदनोविवनयोगानविनिवृका प्रकस्माजननाशोत्र स्फुटेनयवा
पथ्या ८६ दारुणदृष्याङ्कनकुटदृष्यामेमनसागिरा मवोलयामिणादेवजगामशार
णाविभुम् ८७ अहोतवेदपामप्रभोङ्गनचरित्रमुद्दामविदेवराजते कवयम
त्यात्यविदल्पवियहाक्कचायमस्याः फलितोमनोरथः ॥ ८८ ॥ ॥ छ ॥

पवीमनसागिरेति मनसानहेमवेविविनागिरालरमाङ्गजगारेत्यर्थः ८९ गिरे ॥
हारमेवाभिनयति अहोइति उद्दामेति पाषाणावविदारणसमर्थमनिष्ठुतम् वि ॐ
देविति दृष्टकारणरहितं अल्पेतिनीचजातिः अल्पविन अन्तरबलहीना अल्प
वियहेति बाह्यसाधनहीना कवेति असम्भावनास्पदमहतामप्याश्चर्यदायीन्या। २८

संभावयामीति भो भगवन्नहमधुना तां भक्तिं संभावयामि विश्वासास्पदतया प्रतिजा।
नामि दृष्टिप्रत्ययनादिति हेतुः यया सोऽभक्तिर्भवद्विभवमैश्वर्यमुच्चतरं चरणानि तानीति क
तेमकं तमव्यथाकर्तेवशक ईश्वरः इति नदेवसाधयति ब्रह्मादीति अस्य महेश्वरस्य ब्रह्मा
दिकीटगतिः स्वेच्छैश्वर्यविलसितमिति स्वेच्छया सो ब्रह्माणमपि कीटीकरोति कीट

संभावयामि भगवन्नधुना भक्तिं तां यया सो ऽभवद्विभ
वमुच्चतरं चरणानि ब्रह्मादिकीटगतिरस्य महे।
श्वरस्य स्वेच्छेति सर्वमपि कारयतीह दोषः ८९

मपि ब्रह्मीकरोतीति उपासनावैचित्र्यस्यापि तदेकयोगदेमनादिच्छात्वमेवेमाशयः
एषएवदर्शितं साधुकर्म कारयति यमुन्निनीषतीमादिभक्तिमाश्रितमार्थान्तरं न्यस्यति स
र्वेमपीति तथा च श्रुतो जन्तुरनीशोऽयमात्मनः सुखदुःखयोः ईश्वरप्रेरितो गच्छेत्स्वर्गं वा

नरकं च वेति ॥८५॥

प्र. तदयमिति यस्माद्दृढनिश्चयपूर्वमनुद्यमेसावितेपिहृतेईश्वरोवेतनकपेश्वर्यांकलयातेतनी।
१३ मं. इयति तस्माद्धेतोरयमनुद्यमः प्रबुद्धैर्दृढनिश्चयशालिभिरनुवृत्तः सर्वैर्निपल्लरीश्वरेहा।
११ ईश्वरसमुच्छलयदृढबन्धापरमार्थपदामयेपिसततमविच्छेदेनयोज्यः तत्स्वरूप।

तदयंशुभकोटिभिः प्रबुद्धैः सततंहार्दममुत्रसंकलय्य परमार्थपदामये।
नियोज्यः किमसद्भिः कलनाभिराल्लरीभिः ॥ ५० ॥ यपकोत्रनागति
गाढान्धकारेप्रभुः सत्यशीलः परोविश्वरूपः सपषोधिलाधारईश्वो
र्थसिद्ध्यै यदिच्छावशे सर्वमेतद्धि विश्वम् ५१ ॥

मामनुद्यमोयं विधेयः प्रयाते हि यत्नः फलवान्भवतीतिन्यायात् असद्भिरात्म।
रीभिर्बाह्याभिः परमार्थस्वरूपविस्मृतिकारिणीभिः किंफलं न स्यामस्याण् किंचि
त्करतात् इत्याशयः ५० यपक इति गाढान्धकारे इति तत्समकस्येतुतोलामेत्ता
गतिन उल्लासितस्वरूपतादस्य ईश्वरत्वमेष्टव्यः ॥ ५१ ॥ २५

फलितमाह तस्मादिति ध्येयं विमृश्य विमृश्यमनस्यिधार्यम् सदेति प्रमादादीन्मोहहेतूना

पास्य नानाभेदैर्भिविविचित्रगूढपरमार्थं चात्र जगति सर्वप्रकारेण सम इति समपश्येति श्री।

तेनैव परार्थीनेव परकेवलेस एवैको नागतिं प्रबुध्यति सैक इतिपादस्य गोसन्धिः प्रतार्थमि

प्राप्य माविष्करोतिति आविष्येभिः अस्य सर्वजगतोऽन्तर्भमस्य माविष्णुप्रेरकोऽभूत्तदा एवमहान्तं ती

वेवा यादृशो कर्मणि स्वाविनपरो वितेवाप्र यत्समस्तोऽस्तकोविदो वा तत्कर्मविकलेसः।

तस्माद्ध्येयमिदं सदा समतिभिः सम्येत्र सर्वात्मना नानाभेदविविचित्रगूढचरितेना

गतिं सैकः परम् आविष्णान्तरमस्य सर्वजगतो यं यादृशो येयेन तत्कर्मविकलो।

समाप्य सहृतीमन्दोऽपिवाकोविदः ४१ तथा याव्यापिकालोके रम्याकृतवरी।

यया समयगारूढया चित्रैर्विश्वसैः किं न साध्यते ४२ ॥

शेषं समाप्य सहृतीकृतार्थो भवति मन्दोऽपि महान् महानपि मन्दो भवतीत्यर्थः ४१ इत्थंपिपीलि

का हस्त्यन्तेना सम्भावनास्पदमपि कर्म येन सिध्यतीति प्रमाय ध्येयानी मन्त्रैव योगविशेषान्तरा

ध्योर्ध्वश्रेयेणागानवी जिनयन्तत्वात्र भूतानां सर्वोपरविन्तावश्रमनसस्खलनिश्चयवृत्तोमाया

घाण तस्माद्यावयितेन तत्समन्त इति सवयित मारभते तथा मेति कृतवरीति एवं कृता या

रूढया विचार्यस्थापितया विश्वसैरैढनिश्चयमतिलमतिभी रानक्रमोरतात्माविनपरैर्द्धिः।

प॰ स्मे
११ टी॰
२२
23

केरा जातिविशेषास्तेषामिन्दुः श्रेष्ठः सदृशेति । सद्यासानुकूलदैवायायतिस्तया भूषितः । य
स्य केन्द्रो राजमेव सर्वतः प्रमोदहेतुत्वाउद्याने शुभमासीदिति सम्बन्धः । शुभत्वमेवाह सम्य
गिति सम्यग्देवसर्वोपभोग्यत्वाद्धृद्वविकाकोमलाग्रहतन्जातिलताग्रामोदः समन्तात्प्रस
रणशीलत्वाद्धर्षप्रदातिनिर्हारि सौगन्ध्यं तेन व्याप्तदिगन्तरम् । तस्या विहारास्पदं भूषितम् ।
क्रीडास्थानं भूषितम् । न कस्य सर्वस्य श्रवार्थानन्तरं न्यस्यति । साश्रीरिति २५ शुभ्रमम् हृ

फेन्दुर्नामा राजाभूत्सद्यायतिभूषितः । सम्यग्हृद्वीविकामोदव्याप्तकाष्ठेऽस्य शुभम् ।
राज्योद्याने सदायस्य विहारास्पदभूषितम् । प्रमोदायन कस्यासीत्साश्रीर्याशेषमो
दिनी २५ शुभ्रम् हत्वीति दक्षिणाग्रेणास्योत्सववाद्यैः सदाशिवः । यस्यामोदभरो
स्रोतीति यस्य च   सैन्यैः कस्य नारामधोः श्रियम् २६   फेन्द्रोः कोमलवितत्वाद्धृदयीति
रान्तश्रमसैव दक्षिणाग्रावदक्षिणादिक्रतउस्थितो योसाउत्सवोमरः सर्वतो बहेतुर्दीनपा
नत्वाद्वेणापारितोषिकादि सन्मंगावहः सएव वाद्यः शिवः सावदायी ग्रामोदभरो सैन्ये हं।
पैसौगन्ध्यातिशयो ब्रवैः कस्य विहारिणां मधोः श्रियं नाशात् सर्वेषामेवासाउत्क्रगुणाव
सन्तउवावभाविमर्थः २८ ॥

तथेति सच्छीलानां माधुर्येण सरसीकृताखिलजन्तुव्यवहारस्यानन्यस्यानधीनास्यधीनादेशाभ्यो
कालेभ्योऽस्पृष्टत्वाविस्पृष्ट साधनान्तरानायत्तस्वभावेन केवलमित्याह शिवेति अयं भावः श्रा।
येणाग्निहोत्रादीनां सन्ततानुष्ठाविहितायवाप्यन्न तत्स्वकारणमपि तु सर्वमङ्गलीकरणमिति शिवेयम्
क्षमम् ९७ इच्छायाः शिवत्वमेव प्रकटयति अहो इति मधुरिकेन्दाविन्दाविबोदिते एते खलास्त।
स्करवकल्पामोघकारणवेशाप्यतादीनामकिञ्चनीकृताः कादिशीकाः कथं कर्थयन्ति तदनी

तस्य सच्छीलमाधुर्यरञ्जिताखिलजन्तवः अनायत्तान्तरायिते देशादिभ्यो
ऽस्मृच्छिवा ९७ अहो मधुरिते दीनाः कथमेताः प्रजाः खलाः कथयन्ती
तिसज्ञापलीलास्माद्यैव सर्वथा ९८ ॥

तिप्रायेणाहितमसि तत्स्करमोघणोसिद्धेपि उदितेव देनतद्धलमिति मधुरिते कथं तमः सा।
भावनान्तरभावाच्च कथं खलाः कर्थणमिति शिवेच्छोऽस्मृत अत्र सामान्येन समर्थयति सज्ञा।
पेति सज्ञापानां या लीला लीलेव लीलाव्यवहारवर्तनी सा सर्वथैवापनीता तत्कालेव स्माद्या
स्माद्याहो एवकारोऽस्यार्थस्यावधारणकत्वद्योतकः ९८ ॥

प॰मं॰ ग्रैवेयघातालसमर्गनिरूपणेनोद्यमाविरीकरणायकविरुपदिशति  मन्येकेइति पकेशनिके।
र॰टी॰ विन मन्यतयामतावा स्वजनगणस्यासमन्तात्स्मृतिः शरणागतेसेवनजैर्वितीनाथनापिजनगणा।
२५ तैः शरणं शतिरूपयितेनोषितोभूतनतोषाः सन्ति स्वजनगणनैर्शरणैर्वयेनमाजस्वलासिकायामा
हृतयियोनिश्चितापियउघतास्तन्तुयन्तिसम्यगद्योषारोपणेनमलिनयन्ति अहोग्रमीत्वस्मात्
वैमन्त्रष्टाः परहिंसया स्वपोषयितेरात्रिंदिनैर्खिद्यन्तीति शरणोपमलमसर्गः उद्यतसर्वा

मन्येकेयशरणीतलेस्वजनदुराशयैर्वितीनोषितोयेनमाजस्वलासिकाहृतयियः स।
न्तूषयन्तूधनात् गैरायोज्वलचलोहृतपियोनान्यो नूपयोविनाशनृन्मूलनमे।
तदीयविषयस्वीकारिकौचालन्तः ९९ ॥

मारगैरायैति हृतपियः स्वपरैहिकामुत्रि।
कहितकरणोन्मूलनात् पत्तदीयेति पापत्रवीयदेशस्वीकरणं अनन्तरेतिविनाशेत्र भवेत्भा
वः पतद्वैरायमतदेवचहूतनयीनैपत्स्वपरहितकरणपवलाकर्षितपजावेत्तणयाना।
नम्लयितेनदीयदेशस्वीकारान्यानङ्कोकोऽवायोपनमतितत्वमिति ९९ ॥
॥ ॥ ॥ ॥

अत्राप्यौदार्यमेव मूलमिति सूचनाय प्रकृतं विहाय प्रकृतमौदार्यमनुवर्तयति औदार्यमिति ।
सर्वेश्वेति अन्यकारणत्वात् उदारा एव हि प्रायेण गोचरमित्यत आह सर्वैरिति ८० परोपकृति ।
मिति अहो कथमिमाः सन्तः खलाः कर्षयन्तीति सन्तामितरशरण्यतां आगता मौलाहृ दामा
मात्मेषामनुमतिरेव स्वार्थस्यानर्थोऽतुमो सद्बुद्धो भवति सैव हर्षकारित्वामी पूषमस्तत्तेनसि
क्ताष्ठफलोद्भमोऽन्यो विधानमप्ययोग्यत्वनिश्चयपरस्येनेष्टाविर्भावयामासेत्यर्थः ८१ सन्तो

औदार्यं सर्वथा श्लाघ्यं सर्वे यद्दत्रयाचिनः गुणाय दाक्षिण्यताकीर्तिर्विहाय स्वशुभप्रदा ८१
परोपकृतिमाहात्म्यसंविन्नेवात्मनिश्चयः मौलानुमतिपीयूषसिक्तो लोकद्वयेऽप्ययो
१ कृत्वा यत्नेन सद्बुद्धिः स्वाविनोऽप्यानसत्क्रियाः रूपे विरूपयामास सर्वे देवाहवप्राह
नाः ८२

केऽपि प्रतिज्ञातार्थं स्वौदार्यमेतद्विषयत्वयायोजयितुमवतारयति कृत्वेति सद्बुद्धिरिति ।
असमानसत्वोऽयमीदृश इति सूचनार्थम् तत्रापि स्वाविनः सद्बुद्धियोऽयं च स्वाविलोपाते मे देन स्वे हिति
शेकयाप्रायेण सर्वथा सर्वेषां मानवानामित्यभिप्रायः तत्राप्यानसत्क्रियाः असत्कृता हि ।
स्वसत्कारार्थं राजानमप्यमपत्न्यपीति तद्रूपणाम् ८२ ॥

प.स्त.
टी.
२५
25

अत्र राजहृदयान्मोदन्त एवं वेस्मितं तस्मादत्वमसमात्यकृत्यमिति तथोपक्रमते सत्यमिति नृपा
णामौलिविभ्रमपायेनेतदिति समर्थमिति राजहृदयमनुमोघ स्वकृत्यमस्मान्नार्थे गूढाशयाउपदिदि।
श्रुतिमाह पौ[?]विति दुःखसमस्यातेषां वेपिपदार्थ्यं तेषां विनीतिसूचनार्थं सत्त्विन इति हिनादितम
नेपत्सापिस्वां उपन्तीति उपाः इति विशेषणम् प्रसादिति संशयः जयधाम्नः सर्वथा संशापितता
त् १३ यत एव विवृणोति प्रसत्तामिति शान्तिशान्तरता नोपहास इति शान्तिपीडाहेतोः भव।

सत्यमेतन्नृपो विश्वेशं त्वं सदाशिवनोत्तुयाः नार्पयन्ति पदे ज्ञानसंशयेन यथेशोऽसौ १३ प्र
सत्तामाप्तिमासाद्य विधेये संशयास्पदे परत्वं ये विदन्ते नोपहासोऽस्ति कर्हिचित् १४
सम्भवान्मुदितः शास्त्रादेषोऽस्मिन्लोकेऽविनयिकः कोपालेनाहृषोऽयस्मिन्नुपितेऽपि न ही
नता १५

त्वसिद्धिर्मां वा भवतो नोपहास इत्यर्थः १ न च भवांस्तादृश इत्याह सम्भवा।
निति मुदित इत्यान्तरहर्षभरितः शास्त्रेति विधेयतावर्तिस्वपरप्रकृतिविदित तदर्थमपी।
हृष्टीक्रियान्वितेति सूचयति अधिकतामेव प्रपिपतन्ते न च भवांस्त्यथेत्याह देशोऽस्मिन्नि
ति न च कोपाहृद्येयन्तउपित इत्याह कोपाइति कुपितेऽपि सज्जनताप्य सततेऽपिता।
माद्वेषोऽपि न हीनता गाणपसमस्ति त्वादिति भावः १५ ॥

गुठमन्नितमाहात्म्यगात्ताम्कीभावार्थमाऊद्रिमाह निष्कारणमहोधीमज्ञानतरइति ग्रस्योघ
मस्यकारणोविष्णमाणोपिनकारणोलभ्यतइत्महोइतियोकनिवेदनशृंवेसेवोथने ग्रथवाग्र।
ल्यानधीमत्वसतिनवकिमिदेनिष्कारणोनऊान्यश्वानरोसीमाग्रयंनिवेदनग्रहोइतिकिंवऊ
नानायमग्रयमस्त्वधीमत्वेमोर्ध्वेमेवेतदिति सयोनिर्वनेनायप्रकटमेवाऊर्जाग्रमिति स्व

निष्कारणमहोधीमान्नातरोसिनऊान्यवत् आयंत्यक्तानुवर्त
स्वक्रियोनोस्वऊलोविताम् ४७ स्वपान्तामममलोरीमांकथ्ये
राजेस्तन्ममम विनारेणभैरणायज्ञानच्छायोकरोष्यलम् ४८

ऊलोविताभिसवेनस्वशुद्धिमुवपविधेयनोवसूवयति ४७ नकेवलमग्रश्रमपवकेव
लेयावदुनर्योपीनाह स्वपान्तामिति स्वपान्तामिस्यान्तरप्रमत्तनोक्ता ग्रमला[illegible]
मितिर्परलौकिकपाथ्येयाजेनोवितवोक्ता हीमामितिबाणोरोम्पतोक्ता करोषीति
वर्तमानसामीप्ये ४९ ॥

प॰मे॰ अथ यतावच्छान्तक्रियया शुद्धे अथ यत्नप्रनयामलिनयामलावरणानर्थविन्तयाणाद्भिन्नया
१२ टी॰ परहिंसादिलक्षणया प्रथममयमस्मिन्नुपसंकरोषि प्रसिद्धे प्रथमे ज्वलनस्य प्रथमापिनाचेत्प्रसु।
२९ द्धोपि प्रथममस्मैाप स्थानप्रमायतः इतिकथं शुद्धयामयमर्थः मानेदन्यथा तावदस्मात्समान।
२८ दायकोमानरलकस्यासीयथप्रभृतिमानादाणः कोवृक्षघसीतियोत्पति १ ततस्तालेवहु
लयानिश्चयं प्रणयेनेनत्सायुइति अथवणोसावमार परस्त्वीति उदीपतः प्रमेनेन विचार्या वि

शुद्धेप्रतापज्वलनेकथंमलिनयानया अनर्थचिन्तयात्मन्त्रप्रथममयसिमानद नेन
स्तापुपद्दिलिकिञ्चनस्यथासोदर्यमदीपितभागप्राप्तमदारस्वासममलेनात्यथय
त्वमगाम संदृष्टेतदर्शनदष्टकलनालेइच्छुटाडम्बरैः स्वात्मानं विपदर्णवावतरणो
सज्जीकरोष्यादरात् २
चारयोगणोत्सचपति यत्र भागप्राप्तेसात्तरमहिंसालब्धेकिंचन।
राज्यलक्षणमस्तनसोदयमलिपचभवद्गोणमनस्यस्वभगमपिनसम्भवेत् स्वमनामिस्मप।
लक्षणमनोरथगस्यापि नदेतदुच्चदष्टकलनैवलेइच्छटाविषच्छटाल्सासामाडम्बरैर्विला
सैः संदृष्टभोगायोगंविधायकथमादराद्धद्धप्रेमयथास्मात्तयास्वात्मानं विपदर्णवावतरणोवि
पदर्णवावतरणार्थं सज्जीकरोषि बहुकदेयं करोषीति सर्वथा मोह्यविलसितमेवदमित्याशयः २९

ननश्चैनकलनोविनितोपास्यमानप्राप्नोसमर्हिंसकलयाभ्रष्येत्याह श्रयेत्याह श्रयेति
इतानभिमतायायाभिमताविगतानर्थिनमलरथितदानैः श्रयेति नथावेयापानापनादिश्ज।
यात्वजनेवान्यवजातिर्मुचेयमानयरसेनास्वादेन रसैःषड्भिस्सु ममरांश्वनर्पयेतिपावतर्पण
होमादिनेमर्थः ॥१२॥ येयमिति पानयोग्येश्वश्यजाते नेत्रामिति रसनोमस्यातैाइादिभि

श्रयाभिमतश्रयोर्दुतानर्थिनः स्वजनमर्चयार्चया भंक्ष्वमिष्टममलेरसोत्कटेभोग ॥
जातममरांश्वनर्पय ॥१२॥ येयेपिवास्वास्यनेत्रमग्रेभोजेरसाश्रयचोष्यजातम
विलासिनीसहासितेश्रमसम्यकोतर्पयेहेन्द्रियदैवतानि ॥१३॥ पिवपायययंभक्ष्वभोजय
स्वानमणीनर्पयसद्विलासभोगैः रमणीयनरादेशयमाणकिमहोस्वयासिकल्पना मितधिः ॥

प्यमितिरत्नखेयम श्रेभक्ष्यमाणुपलनगाम् चोष्यजानमिक्षुदाडिमादि ग्राह्यषयेति।
चूष्यपानेश्तिपातः प्रायेणविलासिनीलसितेषुसर्वेन्द्रियप्रीतिरिमकमिन्द्रियदैवतानीति ॥१३॥
महतोचपरप्रीणनेनातीवप्रीतिविति नथापिसमाधत्तेपिवेति स्वानामीयान्यायययभोजय
व रमणीयनरेति प्रमत्तपरोलतर्पणान प्रारानसमीप महासिश्तिकार्याकार्यविवेको।

यद्गतयाविलयोभवति ॥

पं॰ मे॰
स॰ टी॰
२२
27

पीत्वेति प्रथमे द्वेपणासर्वविषयोपभोगकथनम् नञ्जरसस्य इवाद्व्वश्ण्वाखीवेतिश्रुनवे
चनम् नकेवलमिहैवानेनतवप्रीतिरपितुपरलोकार्थमप्युपयुक्तोभवेमाह देवानिति ११२
मेलेपणादिनकर्तव्यमाह सम्यगिति सम्यगितिप्रातःकृत्यादि बाह्यमुत्कर्तव्यतामाह
प्रोगप्रभातेविधेयंमेध्यावन्दनादिविधाय इहाम्रघोपयोगनस्थंविधिदानमाह सच्छीले

पीत्वाघ्रात्वास्वादयित्वाथुदृष्ट्वास्पृष्ट्वाभोगजातान्त्रमेन तृप्तिंनीत्वासर्वथामानसं
स्वेदेवान्पितॄंस्तर्पयानवैभोगैः १२ सम्यक्बुद्ध्याथप्रगेविधेयंविधायसच्छीलसिना।
शोधयः स्नानदानादीन्सितवस्त्रभोगैःसन्तर्पयात्मसिद्धीरथीमन् १३ बुद्धस्वानुम्र
ममाश्रुहित्वानर्थांत्समारोहसिकिंत्वथैव स्वस्थोभवानेनकाश्चितेनतत्साधिपाची
त्नमयाश्रुतुमा १४

ति विशेषणद्वयेनबाह्यान्तरशुद्धिरुक्ता यतः प्रयोजनमैहिकमविधिसर्वकेदानमाह नदा
रीतिति आत्मसिद्धीति विषयस्तमपितबान्निर्भयोभव धीमन्निति पतरेवधीमतममितिभावः १
बुद्धस्वेति प्रबुद्धोभव कर्तव्यापेताकर्तव्यानुसन्धानेनभ्रमः भ्रममाह अनर्थानित्यादि अने
नसमाहरेणान्मस्थःपर्यासबुद्धिःनचेयंकल्पनाकथञ्चनापिशुभेमाह तस्मादिति तपपतिषश्च

श्री
२ मि
२२

तेस्थाणोः पिशाचीवेसाधयति ग्रेतइति ग्रेतोलेन्दुद्धिः उन्मत्ताहृदयाद्उन्मीलिता एतामत्र।
मन्याथयावताममैसोऽशः ग्रोयान्तीनैवलभ्या शक्तमाह यावदिति स्वभ्रणातेस्लिपंशणयाव:
णासम्भवाशोकायाग्रपिविनाशादियमण्णदर्शनेनगच्छति पिशाच्याश्रेनुाद्दशय्रवलस्लभावः सा।
पिशाणानुन्मत्तत्वमरदर्शनेनयातीति १७ इत्यस्लाभिमतेनयवेषाच्छादितसफलमायंमन्वाते
मैचिन्तिशुशिमाह सर्वथेति विरतिरिति शस्मारनसन्निधिस्मितादर्थात् सर्वथतीहामत्रस्लि

शन्तोनास्यालभ्येतज्ञातधीमन्तुन्मत्तकेयंजायतेदीर्घदीर्घो यान्तीयान्तीयावतोनै
वलभ्यायावच्छ्रेपातमेघानऽयात् १७ सर्वथाविरतिरेवयोभनातन्स्लहृष्टमनसो
मनीषिणाम् उन्नतान्तरपियोक्रियादिसादोषकृन्तस्वपरमारणावरो १८ ॥

न्यरस्मिश्चानकुलकारित्वाननतरिति कथितहेतोः नचरात्रोद्दण्डयाज्ञाविहितेवेनकिंनिषि।
दुगितेति ध्यतइत्याह् एतेनसोऽद्गतानाविषयान्तोभिन्नविषयत्वाज्ञात्वविचिकित्सेतिभावः परार्थेस्वग्रा।
सौरतोस्वपरमारणासाडर्गनान्तरपियो अदोषकृत अन्यकर्तव्यताभावाज्ज्ञानोमीकथंवा।
तेन्तामितिस्वपरमारणादोषमन्तरिपण्डर्गतान्तरणाविधेयत्वेनसोकेति सतिच्छनरभा।
वेकः पिशाचग्रस्तोनिःशङ्कः स्वपरमारणाणप्रवर्ततेनेति १८ ॥

प.म. अथ सञ्ज्ञागणकलितपार्थिवराजचरित्रमलौकिकमेवेति सूचयितुमुपक्रमते निशम्येति आ-
१३टी. म्नवगुणामिति मन्त्रिमन्त्रणामीदृशामेवेति सततं प्रबुद्धमतिभीराजाभिमांसमितिसूचनार्थम् ।
२८ राज्ञो गाम्भीर्यमाह अन्तर्धिं कृत्वेति बहिरवहित्थामभिनीयेत्यर्थः नदाह वदितीति अर्थात् ।
28 यानस्य शोहेनश्रनः कथनमन्तरायपयत्नानामपि मन्त्रिणामेतदाशयाविदितत्वकथनार्थम्

निशम्य सौ मन्त्रिवरोदितं तामनूनगुणां च वचोऽन्तर्धिं कृत्वा
बहिरप्यविस्पष्टाकृतिरमुं च पिबेत्पारीणपोतागिरममलभा-
वोभासहां मनोऽन्तःसाराढ्याम च वकथन पीयूषलहरीम् ॥१०॥

अत्यन्तप्रतीतिजननार्थमाह अमूं च पिबेति सान्त्वयित्वेत्यर्थः चपलान्तेऽश्रुतिपातः उदी-
रीणगिरः सर्वोद्गतापापः अमलभावापर्यन्तशुद्धाम् भासहामिति विमर्शो विमर्दे क्रियमाणे
सर्वथा मोददायिनीं विमर्दसहामित्यर्थः मनोऽन्तःउद्घाघायानामप्याशापावर्जकाम् सारा-
ढ्यां महाप्राभिप्रदामपीयूषलहरीम् श्रवणमात्रेणापि पीयूषवासारदाम् ॥११॥

तामेव गिरं स्वरूपेणाह गभीरभावेति भो धीयन्नामन्त्रणे वो धिषणाऽऽदृशी कस्य मनो विस्मयम
ग्रेन कुर्यात् अपि तु सर्वस्यापीति भावः अथवा कस्य वाक्कुतेर्द्रष्टणो मनः सविस्मयं न कुर्यादिति शि
रश्चालनेन वक्तव्या आख्येयम् अत्र विशेषणद्वारेण विस्मयकारणतामाह गभीरभावेत्यादि यतः
येश्वर्योपपन्नतया नेन गभीरभावा गूढाभिप्राया अतश्चमेतन्नभीरा यतो न परीक्षितुं स्यानीति वच्य
रमणीया अतश्च प्रवीणैश्चाल्या प्रवीणा अपि तां चालयितुं न शक्नुवन्तीत्यर्थः अत्रोपरिदेयदेव
उपमा सर्वाङ्गेत्यादि अत्र चाचाल्या प्रवीणैरपीति सन्नियमेन रुत्सेनियमपरिहृतार्थे दोष इति ना
व रुत्से वक्रोक्तिरूपगूढाभिप्रायरूपत्वाद्गुणत्वेन दोषस्यापि गणावहत्वात् यथा चाल्या प्रवीणै

गभीरभावा धिषणा मता वो चाल्या प्रवीणैर्न परीक्षितुं स्या सविस्मयं कस्य मनो न कुर्यात्स
स्निग्धे प्रवीणैश्चाल्येवेति वीणगवराभरणेव नारी ॥१८॥ गूढाशये प्रवीणचाल्यता दर्शयितुं कवे
वसिष्ठा रसस्येवैकस्य विशेषणेऽष्टमतिकापातमात्रेण सर्वमेवेदं वाक्यमष्टमेव ततश्च गभीर
भावेति उत्तानभावा मतेति चामता न परीक्षितुं स्यान यत्नावेण परमार्थतो रम्या अतश्च क

सविस्मयं^

स्येदमवक्तुमेन श्रयेन कुर्यात् स्मयस्याभावाद्विस्मयमहत्तेन वर्तते इति सविस्मयं निरहंकारं न
कुर्यात् कुर्यादेव अनया भवन्तोऽप्युपशमतिनिरहंकारा भविष्यन्तीति अत्रोपमा सर्वाङ्गेति य
थानारी सर्वाङ्गवराभरणा सर्वाङ्गेषु वामान्तरेषु वराभः संवरच्छायोर्योग यथा सर्वाङ्गला

प०मे०
१३ही०
२९
29

समाणकोलाहलेनार्थः तथा च काव्यालंकारे वक्रोक्तौ विभवशाद्दोषोऽपि गुणः इति दोषस्य गु।
णत्वमुक्तम् ॥१८॥ अथ कोमलतामाश्रित्य शाम्येत्कालवैचित्र्यमिति नृपस्य हृद्भावे दीनतां समर्थय
ते सन्तोषेति सन्तोषवृत्तिं विनिर्यत्परमशान्तिमन्तिवृत्तिविषयमतद्वृत्तिं योगिनामपि भवतो।
मत्वा दुरितलोकस्मात्त्रिगतानाञ्च भवतां दोषश्रुमर्थः भवतां न चैव मस्माकं परधर्मो भयावह
इति श्रामाणिकवचनात् उचितेमाह उदारसत्वैरिति उदारसत्वा मुख्याहं सारा राजानः तेषु।
त्ववैनेकधारणामनिचरितमिह त्वं भर्वीयमत्यसन्तोषलक्षणाद्वृत्तिः पशूनां स्वभावः पत

सन्तोषवृत्तिरिह दृश्यत एव राजन् सत्त्वैर्न योगिकृता भवति निसर्गदृश्यं पशूनाम् सक्राम्यमत्त
कममीक्षु विरत्यगतैर्जीवन्ति सामिषग्रसितेन नवरोगगतेन ॥१९॥

देकधारणे मन्वेषैरपि पशुत्वमवाप्यत इति भावः पशुस्वभावमाह सक्राम्येति अमीइति प
शवः माकश्चिद्वत्यागम्यमत्तकं चेत्स्यतीति मत्तकम् सक्रमनम् सामिषग्रसितेन अर्द्ध
धृतेण भोगेन स्वयमर्पनतेन अथवा सामिषग्रसितेन परोच्छिष्टेन नहि जन्तुकाद्याः
स्ववीर्योत्पादितं दन्तिमस्तकानि शोषितसारार्थं भुक्तमोसलब्धा अश्रमात पटवीवद्भलिष्ठा
अपि सिंहेन समाक्रीवारयन्तीति तेभ्योऽपि भवन्तोऽधमा इति सामिषग्रसितेनेति योगगतेनो।
नितं दूषितम् ॥१९॥

२४

अथापिवेति पद्यान्तरे आद्यपादेनमूकवधिरान्धजडानपेक्ष्यवाद्यहणम् अयमितिसन्तो।
षट्पदाद्यैः अतस्तानार्थे वृत्तिर्नीचवृत्तिः ५ नचवाक्प्रभवत् एतेसमयकालेसम्यङ्गेनाति
वाह्यकालात्मकेयत्सतइतिहृदयसिद्धिरितिसर्वथानवद्योपेप्रकारइत्यत्राह अतिगतापतयेति।
अयंसमयःसमरद्धिनदृताः अत्रहेतुः नवत्वितितत्त्वपाद्योहेतो अस्थिरत्वमेवदृष्टान्तेन

अथापिवायेमनत्ताविहीनावाह्यान्तैः सत्कार्यैर्नद्यघाः अणकिसेसेषित।
भ्रमिरहासेघोतिसर्गोऽयमनार्यवृत्तिः ६ अतिगतापतयाद्यैर्विविन्यैः सम
यायेनात्वलस्थिरत्वमस्य द्विविभिन्नमिवाभ्रमघत्तेर्विलयेयास्यतिकिंतते।
न्नुतापैः ६१ ॥

विधारयति द्विवेति पद्यइति समरद्धिसमयःभिन्नमितिवद्धमलमेघाद्भिन्नमभ्रं अभ्र।
त्वाद्वइत्यर्थः ननइतिसमरद्धिसमयेविलीनेनुतापैः पश्चात्तापैः किंनकिंचिन्मोक्षवि
लसितबोधनेनविनेत्यर्थः ६१

प. सं. ततश्च तत्कार्ये इति तत्तस्माद्धेतोरस्मिन्कार्ये उद्यमलक्षणे साहसप्रवृत्तिर्हठात्संग्रामप्रवृत्तिः सि
प्र. टी. ध्यतीदं न वा सिध्यतीति कातरकल्पितभये सेव्यस्पृहत्वेऽपापस्य शत्रुरयं बलीति दैवमनुकूलं न वे ।
३० ति च भये दृष्टे कृत्वा गणनापरत्वामनारोप्य यतेतैषा मतिर्निश्चयः स्वभावः सिद्धिपरिपा
30 न्थिभूतां तावत्तु भयशङ्कामपास्यापि तानो वा योगेन समग्रानल्पनिष्पादयिष्यती सिद्धिः समुत्थ ।
सतीत्यवधेयमवधानपरैः ॥ २२ ॥ इत्थं निश्चये दृष्टे कृत्वा यतो दारालस्य कृपणयोर्वैकाध्यवसा

तत्कार्येऽस्मिन्साहसप्रवृत्त्या संग्रामः सिद्ध्यसिद्धिभयम् शत्रुभयं दैवभयं दृष्टे कृत्वा यतेत
मतिरेषा ॥ २२ ॥ सपाशबद्धोऽस्मिन्बद्धकस्तोयः स्वोदराभरणमात्रतुष्टः सबद्धक ।
स्तोऽस्ति न पाशबद्धोऽयो शोषसौम्याय गृहीतकच्छः ॥ २३ ॥

सवद्धः इति

नायानयोः परस्परं व्यतिरेकेण स्ताचावाच्ये प्रपिवति । यः स्वोदराभरणमात्रतुष्टो बद्धकस्तो
स्ति तावन्मात्रार्थमेव कस्य बद्धः पय तनेऽसन बद्धकस्तोपि न पाशबद्धः पाशो मा च नेन बद्धस्तत्रार्थः
इत्यदारतोयनरतयोरैकाम्यं यमुमेवार्थं वै परीमेन साधयति सइति योऽशोषसौम्याय पाशबद्धः
स्वीकृतकच्छः स बद्धकस्तः पाशो नाप्यसौ बद्धः कस्य पेव बद्धः स्वपरसौम्यापनस्य तथात्वात्

ततश्च उदारकीर्त्तिरिति भास्वान्सर्वः दोषाश्च नश्यन्तीति मालिन्यहेतवश्च अपवर्गनिर्गतार्थ
म् २४ अतिमारमाह सर्वथेति यावत्सर्वं स्वेषां स्वार्थसाधम् एतत्स्वरूपमात्मार्थं स्वमनीषा।
यासततं बुद्धौ निवेशयम् २५ अत्रैवात्मकलनोऽभ्यापनाय सर्वोपदेशानि हर्वे विशेषयति आ।
भातीति अयंभावः उत्तमाधमभेदेन द्विविधं जगद्रचना तत्र यावि मात्रयमौ तावभ्यापान
पर्यवसानभेदेन द्विधा तत्राधमश्च आपाततः प्रतिकूलः पर्यवसानानुकूलः आलस्यापरपर्यायः।

उदारकीर्त्तेरस्खलितप्रशक्तिः सदोद्यतो यास्ति मही महेन्द्रः सकृत्क्षमश्चापि सलीलव
कीर्त्तिर्विभाति भास्वानिव दोषहारी २४ सर्वथा यावत्सर्वं स्वस्वार्थमेतन्मनीषया आल
स्यपश्रुता हेतवस्तौ देवतकारणम् २५ आभाति सत्त्वमालस्य सर्वथाऽदुःखमधमः अथ।
मेवपरीत्येन ह्युत्तममेतन्महोदये २६

यस्मात्त्वधमस्तु द्विपरीतः तत्रैताभ्यामुत्तमाधमयुर्विभा।
ग इति दर्शयति आभातीति आलस्यं सर्वथा सुखमाभाति नीचस्य पर्यन्ततत्र पर्यवसाने दुः।
खदायित्वात् तथा तस्यैवोत्तमः सर्वथा दुःखमाभाति न च तत्र पर्यवसाने दुःखदायित्वात् उ
त्तमस्य पुनरुत्तमः सर्वथा सुखमाभातीति तत्र आरम्भे दुःखदायित्वात् इत्येवाभानस्य अ।
किरञ्जनादौ व्यभिचारदर्शनात्पर्यवसानभानमेव भानमित्यालस्यदुःखमेव उत्तमः सुखमेव

५

प.सं. १३ टी. ३१ इत्येवंविधिसूत्रकल्पे लोके मतार्थं वा दृश्येतो निद्रालेसेन व्याख्यातमारभेत् तथाहीति श्रुतहृता।
मितिहाम्: कलयेइति कलिर्युद्धम् अन्नयणामौविद्यानुसारेण सेनाङ्कः हस्त्यश्वरथपादातल
क्षणमनुयोज्य सावहाय्येन पश्चाज्ज्ञामिनं कृत्वा मार्गचर्यां गच्छन् सैकथं मार्गं व्यवहरतीत्यपेक्षा।
लोपेवाराणो शोभनत्वे सर्वथा सामिभक्तिरतानाम् १९ मार्गचर्यामेवाह मार्गे मार्गे इति मार्गे

तथाहीदं श्रुतहृते दृष्टान्तविषादीकृतम् केन विकलयेच्छत्रुः पाण्डुमहिषीशेषितः २०
मराज्ञानुगुणान्तरसेनाङ्कमनुयोगं च मार्गचर्योपरीतायैस्त्वचारामन्नमशुनवत् २१
मार्गे मार्गे चावसथे वसथे दिनरात्रिनः अपणपद्गवैशैलेषु वार्तां संचार्यतामिति २२
अन्योन्याविच्छिन्ताभेषु चावेषपिच लिङ्गिनः प्रत्येकं स्थापयामास राजनीतिविशारदः

गमनेहेतुः आवसथो मार्गमतिवाहयविश्रामस्थानम् अरण्यपवहनेदुर्गाञ्जलादिसोकसभ
यावहानिस्थानानीति २३ समप्रगुनारिति द्योतितेसम्पर्केविशारदयति अन्योन्येति लिङ्गिनो
गोपितस्ववेषाः अथवा सन्याश्निन एव प्रायेणादिराज्ञामेतेपि व्यवहारोचितनयामास्याः।
निरुहम् एतदर्थमेवराजनीतिविशारदइतिगतार्थेनैपिविशेषितम् २४

31

विचारदक्षैर्विचारयति साहसेति सराजा प्रत्येकमेकमेकमन्योन्याविदितवृत्तान्तोऽथ गोत्रि।
णिनश्च रहोऽभ्येत्यैकान्ते सम्यगालोक्य तु सर्वतः स्वकीयपरकीयानां सत्यवार्तोपदेशसंवार्तीया।
थापनेनापयोगितां शिक्षयामास तथापि नयमाह श्रुतिग्रहणपूर्वकमिति रहस्येन श्रुतिर्दे
लतामिति अत्र चासत्यवार्तोपदेशेन तु उन्मूलनेऽपणाययतीति बोध्यम् ११ अत्र चरमाफल्यमाह सत्या
त्मैवेति सराजान्तःस्थितोऽपि स्वयं बाह्यव्यवहारनिदर्शनोपरतोऽपि वा सदृशापरोक्षदर्शी वा।

स रहोऽभ्येत्य प्रत्येकं श्रुतिग्रहणपूर्वकं सत्यवार्तोपदेशितां शिक्षयामास सर्वतः ॥ स।
आत्मेव स्थितोऽप्यन्तः सर्वतश्चरसदृशा बाह्यान्तराः क्रियाः सर्वास्तत्र समाबुबुधे स्वयम्
गृहनिर्गमनाद्यूर्ध्वं मार्गे मार्गेऽप्यहर्निशाम् सर्वं विवेद चरितं किमसाध्यं कृतात्मनाम्
कृतात्मचरिते साध्वसमोदभरनिर्भरः जहर्ष मद्भवाक्प्रणयेनस्वेवचेष्टितम् १६

चरदृशाः सन्नम् नचरसाः अत्र समार्गोवस्थमवाबाह्यान्तराः अत्र रहस्यरहस्यभृताः क्रि
याः स्वयमिति साक्षात्कारेण १२ साक्षात्त्वमेवाह गृहेति अर्धमनन्तरम् अत्रसामान्येन
समर्थयति किमिति कृतात्मानो धीमन्तः १३ असाध्यत्वम् क्षुण्णमिति चरितचेष्टिता
योः साधारणम् १४ ॥

प. सं.
१३ टी.
३२

32

तत्र वृत्तान्ते प्रद्युम्नहेशप्रेषिते समीपमागते च पक्रमाने च तत्रोत्सारणक्रमायुत्रापाकुथ्यन्।
अनेन राजकुमारेणाश्रान्तेन तत्र वेष विश्रान्तये उत्साहितेन पाणिग्रहणस्थितमिति तत्र लिखि
तेपटिके समर्थः अन्ता इति वितर्कयन्तेन शुद्धनीतित्वमस्मोकम् १५ अमच्चकोपाविर्भावका।
रणमाह विवाहोऽस्ति तत्र चास्मद्दिनेवार्तापत्रीमध्ये प्रेसो राजकुमारस्य गौरी राजकुमारका।

अथावहेच वृत्तान्ते प्रेषिते तत्र भूपतिः तन्वोत्सारणाक्रमायुत्रापाकुथ्यदन्तोवे
विवाहोतिक्रमाच्चैवावसथे भग्नाङ्गः खिन्नः लिलेखेषा तोयुत्रार्थे विलोकितपणावः
भइङ्कुमारभोमोरमारोप्यतत्पिसाहसम् निश्चिन्तोहर्षितोभूत्वायुनादग्योऽस्मिवा
नेया १२ ॥

यावसथे विवाहाराणपतिवक्रामेतिपदिवालिङ्गः खिन्नो मेयुत्रार्थे शिलामयदेशपत्रिकोलि।
लेख यतो मे विलोकितपणावः अनुभूतैतनणर्थः अनेन चास्य वयोवृद्धेन तुद्विपाको।
वर्णितः इति बोध्यम् १९ चिन्तामाह भद्रमिति प्राथमिकवार्ताश्रवणेन निश्चिन्तो हर्षि।
तश्च भूत्वा अयुनैतद्दिनवार्तयातत्रोत्सारणादिरूपपादग्योवाग्यानन्तनमोऽस्मि १२

३१

वार्तामेव लिखति क्वचर्येति वीरशूराणां प्रायेणाशुद्रदिवसेषु हर्षोद्रेकजनयापारीरोष्णुमेतत्।
शूराणानिविडसन्धिबन्धानि कथंचिन्निर्गच्छन्ति समागमप्रायेचरणेतस्मिन्नेषामपिरणेकर्षामा।
वाहुशैराणितनुप्रायाणिशिथिलसन्धिबन्धानिदिनैवप्रयासेनिर्गच्छन्ति क्वचर्येत्यादिना
वेतितमेतदिति वीरशूरस्य प्रसाविति त्वाणान्वयाणेषु अर्हतयोधाधाक्रमणशीलः त्रिदिनेति
त्रिदिनावस्थाने हि दिनावस्थानस्य स्वयमायातत्वात् ३८ ततैश्वेयं तवप्रसादोनर्थकारणमत्र

क्वचर्या वीरशूराणां क्वलतातुच्छबलिष्कृतिः क्वतेसौजन्यसंरम्भः क्वकश्चित्त्रिदिनस्थितिः
प्रमादस्खलनादेवं नैपुण्यं मम भासते धीराणां नयगाम्भीर्यधैर्यपर्यन्तवर्जितम् ३९
नक्रान्तेनयणास्खलितेनयस्खलत्मर्महीलिताम् नयेनपथ्यतां सिद्धिर्नेयः सर्वत्रमर्मणाम् ४०

वहितत्वम् अथवा सर्वेषामान्यकारणं चलताबाल्यचापल्यम् नचधीराणां स्वीकृतवि।
शृणामपीयमोहयोऽस्खलनादृप्यतेहनिवाममिमाह नयेष्विति प्रचरेत्तुः धीराणामि
ति सन्यपिधैर्यैसौख्योगौरवभाव्यमितिनयणास्तमिति नैतद्ग्रेयमितिभावः नचनयः का
न्तमितिवाच्यं धैर्यभूषितस्यनयस्यगाम्भीर्यकलत्वात् इत्याह धिधैर्यमिति ३९
अत्रसमर्थनम् नक्रान्तमिति ४० ॥

प. सा. शून्येवात्तीतेपि सामर्थ्यं सर्वथा ह्यात्ममात्रस्यमित्यादि समद्वेव्याख्याति तथापीति सर्वं गुरुकः स
टी. र्वोत्पादकः परमेश्वरः तेन शैवनयपर्यन्तत्वं णाद्दृष्टिहि यो स्यादितिम शोतर्यं श्रेष्ठतानदपि हियोत्रा
३३ पर्यं मयमतातदपि हिंयेति द्वेहि विषद्वयं सेदे विमाह उत्तमेममादि ४९ उद्देशविभक्तमर्थं ल।
तपिलेनावतडुत्कर्षयेमाह स्वातन्त्र्यमिति तस्य स्वतन्त्रैकतन्तस्य स्वातन्त्र्यमिच्छाविलसितम् श्र
33 विभाव्यमानिमित्तत्वात् अथवा तस्यैव मतो धीरेण समन्विवेकः निष्पद्यमाणो द्वेहि विवेच

तथापि सर्वं गुरुकरुणादृष्टसमुत्पादितेहि द्विधा उत्तमाधमलोकार्थमौनपर्यन्ततत्वाणाम्
स्वातन्त्र्यमेतदीयेषा विज्ञामामायापत्वात्पत्मो स्वात्मदृष्टविभेदेन यद्द्वयोरन्तरेद्वयम् ४९

कतरत्त्वमेवास्या विष्करोतीति अथवा तस्य परममायिकस्य विवेचं मायायाच्छादकत्वात् किं तर्हि
स्याह यदिति द्वयोरिति निवक्तनोः प्रत्येकपदेपकस्य पकस्य वक्तनः श्चन्तरे मध्ये स्वात्मदृष्टा
दृष्टविभेदेन पद्द्वयमस्तीति एकमेकमेवेदं वस्तुत्वेन निरूप्यमाणमेकात्मदृष्टेन निरूप्यमा।
णं पुनरस्मात्मेति द्वयोरन्तरेद्वयम् ४९ ॥ ३३

वोल्लितमर्थमेकरूपितमवतारयति अनेनेति अनेनकार्यैहाराद्यमितिप्रमात्रात्ममितिप्रत्य
त्तेनोक्ता स्वात्मनीतिवर्तमानावभासानांभावानामवभासनम् अन्तःस्थितवतामेवघटनेबहि
रात्मनेतिनीमासात्मेयवान्तत्त्वेवबहिराविष्कृतेविषयकलनयाबहिराभासितेवैचित्र्यसि
द्धेरुक्तमाथमरूपस्वामिमत्वभावमाश्रित्यसुखदुःखेनियन्त्रितेनियम्यानिबद्धे ४२ उक्तेवि
पारयति नकोऽप्यसाविति कोपीतिउक्तमनातिरयमज्ञातिवा अयमर्थः नेतत्कदापियदु।

अनेनपारमेशेनस्वात्ममायाविजृम्भितेबहिः औत्तरायर्यमाश्रित्यसुखदुःखेनियन्त्रिते ४२
नकोऽप्यसौजगत्यस्मिन्यःकेवलसुखास्पदम् अथवाकेवलदुःखीभेदायेगौणमुख्यता
यन्नसुखेसुखसम्पत्तिसन्तसेदुःखमन्ततः यन्नदुःखसम्पत्तिसन्तसेसुखमन्ततः ४३

नमज्ञातिःसायासुखिमेवस्यादितिअयमज्ञातिःसायाकेवलदुःखिनीति नहिकथंभे
दइत्याह भेदोयमिति उक्तमज्ञातिषुसुखित्वेगौणदुःखित्वेमुख्यम् अयमज्ञातिषुदुःखि
त्वेगौणसुखित्वेमुख्यमिति अत्रभावार्थाशयः गौणमुख्यतेति शर्वनिपातवभिचारोभावि।
समतासुखकः ४४ तत्रसामान्येनभेदमाह यन्नसुखेति सुखव्याप्तेभेआपाततस्वतन्त्र।
हेतत्तुपरिमन्ततरतिहरुपतीत्या एवंद्वितीयार्थेपिमन्तइतिहितक्रियाभिधायकया।

४७ सुहृति

पं॰ सं॰
३१ टी॰
३५
35

अस्योक्तस्यार्थस्य समर्थनार्थं निदर्शनमाह तद्वयति कार्यानन्त्यमिति असाविति यादितः
कृत्या समाप्तितावन्माध्येन यानेन सङ्गन्तेषां तेषां सालाकाणीयमूर्तिः परमेश्वरः कार्यान
न्तो विलोक्यैतत्तदनेकरचनाविचित्रैर्भवनैर्विलोक्य तान्मन्यापकथं निर्वत्स्यन्ते इति तन्नि
वेदणा समर्थ्य इति एवं मनसा चिन्तितवान् इत्याणीरत्नभूपालमन्यायकथमस्यारत्नवेसस्या
तीति सचिन्तनस्सङ्गत्नेसफलसार्थकेविधातेशेषस्थितिमविलोतडपभोगपालनपासन

कार्यानन्त्यमसौ विलोक्य धरणीरत्नेषु भोगायतङ्गत्नेसफलेवि
धातृमविलोकोषस्थितिनिर्ममे मध्योमध्यविभेदपथजगती
ष्ठेष्ठेनिर्मुष्टिगतः सोऽध्योसोध्येगतीप्रनविरचितेतस्याक्रि
यावैपरम् १४६ ॥

रत्नाणादिक्रियो विर्तो जगज्जडलत्वणो निर्ममे रचनया विरथे सिद्धमर्थ्ये करणमलकीको
ति मध्यमध्येति असौ जगतीरत्नसर्वोपभोक्ता सर्वपालयिता सर्वेषां तासर्वरत्नैति मध्ये
सौ इहैव तदुपभोगं पतन्यान्तेनकृत्स्नेनतद्दत्तं जगज्जडभक्ति विषेन त्रापिन उस्य सर्वथा सर्वाधीन।
योगक्षेमनादमध्येवसमपिनतरिहयाणानासदमितितत्सिद्धः सर्वोप्यजडवर्गोमध्यतत्तदधीनः

निष्ठुतिर्णोणाविभेदो जगतीष्ठे इतिरतिमित्रिगतः जगतीष्ठष्टः पलतांसर्व
श्चैलोकस्थितादि संबकारात् ॥
३५

इत्यसौख्यगौणभेदेनव्यवस्थापितस्यतस्यहित्रिविधस्यप्रमातृवर्गस्यसौख्यासौख्यगतीप्र
नःपरमतिशयेनक्रियायैप्रतीकारायतैनैवपरमविवेकिनाविरचितमस्मद्धे अथेभावः
अथेजगतीरत्नमयोमारितःकार्यार्थमाकेवलसुखातिशयमग्रोभृदितितस्यामूलतात्रया
सलक्षणमसौख्यमुखत्वनपवावश्यविधेयतनयाविहितमयेनतत्कार्यसिद्धिः स्वधर्मपालने
नवास्थापितस्यपरितोषकरणेनलोकानन्दमिति यश्चापेतदधीनयोगलेमोयमज्ञातिल
क्षणोवर्गउस्मादितस्तस्यचमायेकेवलदुःखातिशयमग्रोभृदितितस्याणमूलदाणेस्वा
त्विकास्वरूपंसौख्यमनुविदधेइतिसोयेस्वस्वरूपस्यास्यप्रतीकारः अथचप्रसौयपरमेश्वरः।
कार्याननन्यभवेणायदिस्मोनरायर्थलक्षणस्वस्वरूपेस्मिन्कृतवोलत्वजातापोकोहेपरम।
विवेकीयद्येतादृशीक्रियांविदधेतस्मदनुकःकीदृशीवर्तयतीतितस्यक्रियायैस्वाचरित।
प्रायश्चित्तार्थंसौख्यासौख्यगतीरचितवानिति न्यूनाधिककारणेचप्रायश्चित्तमवश्य।
विधेयतयाविहितमिति क्रियाप्रतीकारःप्रायश्चित्तेव तथाचामरः आरम्भोनिष्कृतिः
शिक्षापूजनेसम्प्रधारणम् उपायःकर्मचेष्टाचचिकित्साचनवक्रियाइति १८९ ॥

प॰ मे॰
३ टी॰
३५

35

अर्थागतमर्थं स्फुटमागमनिबोधनार्थं स्फुटयति मान्येतेति मान्यते मौक्यं राजविषयम् ।
अमान्येतेति विधेयवशात् । सा च सामान्यलोकविषया तत्र मान्यता माहचर्येण अयामलक्षणा
क्रिया अमान्यता माहचर्येणाभामलक्षणा क्रिया ४९ मान्येतेति नियतिर्ध्रुवेति आवश्यक

मान्यता मान्यते स्फुटप्रयासारामलक्षणाम् इत्येतत्साहचर्येण समर्जनस्वयमात्म
भूः मान्यताधिकृते भूपेकृत्वात् तदनुयायिनम् अयामम कोऽज्ञातानमेषानियति
ध्रुवा अमान्यतामदेभ्रंसेकृत्वात्तदनुयायिनम् आरामम कोऽज्ञातानसेवानि।
यतिर्ध्रुवा ४९ तद्वातिमान्यतायासानुगमायमलक्षणौ नियोज्येमान्य।
तारामावयमोन्नमलक्षणौ ५० ॥

तामस्यार्थस्य द्योतयति तस्येति तत्कर्तृका बोधस्फुटम् ४८ अमान्यतेति भवानि।
ति स्फुटत्वादमान्यतोपलक्षणाम् तदनुयायिनमिति प्रतीकावष्टम्भम् ४९ सिद्धम।
र्थमाह तद्धात्रीति व्याख्यानप्रायम् ५० ॥ ३५

अन्यथापिहिद्वेनिर्वर्णयति स्वस्त्रेहेइति स्वस्त्रेहइत्यनेनपदर्थेरहितस्तन्निर्वेढतालस्ते।
ततश्चपाविनोषिककथनम् व्यतीयातेइतिव्यसर्पगाच्छतः मान्यतामदेशात्तिआरामोनुसारी।
अमान्यतास्पदेसामान्यजनेष्वयासोनुसारीतिनचदते अत्रहेतुः नियतिमिति तदङ्गसंहृतेहिस।
वेयवहारलोपइतिभावः ५० फलितमाह तस्मादिति अनुषितेउपदिशामि आरामेअमान्य

स्वस्त्रेहेस्मिन्स्वयंदत्ते इमेद्वपाविनोषिके व्यतीयातेनजात्वेतेनियतिंकोहिलङ्घयेत् ५१

तस्माद्वामनुषितेहेमारामेमानसेक्रुक तथाह्यमान्यतानेस्याद्वयमेतद्धिसंगतम् ५२

यथाह्यमाव्योपियदाश्रयस्पेत्क्षतलक्षणः मान्यतामेतिसम्बद्धेद्वयमेतद्धिगायते ५३

तास्पदानुसारिणि तत्रादेवदोषमाह तथेति आरामानुसरणेनदवतत्सहचारिणी अमा
न्यतास्पादिति अत्रहेतुः द्वयमिति ५२ संगततांदर्शयति यथाहीति अमान्योपियदाक्षतल
क्षणोगुणागुणेनमानप्रतीतिः अयसन्मान्यतास्पदानुसारिअयासमासनिस्वीकुर्यात्
सोपिमान्यतामेतिसएवयरत्नीत्वेनराजाभवतीत्यर्थः अत्रहेतुः सम्बद्धइति ५३

पं.स्त.
११ टी.
३९
36

इत्यमन्वयव्यतिरेकसाधितमर्थं प्रकृते योजयति स्वस्मिन्निति यदि गोप्यका विश्रान्तिं
कृतमनयोपि स्थलरातेन निवर्सो लेषां तथा स्वभावत्वादिति तेषु तत्स्वीकरणेन पुनरेव पं
ते पुनर्हि येयत्नैवेति बोध्यम् गोप्यकाथे रकाः इत्येवकृतेन तमुच्चैः परमपादस्थो निर्लिप्तवि
श्रान्तिरहस्येनोपविष्टः सत्रिकाएकेराजेभवेति ५७ वैपरीत्येणाप्यमुमर्थमाह वैप।
रीत्यमिति वैपरीत्ये स्वस्मिन्विश्रान्तिवर्जनेन गोप्यके स्वयमकर्तृत्वमपि विश्रान्त्याश्र।

स्वस्मिन्स्वयमेव स्वीकृतविश्रान्तिर्गोप्यके वपुषि। उच्चैः परमपदस्थो भवति स राजा महाकाले
वैपरीत्ये परमात्रिमयपरावर्तयुग्मे ध्रुवम् नीचैः परमपादस्थः किंकरो किङ्करो भव ५८
राज्यात्स्वादोपात्स्वलेन्नरमिहैकत्वेनैवालेमान्यदविच्छुधीमन् लक्ष्यापेतेनयामयट।
साध्वेसादोगत्याभिमर्मलहेतुरेणाणाम् ५९

यथोपयत्त्वाभावात् वर्तयमेकार्येषु
प्रवर्तयमे तदानीचैः परमपमानोपरमसमान्यताख्यमारुढः किङ्करोभव किंकरोमीति स्वा
मिनुस्वेषत्तीभव अतश्चाकिंचनोऽविधेयोभव ५८ अतस्वराज्यास्वादइति अतेन्नरमिहैतः स
र्वेषामपर्याप्तिकारणम तेनैवालमिति पर्याप्तमतिर्भव अतश्च अमदिति अयामलत्वं
सामान्यजनविधेयम मात्विन्द्धपनमितिराज्यास्वादम् अन्यत्स्माश्रामतस्मादोगीत्।

पं॰स्त॰ टी॰
३९

३स्येफेरेन्द्राज्ञाग्रमामामतिहृदानुशान्तिपत्रिकोसेआग्रोपदेशपरानजमावृहन्नान्तमाह।
तामिति शान्तिरूपदेशापत्रिका सहतिरानसूः निशाम्यालोच्य स्वप्रसादस्मरणेन स्त्रीजनमष्ट
लोविनष्टुपदेशापात्रेमहादर्हशेणानन्तामेवसंत्रात्यकवचधारणापरोऽर्थोक्तम् नथाचारा।
ममारोनश्रयासाश्रयणेनचसहस्रानन्तामेववैरिणोश्रियमासाद्यवशीकृतयततनस्वकृतनहू

नोशान्तिसनदानिशम्यविनयीलज्जानतास्योमुदासन्त्रस्याविऊलेविदार्यः
सहसासाध्यश्रियैवैरिणो प्राप्यात्मावसथेगुरोर्नतशिराआदायपादौक
नान्तस्तान्तःपुरमाविवेशातनयेकिंनाममनाप्यियाम् ॥ ५७ ॥

त्यक्तादागत्यात्मावसथेप्राप्यननशिरागुरोःपादावादायहस्ताभ्यांगृहीत्वातेनक्तूनानुतः
दत्तविश्रान्तितयाललनाबाह्यनिर्गमनात्तः स्तनयेविश्रान्तयेन्तःपुरंविवेश नचात्रएतत्
मारामस्यानन्तरमेवनिषइत्वाकथंस्तनयेविवेशोत्सुकमितिवाच्यम् शारामस्यवल्लतोरानवि
घपत्नात्मरेत्वत्रावसानवसरविषयोविधिनिषेधाविनिनष्टवांपराविरोधप्रसङ्ग इति ॥ ५७ ॥

प॰ से॰
ऽ३ टी॰
३२
37

आत्यायिकोपविसमाप्यपुनरप्यमान्यात्प्रतिसंक्षेपणाह तन्मूलमिति अत्र उष्णफलेषणः
प्रतापस्त्रीलत्वात् आमोदरागेयोरर्थः ५८ मयेदमिति सोचितमिति रागदृश्चितमिते
नभवतोऽर्द्धिः सोचितमभियमेनामनात्रभेदोविधेयइतिसूचितम् काकामिति लौकिकीमा।
लौकिकीव पदामिति सर्वाङ्गसुन्दरम् ५९ काकामितिसूचितेविचारयति किरीटमिति।

तन्मूलमस्याः सकलार्द्धिवृत्याघतेसमासाघटिषोविधेयाः उष्णैः फलैश्चापिसह
तापयैताग्रामोदशंसांसमुपदशुः ५८ मयेदमेकेसविचायतस्साफल्यमादशत् ।
सोचितं यदसौकाकाकोनसिद्धिसाधयेत्तराम् ५९ किरीटे सर्वसिद्धीनां योऽपवर्गइति।
स्मृतः सोप्यनेनैवमहतोपायेनसिद्धिमुपयास्यति ६० यत्किञ्चनजगद्वर्तिभोगयजाते
शुभाशुभम् प्रारब्धोपनतेसर्वमाप्यनेनत्स्वभावनः ६१

किरीटमिव सर्वोर्ध्ववर्तित्वात्किरीटे अपवर्गोमुक्तिः अनेनोपायेन महतो तज्ज्ञानतद्विवेका। ५७
सारितमहर्दिराभिधानात्संसारणाम् ६० यत्किञ्चनेति अयमर्थः समभिदेशादीनेकर्मफल
मेवस्वाल्पद्वः लेस्वपमेयोपनमतिपरेलतत्रापिसाधनवतासाधनेनैवसिद्धिदृष्टेऽसत्त्वपादाना। सू
निमित्ततावदैवो यमयोः पश्चात्सावपवर्गस्तत्रासैवकेवलेतथानमितिस्वभावतःऽमनेनसद्वि
३२

एतदेव विशदयति न कर्मणेति कर्मणा नित्यनैमित्तिककाम्यभेदभिन्नेन निवेदनतर्पणाद्युच्यते।
यो न कर्म दानेनेति द्रव्यप्रधानमहादानादिभिन्नेन न ऋषिसेवातर्पणाश्रज्ञादिनित्यनैमित्तिकतया हि
या पितृसेवा पितृतर्पणश्राद्धादिभेदभिन्नतया द्विधा तद्वेन सर्वबाह्यसाधनसंग्रहः एतेन यम
मार्थलक्षणेन तन्नाप्यतेन रूपेण उक्तलक्षण उद्यमः सेवया साध्य एवेति कैमुतिकन्यायेनार्था
र्थसिद्धिः स्वयंसिद्धेति भावः तथा च श्रुतिः न कर्मणा न प्रजया धनेन त्यागेनैके नामृतत्वमान
शुरिति यत्र च त्यागः परिमितसाधनत्यागः सर्वस्य यत्र नाहंमितिरिति बोध्यम् ॥ सर्वसिद्धि

न कर्मणा न दानेन न तपोभिः पितृसेवया । यदाप्यते तद्रूपेण प्राप्यते तेऽव सेवया ॥ ९२ ॥ यदाप्य
सर्वकामानाप्नोत्यस्मिंश्च सुखोत्कटम् । यैहलोकान्तरितकेपि ब्रह्माद्यानन्तमहोदयम् ॥ ९३ ॥

किरीटत्वमस्य साधयितमायभते यदाप्येति यत्पारमार्थिकं तत्त्वमपवर्गाख्यं माप्य प्राप्य सर्वका
मानोऽस्मिः सर्वकामा लब्धा भवन्तीति प्राप्येति प्राप्य ह्रेषेत्यपुरोगः यत्र तत्र सुखोत्कटम्
महोत्सवमहत्वभरितत्वाऽउत्कटं सर्वोर्ध्ववर्ति ऊनत्वमैत्रेयेयमाह येह्लेषादिति तेपि ब्रह्माद्याः
कारणेन प्रसिद्धा यह्लेषाद्यदेशाश संक्रान्त्या स्वाविनः तथा च प्रानन्दपरमाशुकाश्रला
यायेपि समत्माः प्रानन्दविन्दवो यस्य स्पर्शान्तर्जयतीह हेति एवं विशेषाभेऽकेन महोदयम् महा

२५

उद्योयस्मादित्तिमहोदयम यदाप्यमितिशेषः १५४

प.सं.
त्र.टी.
३८

परममिति परमं स्वयत्नसाध्यकायवाङ्मनोभेदेन निरस्तसमस्तविच्छेदेन आलोकस्य महत्त्वम् आ
लोककारी वाचात्मतां स्वरूपैकान्त्र्य आत्मनात् तमेव भान्तमनुभाति सर्वमिति श्रुतेः गतक
ल्मषा इति योगिनो ये पापकलनाया अविकल्पस्वप्रथात्मादिग्गतो ये मध्यगतिप्रापकपुण्यपाप
ते भयकलनाः स्वमन्ते विगतभयतया स्वात्मभावमासते इति ९७ येनेति काष्ठा आत्मभूमिः स्व
स्वात्मानमिति आत्मनः कामाय सर्वं प्रियं भवतीति श्रुतेः गतिर्वागिति यतो वाचो निवर्तन्ते अ

परमं यत्स्वमाहात्म्यं येनासौ स्वात्मनिरस्तसम् तेन तत्प्राप्य महालोके रम
न्ते गतकल्मषाः ९४ येनासौ प्राप्यते काष्ठा स्वात्मनो परमं स्वात्मम् ।
गतिर्वागिन्द्रियस्यासौ लभ्यते ज्ञानिकः स्वयः ९५ तथा च सोऽयमेवार्थ
समलेह्न नदिकारः आकाशोपाध्यपरवीभक्ताकाष्ठामितागतः ९९

प्राप्य मनसा सहेति श्रुतेः तदीदृशो यस्माल्लभ्यते तेन त्रयं ग्रन्थेति तस्य नास्त्रिवाच्य वस्तुनिकः स्वयः
किमाश्चर्यमित्यर्थः ९५ तदेनेन ग्रन्थेन संगतेनोद्यमस्य परमार्थप्राप्तिसाधनत्वेन विधिविशेषिता
स्वपतयापारिकल्पात्रापि सर्वोनवेशात्वकल्पना मर्थवादीकृतव्याकोपाख्येनेन साधयितु
माह तथा चेति सम्भेतायत्वात् इतः प्रागुक्तैर्नियातलपितामभवहमेव ९९

३८

उद्वेगोकयोनिर्वोहयितेपरमार्थपदसाधनेनतद्द्वयमेतावदाह सग्रापतीति आपतिनिरूढा।
यो सङ्गापरुद्धितायोतस्यो स्थितौ राग्य स्थितौ विबुद्धधीः तत्रानल विवेकैकतत्परमतिः देहेऽङ्केशे
ध्वमजयत अपवर्गमेपेतपश्चचोदनार्थः तत्र शीतकालेशीतोपचारस्तमकाले वोसोपचारस्त।
पसोपानमितितुपक्रमः ५७ यतेरेवविस्तरेणाति सर्वथेति इहभूतलइतिकामितेलोकेषुपाप्य।
नर्थभूतानिसर्वथाकष्टदायीति मासोपवासत्रिषवणस्नानचान्द्रायणादीनितदेकार्थीनाभू

सश्रापतिनिरूढायो स्थितोनस्यो विबुद्धधीः क्लेशेष्वमज्जयदेहे शीतोष्णावरणादिषु स
र्वथानर्थभूतानियानिसन्तीहभूतले त्यक्तानितद्वेषाभूत्वावायपामाससविग्रहम प्रत्या
हृत्येन्द्रियग्रामेविषयेभ्यो मनस्तथामी मनोनिग्राहयामास यथासनिरतोऽस्मी तेनतथावर्त।
नेकश्चिद्दृष्टस्यो ध्यातयाहह चिद्रोनियामकोऽस्मत्कथमात्मनिमज्जति ॥

त्यक्त्वा रोषे वायपामाससयोपयामास ५८ इत्थं सबीवरगाढमक्ताबाह्यात्तद्वैन्द्रियवर्गमप्याह प्रत्या
हृत्येति विषयेभ्यः शब्दस्पर्शादिभ्य इन्द्रियग्राममप्रत्याहृत्य निरुद्धसर्वं कृत्वा यान्तः सन्मनोपि।
निग्राहयामासवाह्यप्रसरनिरोधनादात्मामर्षेणैकपरं समाद्धे इत्यर्थः ५९ तथावर्तनेनतथा।
तेनोल्कथकोरगावर्तनायस्यतम हेतिप्रसिद्धो नत्रप्रभृसम्यक्लेशाक्लिगीनेकथेवनाप्यिषोभा
वेहति सामाजेयोदासीमघातकेनप्रथमशकुष्यप्रयोगेणाह चिद्रमिमारि भेदाहृशोपेतानि

यामकः मन्मार्गदृष्टीकथमासनेमिमुक्ताविति विजनम् ७९

प॰सं॰
१२टी॰
३५
39

मोहप्रकारमाह सर्वथेति सर्वथेतिशमत्वयोत्ताभ्याम् गतस्तुष्टेलौकिकत्वात्स्छति कि
मेतदिति यदित्वयोपमतिरहस्योनभवेनरास्मान्नत्वेतरथेवेदकांक्षति निभावः ११ अहोइति अ
येणहियोगिनासहतनेतेनोभरवेणावहेोवर्मितरवभवति नत्वबारोहेतमारोप्यस्छति अ
होइति अथबालेकलतनयानहिहेष्टतुपपन्नेनामेतिमायेनस्छति कथंतापयसीति कृत
घ्नरवेस्तपमा सहिस्वाचरितपापगोमेरवयेस्तेनतापयतीति १२ इतीति अबोधितश्शनिमक्षेः

सर्वथापालकोमेघोव्यवहारक्षमीत्वया कथंहंवेदयेस्माताः किमेतत्त्रपकौशलम्
अहोभराक्रान्तस्वदेहोयेतवचार्मितः कृतघ्नरवदेहस्वंकथंतापयसिप्रभो १२ इति
अबोधितस्तेनसोवाचमतिसत्तमः अस्मिन्वयसि काष्ठौघैस्तुनाणेयाविलाक्रिया

प्रमयोनकः प्रेमणाबोधितस्मर्थः सत्यमबोधंभ्रान्तमप्रेमणास्छसि यदंत्वयमत्रसारथेः
अस्मिन्वयसिसर्वकार्यसाधनयाक्षौयोवनेकाष्ठौघैयरोक्ष्टमारवत्स्तसम्यारत्तौविमासफ
लयितव्येयाविलामलिनाक्रियासानुतापःयश्चात्तापःगतेस्मिन्वयसिह्याकिमिदमनेनमया
रब्धमितियश्चात्तापस्तेनस्मारतिकौशलमिदमेवयदेतस्याफलस्यकारणमिति १३ ॥

३५

एतदेव विवृणोति किं तेनेति काले ऽवसरे अकाले ऽनवसरे अनुतापः पश्चात्तापः अविचार्यान्त
रम्यतीति कालेनेति ७४ अनेनाधिकारिणा सर्वथा हितमात्रेयं यत्कालान्तरेऽपि हितमेव तत्स
र्वथा हितम् तदेवेति सर्वथा हितम् अनवसरारम्भेण न केवलं तस्यासिद्धिः यावद्दुःखमधिक
मित्याह अकाल इति ७५ अमार्दवेनेष्यावति अहो इति अमृकमिति अनुकम्प्यायाकन् अनुक

किं तेन श्रुतमतिना यः काले मर्षमनर्थी: अकाले ऽनुतापं याति कालदर्शी न यो नरः
सर्वथा हितमात्रेयं न च कालेन सिध्यति अकाले हितमात्रेण सर्वथा दुःखभाग्जन
नम् अहो प्रमादी जन्तुधीर्वैयात्म्ये केवलप्रमादात्मनलेपनादिना व्ययत्यनर्थेयपद
पाश्रयाद्धागतिलिक्ष्मामथवापि भूरुहाम् ७६ ॥

मथवा वेत्यामित्यर्थः अन्वाह्निप्रमादीमालेोज्वलनाञ्जनदानदन्तमार्दिलेपादिनैव गतवया
भवति व्यपतीति व्ययीकरोति अनित्यपन्नाश्रुतादयः अनिव्यपतीति प्रयोगः तत्र दोषमा
ह यदुपाश्रयादिति यस्य मलप्रमादादेकपाश्रयाति स्त्रीणामूर्ध्वमभ्रूरुहां हेलाणीवागाति
नैनमनर्थमिति तदेकानिरताश्रमनम्रनिपपावः स्यावरावाभवन्तीमर्थः ७६ ॥

य॰से॰
१२ टी॰
५८
५०

न तस्य लणमो चेति यमनावयसाधक्तिमत्तायोवेनेषधर्पंस्तलेनाप्येपरमार्थेनज्ञानवपि
अथयामिहृष्टीकरोमिअथवेनम्भातेहेतमाह त्वणमोचेति यात्रयणमात्रयत्नेनेहत्वना य।
नःकालयातेयनछक्रावसणतिक्रमेरेहेहियशक्तिदीणतायामित्यर्थः अथवाकालस्यसर्व
ग्रसितयमस्यपानग्रापानवेलायामहेकलयत्रपिविचार्यत्रपिविसारःसत्किंकरोमिननत्।
किञ्चिदपिविचारफलमित्यर्थः ११ ईदृशापियमलाभार्थमपिकेचियतनन्तेइतित्वयमपनते
कथमेतत्राहियमेइतिनवाच्यमहमाह नाहमिति यत्रामेषामपिभामितात्रागणोविभक्ता

लणमात्रस्त्वलोश्रयेणनाहंपरमार्थेवयमासनेषधायम अथयामिकदापिकालतेकत
यत्नापिकरोमिकिंविसारः ११ नाहंकालेपिंक्तनिनोकदाचियत्रामेषांवापिभामितम।
त्वि ल्योमेषुसोकर्मतयत्रचाय्येःसामाम्येकाम्नायोनाकर्मसाम्ये १२ नायतस्मान्नमोनेनदुःख

पा॰

काविनात्रममाकोतेतिभावःसामान्यमिति भागत्रुक्षेतिसामामेवाप्यपवर्गेतातत्स्याभाव
त्रदोषःयतःकर्मसाम्येन्समायोपोकर्मणिकाम्नायेनानकाचिदित्यर्थः अथवायत्केचनोविदेश
लेश्यामेननकदाविदपिकेनविकर्मणापवर्गोयंमिद्धति अमाप्यनारस्य कदाचित्समायुणपाउणपा
भयोत्तीर्णापरस्यविशेषेनफलपरिसमाप्ताबोभयतात्तस्याभावेनवाकर्मसाम्यावस्थेद्देतिमोक्ष
हेतवीति नेदंतद्दलयत्राह काम्नायेनाकर्मसाम्येइतिअयंभावःयादेकर्मसाम्यमेवनकदापियदेत

[illegible] १८

उक्तमेवार्थं दृढप्रतीतिबद्धं करोति ननाहंशमिति १९ इत्थमिति मयामायाशयस्तदाशयः।
श्रुतचेष्टितमनन्यसाधारणत्वात् दुर्घटमिति अनेकजन्मसंसिद्धस्ततो याति परां गतिमिति भ
गवद्वचनात् अत्रार्थसम्भावनापि मनोरथपथ एवेत्याह सर्गोपीति सर्गो निश्चयः ईदृशस्तिदुर्घ
टः ईदृशस्वभावाद्घटने कथमेतन्निसिद्धिरिति भावः २० ओमिति ओमित्यङ्गीकारे एकमतिदुर्घट
त्वादङ्गीकृतोर्थः विचारितमिति तात्त्विकप्रश्नोस्मिन्नवलोकनेऽप्यर्थः तदाह पानमिति एतद्

ननाहं शोपत्वमहं कोपि मिथ्येति पिवापिसत्यमनेकतत्वम् यतेतदर्थं मम यत्र कश्चिद्
दायभावस्यादिति निश्चयो मे १९ इत्थं तदाशायं तस्य निशम्य साद्भुतं चेष्टितम् अत्र दुर्घ
टमेतन्नेकार्थसर्गोपि हीदृशः २० ओमित्यङ्गीकृत्य पुनः स्माह विचारितमिदं मया पानं
मतिकषायस्य कैमेतत्रस्ति दुष्करम् २१ नाशाय भावकस्मणाम यथा वास्तमतं मम अत्र।

तिदुर्घटं कर्मसूतिक श्रुत्परसम्पात्तिर्विनाशो वा ममेदृशम् २२ कायस्यपानम् यथाकश्चिन्मृ
तिकषायं पीत्वा न जीवति नैवं न दारभमसाणोपि कश्चिन्मृतिर्विनास्मात्कर्मणोपि मुच्यते इति
नाशायेति यथा तिमहाभावकर्मणो नाकस्य नाशाय एवं तथेदमपि इति दुर्घटमिति यत्त्वश्चितत्त
देवदृष्टान्तदृष्टनसमर्थितम् इति तान्मुद्दितान्नान्वियापस्त्वमतमाह मतेममेति इहलो
के सुभेजन्मावाप्यास्त्वपदाप्तिर्विनाशो वेति दृष्टं मम नार्थजरतीसर्वथाङ्गःस्वदायिनीसु।

प.सं.
टी.
५१

यद्धनात्तीमाह नीचेति कर्मकृत्वाफलासानीचवम् तेनोपलक्षिताक्रियानीचक्रिया सा च कु
र्मणोविनाशित्वात्सर्वेषांयेषां अथवेश्वः निश्चितश्चतःनिश्चितश्चेयपापारोहितत्वम् कुत्याश्चयमे
हयति इतीति सम्ततिरयाकोपःश्लेष्ठतिकर्मसमासो यत्मत्वमेकान्तिकामृतिकत्वम् स्वफल
मविनाशिसर्वोर्ध्ववर्तिचफलम् तस्मोदृश्यपुस्मात् ८२ फलितमाह इतीति यानुष्ठानिरोषा
सर्वकर्मबीजभञ्जिकाफलशिखाशिखावशालाभगीयतयाग्रुणुणुञ्जनत्वासर्वोर्ध्ववर्तिना

नीचक्रियोन्नतं वा हेकदापिनिश्चितश्चतः इतिनिश्चयवान्योऽसौ नेतन्त्रापपरमेय
हम् ८३ इतिशुक्रमयत्नश्चमामहात्म्येस्वफलोदयम् इतिफलशिखासर्वोर्ध्वष्ठा
विराजतेयानुष्ठाचरयतियदातामथेश्वकथ्यवपरेष्ठका इतिमतिमतायत्नाभि
लिहायत्नमिदमयानहिनहिश्यायाज्ञातेमनात्प्रलम्यातुर्कतः ८४

शशिलाग्रे भर्गनाचशिलाश्लालाभ्यगारेत्वाचशिलावालदानाहाविराजतिविराजति
विशेषेणराजतिशोभते तामपिशिलामेषत्कलतलोयत्वोयदाचरयतिसत्राहयति न
दाकेष्मृतिकम्यायेनेववर्णेषुत्रिवर्गात्मकेष्वर्थेषुकेवकथ्या ततश्चेदयत्नाभिलिहायत्नमति
मताविवेचकेनयलम्भकतर्कतः देवंसिद्धतिसर्वत्रनिदेवःकिंकरिष्यतीतिहीनालस्यपराव
ज्ञकतर्कतःशायादिति यथयामामिदेनज्ञातस्वात्मेश्यम् शादेशोदेरात्मित्यर्थः ८४

५१

अतश्च वास्तोरिति महत्त्वेन सह इदम्मतम् सावधानेन गाम्भीर्यम् भूषणमिति अनेनैव शुक्लपक्षः यो
भवेदित्यर्थः श्रीमूलमिति अनेनैव श्रियः शुभफलभागिनो भवन्तीत्यर्थः ८५ अपि च कर्मेति ।
अपेयत्वः यत्नः स्थः स्वयमनवेक्ष्यः समीपवर्तीव कल्पद्रुमो वस्तीति सर्वथा साधु सफलयितव्यमस्मा
द् सत्संकल्पेति अस्मोऽङ्क कल्पनाभिर्नैव विनाशयेदित्यर्थः ८६ सम्यगिति अस्य यत्न कल्पद्रुमस्य ।
गर्भाधानाङ्कुरोदयेऽसम्यगावधेयं गर्भाधानेऽकृत्वाङ्कुरोदयाय यापि यतितव्यं तदाह रात्राविति रा

वास्तोरेषमहत्त्वस्य सावेमेतन्महीतले भूषणं शुक्लपक्षस्यैतच्छ्रीमूलमिदम्मतम् ८५ क
ल्पद्रुमोऽयमन्तःस्थः सत्संकल्पस्सामृतैः सिक्तः फलति धीराणाम्मनोभिलषितं वरम्
सम्यगस्यावधानं यद्गर्भाधानाङ्कुरोदये रात्रिन्दिवाधानकालास्तु शुभमङ्कुरकारणम् ८७
रात्रौ दिवा विधिवत्कर्तव्यं शुभेऽप्यारम्भदृष्यते आधानाङ्कुराभावे कथं फलति सत्तरुः ८८

रात्राविव वक्ष्यः कर्तव्यकार्ये बीजपातः कर्तव्यः शुभे वत सिद्ध्यभावेऽङ्कुरोऽसम्यग्भवेत् सञ्जेदिति प्रभा
तातिक्रमेणतदपि न श्रेयोऽस्तीति भावः ८७ उक्तमेव विशदयति रात्राविति कर्तव्यकार्ये रात्रौ दिवि ।
वेति गर्भाधाने शुभेऽप्यभावे नाने आरम्भस्तद् दृश्यतेऽभवनमिष्यते स्याङ्कुरो सहितो यमित्यर्थः स
त्यमस्त्यसौ कल्पद्रुमः परमाधानाङ्कुराभावे कथं सफला यस्माद् इत्यवधेयम् आधानाङ्कुरा
नद्धृति सार्वविभक्तिकस्तसिल् आधानाङ्कुरयोरभावः इत्यर्थः ८८

प.सं.
टी.
५२

अत्राहः अन्यपत्नो सौफलदातापरेत्वजन्मान्तरीयो नहि कदाचनापि परमपत्नवतामपि भाग्ये
विनाफलसिद्धिर्दृष्टेत्यत आह अथवेति मतमस्माकमपि परमेतद्विपराङ्मुखोऽनेकजन्मार्जितो यो
सौभाग्यफलमहीरुह नन्वेषोऽपुलानतो यत्नो मूलमनेन मूलेन बद्धस्थितिः सन्नापुनः सर्वैः
अमूल्याप्यमूलाभावे वीजमेव विरोपणीयो भवेदिति अपिशब्दस्यार्थस्य सम्भावनार्थेऽपि सम
वनाय नन्वाहि श्रान्तिरेवयमस्वैर्वनामभाग्यमस्तीति नन्वपिजन्मान्तरीयः शिथिलप्रायो ।
यत्न एव कारणमनुसारेणाचिरकालफलदः सन्नितान्तस्य प्राबल्ये अस्मत्कं दैः पुण्यपापे विहैव फ ।

अथवापिपिचिराङ्कुरभाग्यकल्पमहीरुहः मूलमेकोऽस्मत्नासेकैरनपीयोनिरन्तरम् अ
मरतासेकवेलेयं प्रदोषागुरुहमेवं वा अत्रावरितवेतोभिमोक्षेसम्यासिकाम्रकैः ॥४८॥

लमस्मत्न श्लितीसावर्तमानस्थिमेव फलदत्वादिति यत्न एव सत्नाम मरत्नादितमन्थइत्थव
द्यवहितो वा सर्वथा फलतीति तात्पर्यम् तदेतदाह अमरनासेकैरिति सस्येकल्पजलैः प्राचीने
साधुपि भाग्यरूपे कर्मानुमितेऽकल्पनाभिरेण्यप्राप्य भवतीतिरेवहिजनान्वहाति न्याभिर्नेहा।
त्यातिवलीकार्यश्मके निरंतरमिति ४९ अमरनासेकैरिस्मकेविहूलोति अमरनासेकेति ।
प्रायेणाचरोपितदृत्लकारः प्रदोषप्रभातेयवमलासेकवेलेति अबेतिप्रदोषप्रभातेव अवीह
नेवतस्त्वाप्रकस्मादापतितनकीटलणपार्कयादिकल्पऊकल्पनापमारणाश्वैस्रुद्रुमान्तसो।

३ मममममममम ५२

६३

श्रममर्थं शर्वं वह्निपिवाकाकन्नेशिताव्याख्यानेविधायार्थवाद्वाकाकलेनबोलावस्थानेनपुराहेतेन
निबध्नाति तथाचेति श्रूयतेहि किल नाहीकनामापुरा राजा समस्तो बभूव तस्य च पुत्राः कालवशे
नाकिञ्चनादरिद्रा जातास्तन्मध्ये केचन पुत्रे कश्चन पुत्रकः पञ्चक ॥१॥ प्रथममेवाह महिम्नः पारमिति भो
वैपुण्याकं किवत्स महिम्नापारे हेतुर्नीतं केनवत्साहमी महिम्नापारंगतेति प्रश्ने सताहीपुत्रो
हवतोति सर्वसमस्तविपथमापाते स्वड्ने ये विविन्यत त्रिलोते पोककीलेनबोद्धते हवतोति।

तथाचश्रूयतेह्यत्र नाहीकाभिधभूपतेः पुत्राणां गतिमालोक्य केचित्पञ्चकमब्रुवन् ॥१॥ म
हिम्नापारे हे तवेः किं ज्ञातमिति ह्यतः सतिष्ठस्वस्पाहरोषाः स्वेकस्यापदपिहारतः सा।
मापेयं मया ज्ञातं सत्यं सर्वज्ञ जानते ॥२॥

स्वरूपमभिनीयतेप्रच्छकमेतदाह भोस्तातयद्यपिस्वज्ञात्मीयादोषाग्रकस्याविहूषकशतस्त।
स्यापितथाहार्दतः श्रमणा श्रुत्वाहूषणोपहासमशोकनवीकरणासम्भावनायां मयापिसमा
पेयंसततयातयिसमर्थनीयम् अथवात्वपहासहूषणाम् तथापिसमाधीयतेस्माह सत्य
मिति सर्वज्ञेति सहृदिशाचोवा ॥२॥ सततस्यानपकृतनीयत्वात्सर्वस्यामेगालभतत्वात्सर्वज्ञ।
राजतेस्तकम् श्रीपितेबाध्यमनारोपितमबाध्यमितिवासर्वज्ञराजतस्तकम् अथयापकृते

प० सं०
द्वि०
४२

43

वि०

वचेद्युम्नमापि क्वायप्रकल्पते कृतेवाङ्कृते पापे दोषाणां नानवाप्स्यसीति धर्मज्ञरीतिमाश्रित्याह प्रायश्चित्तमिति प्रमादादिना तमाप्य स्वयं विकृते मयि दुष्कृतमिति न देवेन स्वस्य करणानां दुष्क्रियाणां लघुतापादकं प्रायश्चित्तं शुद्धिस्तस्मादेकैकमेति सत्यमेव वच्मि भवांस्तु मया कृ-तिशाम्यस्य सम्प्रवर्तनाम् सहस्रनानुतापादिना स्वात्मानमस्मोऽस्य तस्मात् मया पालयतामिति पुर्वाम्भ्लोपहासादिना समर्पण सार्थं स्वात्मस्याप्येतामिति सत्यकथनेन महिमानापिह्नुत्या येन लाभपदेति यथेच्छं सम्प्रवर्तनामित्यकम् ४७ सत्यवचोभिरकेनदेवशुभेनाह श्रियामिति

प्रायश्चित्तमिदं दुष्क्रियाणां लाघवावहम् ४८ सत्यं वच्मि निशाम्यैतद्यथेच्छं सम्प्रवर्तना-
म् श्रियं पित्रर्जितां तद्वन्महाभिजनतामिव ग्रस्ताभिरोषिवितीर्णकामकामा सोऽद्य प्रभावतः
पुलिन्दभावमाश्रित्य दोषेणेवधानतः सक्तानामादिगस्यासोऽगतागतं तपस्विनी ४९

पित्रर्जितामिति पर्जितवत्स्वप्राप्ते प्रायेणानादरास्पदमिति सूचयति महाभिजनतामिवेति महाकुलोत्पन्नोऽसनी वपुश्चिरसुपमानेन श्रिया निर्दोषत्वं सूचितम् ग्रस्ताभिरिति मदोद्धतैः औचितीरवहिमादिपालनातोऽस्मत्कामानां नवमस्यासोऽश्रीवपुः प्रभावतः सेकरीकरणादिना प्र-का नराह पुलिन्देति पुलिन्दाः देवद्भिश्च गणकाः परपीडाप्रकाराः सक्ता नानयः रोषाश्च स्या-नास्यानानवेत्याश्रीवीर्णावापः सक्तानां गणानां सेनतपस्विनी तपोनिरतयोनासामनुष्ठावि

तपद्धतामनीव्रतं तपप्रापिस्यमर्देव नयापि पतितमात्रे तत्प्रसक्ता
वर्णमकृतमित्सकृतपस्विनीति ५९

४२

अनवधानदोषानाह आस्तामिति असनमवसमाध्येन सत्क्रियापात्रतिविशेषकस्य।
नार्थेहेरति इष्टेरतिचाल्पम् बुहेप्रभातः प्रभातनिद्राहिअभ्युदितमायश्चिन्नाईवादती
वृद्धा लोकप्रजागरणो यत्नपरमेष्ठेव्याध्यासविलम्बात्लेभासमानेनिद्राकरणस्मरदा।
दोलेचनरूपत्वात ९७ पतदिति पतत्कारणतोराविमहरायानप्रभातनिद्रारूपात दोषा।

आस्तां दिव्यसनेऽत्र हेऽङ्गे हैमाकेविशेषतः एनम्यांमदिरापानेऽत्युष्टे
निद्रागरीयसी ९७ पतत्कारणतोदेशादेषणावेलक्षणसत्क्रि।
या असत्क्रियाकृताद्दैन्यात्मकाश्च विहितक्रियाः ९८

देशवासिनः अवेलक्षणप्रतिजागरणंसैवसत्क्रियासहसीदाम्सच्छपादस्सहस्तादैन्यादैव
माश्रिनगताप्पलायितेतिगर्मेनतस्याः कार्देवाभिधानादेवतासलरूपत्वमवकल्पम् सर्वादि।
क्रियासदर्पिशाची ततश्चदेवतोद्गमनेविहितक्रियाअस्माभिस्त्यक्ताः ९८

प.सं.
१२ ही.
५५

55

अत्रैवमस्मत्क्रियाणामन्योन्यकार्यकारणभावशृंखलामाह सार्धद्वयेन अत उक्तहेतोः
कृत्यमवश्यकर्तव्यं यत्नविहितकार्यादिव नश्यनाशायवैतेनैतदुःखावर्तेन दायिना दावलैः
चलाचलेति अतिचलाशाभोगादिलाभतृष्णासैव गुणो बद्धः सद्धत्वे जीर्णाप्रायत्वाच्छि
थिलत्वे तेनासङ्गायन्तरीयाचरणमनायकृष्टापि नोतीरं प्राप्ता अत्रैवानर्थान्तरम् बलादिति

अतोऽसङ्गायनैः कृत्यनाशावैतैश्चलाचला आशागुणेन सद्ध ।
नाकृष्टा नो तीरमागता १९ बलादुक्तकर्मवातेन त्रुटिताम् इहा । वै.
यद्वा उक्तक्रियाफलभग्नार्थैर्निष्कारैर्वैयमन्यावात् २० नयास्मा ।
किञ्चनादीनां बलाद्द्राविताम् इयम् ॥

उक्तकर्मयानार्जनेसमयवधातः त्रुटितामग्निना उक्तकर्मफलयोगायास्मद्भोग्यफलभोग
याकस्मात्सम्भाभैरन्तरान्तलमध्यात् विशेणोद्भाविताः नयावस्मादिहीनाः अकिञ्चना ।
अत्रणनादिपार्थ्येयरहितादीनामुच्छृङ्खलतयः कारणभावस्यावरुधीभिः स्वयमद्यः २१ ५८
कार्य.

उपसंहरति इतीति सर्वमयात्मभ्यमाख्यातम् तस्यचानपक्रवनीयनारीहर्षफलेनिश
मृत्युधियाविवेकिनामाश्रयत्नतोस्याः क्रियायास्त्यः कौलकमार्गेणाप्यन्यादरेणविधेयइ
त्यर्थः २१ संक्षेपेणोक्तमर्थमाह उन्मूलनमिति संप्राप्तेस्मरान्तेमरूत्नयात्क्षौदिभिः षित्तेवा॥

इतितेसत्यमाख्यातं क्रियाफलमीदृशम् नित्यमस्मृधियात
स्याश्चात्मावत्सः प्रयत्नतः २१ उन्मूलनेसम्पद्दानवाल्लभप
तहुर्गनिश्चितमग्राणासनेः तस्माद्दितार्थीनस्मरोपिवेद्दुयः
कुर्यात्रनिष्कवप्रभातश्चाहतः २१

स्वसदाचारपालनेनस्थितहृदयस्यकलत्राणामग्र्याणासनैर्मन्वादिभिर्निश्चितम् तन्निश्चयः
सर्वनिश्चयोपरिवर्तिचात्यस्वेत्यर्थः तस्मादितिफलितार्थकथनम् श्राहतइत्यादेयेण
साविश्योङ्गीकार्यः ततयत्रणादिवेलेनेत्यर्थः २१

प॰सं॰ श्वेतगार्यानुमन्यानायार इत्येवमिति परमार्थेनग्राममन्यावपिभ्रंतेनमहोदयेनहृहितेन।
१३ टी॰ हिंनीतमऊशालायमर्वेशेषये श्वद्दारेऽप्राविशतोस्तत्मथारगयैनहृचोरहस्यविदामहोन

४५

इत्येवमहंकेपरमार्थेहृहितेहारेमयैनत्कुशालायथीमताम
यत्नाख्यमत्राविशतोनिरन्तरंमहोन्नमासिद्धिरुपैतिगोच
रम् २०२ ॥ इतिश्रीवीररत्नशेखरशिवाचार्यरत्न।
नाभिख्येत्रयोदशोद्धारम् १३ ॥

मासिद्धिगोचरमुपैतिहृत्तमध्यमायाति २०२ ॥ इतिश्रीरत्नशेखरशिवाविवरणे
पदसंकेताख्येत्रयोदशीप्रभा १३ ॥ ॥

ॐ श्रीगणेशायनमः अथानन्तरंधर्मार्थयोक्तिपालनाभिधेयंपञ्चदशोध्यायंसम्पादयितुं दीयेदानीं नि।
यतपाल्यामथ्यवर्ध्याक्तोदंडश्चणायनेविषयाद्यालोचनापिनयमेधप्रदीमत्यनीति सोऽप्याहद्योऽपा।
कमेश्रुतिज्ञानीनेग्रथेदृमितिग्रालोचनेदृविषयीकरणम् सम्यक्कृणामर्थाश्चसमस्फलभाजनमेहि
कर्णीयः पारत्रिकानेमेव नास्तिसामान्यविषयापीचेरीतिस्वरूपमस्यपयोगिनीतिहृदनार्थम् १
नयादेशस्त्रकुमारमतिबोधनार्थमेतिप्रश्नतिबोधयतिपाण्डुपेत्तेति उद्दिष्टेति अत्रैवादेशाग्रस्य

ॐ श्रीगणेशायनमः अथेदंषोऽध्यायंरत्नहारमालोच्यतोद्धयाः यदालोचनमात्रेणनाःसमस्
लभाजनम् १ पाण्डुपेदेयमद्दिष्टासम्यगालोच्यतद्गतीः विधेयापरस्यामष्ठाग्रथेनयमवा

महतोहीदेमेवमहत्वेयमाण्डुपेदेनितथ्याचनियतकर्तव्यायामस्यांप्राप्तायांमदेड नमतयोन।
नेथेविदश्रुतिमितग्राह सम्यगिति समेपाण्डुपेत्तापिमहत्तांविभषणेपरेन्तनद्गतीः पापगतीः
सम्यगालोच्यविधेयापापगौरवलाघवेविषयादिकेचविविच्यकृत्वापिविषयउपेत्ताधर्मायोभा
वहावनमर्वेति अथानालोच्यविधानेबाधमाह अथपार्थेति सर्वेयोपेत्तापाग्रथोंपस्थिता
वपिग्रनर्थे समापततीति २ ॥

प. सं.
१८ टी.
२

उक्तमर्थं विवृणोति यत्प्रोक्तमिति अत्र भगवन्मते इत्थं सर्वपापानि अशेषाणि निमित्तकर्मभ्यो पापयाग्नीमाण ।
महार्हेन विविध्य विवेकेक्कृतायप्रोक्तं स्मरस्मरति पापानां बहूनां याम्यप्रोपविगलितित्विति अत्रोक्ष
मनःस्थपापा यो मादृशां मलनाशनाय बहूनामनेकप्रकारपापानां निविडानां बहूनां गणानां प्रतिना ।
तिः फलमिति कृतपापानां च प्रकृतप्रायश्चित्तानां अप्राप्तमदृष्टवानतदनुसारेण नरकाग्नयपद्यतत्त्वदे
षेण तेषु कृयानिर्यातीति तथा च स्मृतिः महापातकजान्धोरान्नरकान्प्राप्य गर्हितान् कर्मक्षया
मलनाशयते महापातकिनस्त्विह स्मरणस्मरकरोत्पत्तिं च स्मरहायोनिसंभवति स्मृतिस्मृता सर्वे
यत्प्रोक्ते मतिभिर्विविध्य परयाप्रीत्या त्वमानृतेषु पापानां बहूनां प्रोषपरिणतिस्तस्य
वपुषे वेषुवेः संवृद्धविवेकपण्वपरमोहे हेतुस्त्वादृशां न्यायामलधीर्यो यतनमेलमत्य
नानास्मरणेषापि न संसारपरमार्थ तमध्यायधायः ३ तत्र विशेषयन्नार्थदेउक्तिपूर्वकं द्वादेवयो ।
क्तिपालनाप्रकारेण धर्मेणानुमतः तत्रापि देउ समापत्तौ उपेक्षुद्विनी विभिः समायेयवि ।
षयलाघवगौरवाववलपादेशविधेयश्रुतिन सर्वथा देउपव विधेयेनापि वेष्टेवतिन दास
वेदोवेतिदेउपातेन त्रपेलायां वाणमोहेत्वः हृपरमोचकः तत्रस्मादेतेषां भयत्र विशुद्धथी
धिये मन्यायेन तापर्थे विविध्य विधेयविपर्यये न मलेकलंकावेदपातके मनुष्येन न नमज्जतीति
सम्भाव्येत इति सम्भावनायोलिङ् अत्रोच सर्वेषामस्माच्च इत्यादेभ्याशयस्तिविवेकित्वादिस्म

इष्ट्वा ... ३

ईदृशविवेकप्रशस्तिमाह तस्मादिति विविक्तिर्विवेकः गोपवनाद्यवश्यचङ्क्रमणमिति यावत् भ
गवानात्मनास्य विवेकवितेन भोगेष्वसकलना विमले मार्गे इति क्वापि लोकयामसकारणेदेङ्क
येति क्वापि चोपेतो क्रकते इति यस्मिति परिकीर्त्य सेयं इमार्गः पाषण्डमार्गदर्शी सम्मितवा
विशदीकृतपारविकमार्गः आत्मनेति सर्वयनत्पुनर्युधिकाविमलेन मार्गेणास्य लोकान्याश्रम।

तस्माद्यो विविक्तिं विधाय शुद्धो वेदार्थमध्यात्मना पापानां भ्रमादयाति विमले मार्गे
परे दर्शकः सोऽस्य लोकगतिं विनिन्य सहसा सेशुद्धमार्गः कृती नामाभ्यासादयवेशीश्च।
भगवानयमात्मनाशास्यमन ४ पाशुपतेनाप्य सौनस्मादपरायमहिम्ना ध्यानेस्य।
तत्पापानामपानेनमायकल्पते ५

निति युधिकाविमाः ४ इत्येष पाशुपतो विषयभेदेन समर्थ्यकानामासा विमालेपेनेन नामा
पानां नोद्देश्यमाह पाशुपतेति यस्माविति विधेयनयासमर्थितात्रानन्तायानेकविधनाघ्र
थवापापीनामनकश्चित्त्रिपनोऽस्ति यस्योपेता पाशुपतेति अपितपापानोपपापकालन्ता।
णानामानेस्मादित्यसावपरायमहिम्ना अत्रार्थे अनन्तायेति फलानन्ताय ५ ॥

प॰ सं॰
१९ ही॰
२
2

ग्रथ्योरापतितमेतल्लक्षणं सुकुमारमतिहृद्येविशदस्य निर्देशोऽति कश्चिद्धनिकदेशे देशेऽवस्
तोऽपृष्टिकश्चित्क्रमः स्वपरहितार्थं किंचित्स्वार्थं नेवलात्परहरतिपरद्रव्यकालसमापतितेक
श्चित्कश्चिच्छक्तः स्वार्थं परार्थं वापीडयति परद्रव्यं कश्चिदस्मात्सेशक्तः स्वसर्वस्वं वेतनं कं चिदस्मात्सेवा
चित्कं स्वयापहितावाप्तेतेन सामर्थ्य स्वस्य धर्ममेवविधेयं तस्यागोऽदृत्स्मागावनलवमष्टवे
पाशुपेतसमर्थः ८ एतस्मागपहितिकमपिफलेदृष्टमतीतपश्चादृक्कविदितिपतत्स्वमयथा समस्म

देशकालौ शक्त्यासविषयं वा विपर्ययेन: सामर्थ्ये तेषु तस्मागमनलक्षणमुच्यते ८ कवि
क्षोभात्कविर्दमः ऊर्ध्वापि सुफलोदयः शक्तानामागतानामन्यं सद्यशमेतद्विवेकिना १
सर्वथा नैव शोभेयं मटोऽनपियस्तथा उन्मूलयति निरयामापत्पितत्समर्दिर्दृष्टः ८

वंशर्द्धववयोमम सुफलोदयेऽपवर्गाख्यः शक्ताविनिवृत्तसौख्यमागेस्वपि नगणनामेतीति।
दृष्टफलाभावाच्छक्तानिवस्मकम १ देशकालविषयापेक्षणादुर्बलत्वं कमिदं महीपतीनां।
कर्मनावरोधोक्तिपालनावत्रिमसमिमाह सर्वथेति तथेति सर्वथा प्रवर्तमानायामस्यां पापे
पेक्षायोतन्मार्गः मटोऽनपीतिस्मयः ईदृशत्वनिर्देशोऽदृष्टप्रत्यावनालक्षणः ८

२

इत्थमेनां समर्थ्य प्रबोधनार्थं प्रणोमतिपद्य इतिपद्योपलत्यमहिम्नाद्यैः शैलीग्रावाग्रपालना।
शिखामर्वोपरिवर्तिनी इत्यतो हेतोरनया शिखया येशिखिन स्तपवशिखिन इत्यर्थः १ शिखि
नोनयेति शिखोन्मेषणमयाप्रक्लिखितिपनामिति यत्र मार्गे तिकाङ्क्षिने संसारमार्गे पापिभारे
तेतिमिरे मोहान्धकारे च शिखेव शिखामार्गदर्शिनी वह्निज्वाला १ शिखिनो नयेति शिखिवं
यस्मात्तात्स्य निमित्तं बोधिते तस्मात्यतिपनामिति शुचिव्रता इति सपाण्डुरिहिताः शुरक्तन

पद्मसर्गो महासर्गो ज्योतिर्भिः परिकीर्त्यते शैलेशि सर्वसङ्क्षीलं शिवेति शिखिनो नया १
पतो शिखोपरक्तमार्गे यतिमिराकृते गतागते विरुध्यतो सर्वलने नैव नायते १ पनो
शिरस्मिन्स्याधेये वर्तते शुचिव्रताः नेपोपरक्त नपिपासामन्नामस्नानासनं ११ क
दाचिदपि ये केचिद्दिनो शिरसि कुर्वते सन्मदः स्पृशन्ते पापं वनीति किमद्भुतं १२

पियो संस्कृतमतीनां प्रस्खलितमतीनां वा प्रसिद्धं वशिखिनां सर्वदैव मामता ११ इत्थं महीपती
नां भवसम्पद्भोभाव हेति प्रसिद्धमेव यदि कदाचिद्विमानोपि कश्चिद्दिनो यारपतितदासाव।
पि स्नात्वा सम्यमरमित्याह कदाचिदपीति कदाचिद्वेला प्रामे विवाहसमये च किमद्भुतमि।
ति संप्राम वेलनाज्ञाकश्चिदपि भवत्यर्थः १२ ॥

प॰ मं॰
१९ टी॰
३

एनयाशिवयाश्रेगमत्रैत्तिमागमम् एतेगाः शलभाः गतेति दग्धश्राया भवन्ति अलमतियाये।
नश्वनरुस्यानगरहितम १३ उक्तमर्थं दियमेवन्यमेवान्न इष्टयित्वमायोपिकामवतारयति
श्रसाविति कारणानि कार्यसेवाहकामवत्वादयस्तेषामपि कारणत्वात्परमकारणं सेवाहकः
सीमायापकः महाविभवेति स्वकर्तव्यसेवत्वात् भरमहत्वगतीनिकर्तव्यतानिर्वाहकम
विरहन्योमायश्रयवास्वस्यानाद्भमाविरहष्टत्वात्सेकत्वाश्रमुकमितिश्रनुकम्पायोकत्व स

एनयाभूषितोमायेश्वतामभयोभिनाम् शिविवाशुरनस्वेषांहिसतेगागालेमल
म् १३ श्रसौपरमकारणंसकलकार्यसेवाहकोमहाविभवभूषितोभरमहंविरहआव
कम मत्वेसकलकल्पनाकलनरहतेरीतिशर्वनिधायपरम्यारदर्पिहृतेः स्वयंकृत्वा।
भत १४ तथाहरासदैवेसर्वमत्रतिभाननम् विधायकृतिनेपश्चाद्दत्वरत्वामपा।
दिशत् १५ ॥

कलेतिवर्णाश्रमधर्मा। नृधर्माषड्मादिकल्पनाकलनवतामतिश्र।
पिहृतेः परेतियाधिकारिणंसंपाद्यस्वयंकृतीकृतकृतोभ्भनसर्वंकृमसत्समर्पित।
वानिमर्थः १४ तथेतिसर्वेतिरस्ताधिकारत्वात् एवंकृतिनेपश्चादितितत्स्थिमनन्तरम द
नम्यसर्गस्थतद्भमेसव रत्वायेनेतद्भयेरतितेभवतितदुपादिशत् १५ ॥

३

पुत्रेति तेस्वासौ कालोनहृष्यान्यासमुपनिपित्य सपात्रमायाराः उपादन्नवहृद्याण्या १९ समाहि।
तेति शुविब्रतः स्वर्पंतदाचरणाविरलत्कषायः अतएव समाहितमनाः प्रसीदसमत्तमावेर्ष्येनाप।
दिपातन्मौलिकपरइतिविनयपिलार्थिता १ इस्युविनयेदृष्टप्रसादनमपरिदेनेमारहसदिति
सत्सगैः सद्रिष्ययोवसमाणाः सर्वांगलेदण श्रेयोपपगमितासमप्रा नसपब्रलणामलान्निर्गत्य
साभारतीमध्येगतागतमथनज्ञातशोकाननन्मौलेशाविशान् नापिब्रालमहे अग्रविशुइस्याना।

पुत्रसंस्नामपात्रेलेविदितोसिमयाउनः इत्थंत्वामपारस्सदलपालः स्थलीभव १९ स
माहितमनाः सोयबाहवद्दाशुविब्रतः प्रसीदेतिमदराश्येतन्मौलिकपरोभवत् १२
सत्सगैभविताभत्स्यमालान्सर्वांगसुदरण निर्गतभारतीमध्येगतागतमथनस्मा १८
नभेतस्पेलवणाभेदकथंचनमदाम्बर विस्मृत्यकारिताभत्रसम्यक्संगतिमागता १९

त्रिर्गता किमवस्थाभविष्यामीति शोकार्णामथपवनस्यौ १९ इत्यंमध्यचारिणा प्रसादाभि
प्रायेब्रलाविबुध्यसमादधेइत्याह नेतिभेद्रसत्सर्गणातिनिनयानेभ्रतत्यकिमसामोपालरिणा।
ध्यतिनवेति मदराश्रमनत्रमालितयात्रसदास्मिन्नाविषाभयाभावेनिवेदयति विस्मृत्येति शुद्धाभि
प्रायाश्नायदूपोभवतीनामौयस्यानेयोजयिष्यतिविस्मृत्यकारिताभत्रसम्यक्संगतिमागते
तिदेशकालोशरहृतविविधपरार्थीति पडकेतस्यसमर्थनेयंश्चस्याश्रमनेपरोलेवोक्तेविस्मृत्य

काश्मीर्यभावितमुनिव्याख्याः ५९

प॰सं॰
१९ टी॰
४

असौ भावती स्फुरति गोपितमिति शतिदिने वेद्याईस्थमवितः से विशेषप्येनेन तस्याः प्रविष्टा याः
समवेतं मेवाच विश्रान्ति मेतेति स्थवितम् सेविशेः स्वमायेवानश्रान्त रूपादेभ रहिता २॰
सोपीति मनः तत्स्फोमाद्विनानुपदेशा सेकोतिफलस्यचना विस्फूर्ति विश्व समायायवि
येयस्यानश्चमन्त्रितान्कृता ३॰ किंरूपाश्च तस्मा वासी येस्य गतागताद्विनाशंकामावहति।
इतितत्स्वरूपमन्नवदन्तिपात्यो विस्यामितिद्वाभ्याम् तत्रत्वाशिक्षायामियं कारिकाख्यासीत

इत्यसोपरयाशीमाबोधिता स्फुरति गोपितम् मूलमेतस्य सम्बेविश्वयां तरूपावभूवर
सोपितस्मिन् सस्फुलमवाज्ञः परमार्यात विस्फुरितो समायापहृतकृत्स्नरूपावभो ॥
पात्सोव स्वमसौशित्तप्रथमो देशालवणा निमग्नमयुरोनामयरहा स्योति द्वितीयका ४
अस्याः स्थित्यपायचमनिरोधविधायसौ तृतीयतिनिरामयासौ स्वस्थोदकृतकल्प ॥

तत्रप्रथमाकोरिर्येयंमयामत्स्वर्गेउपदिष्टपेनेमतयापालः उपदेश्यपेश्चवावस्पपासतेयेयरे।
इच्छायति द्वितीयावस्थानामयरहोनिमग्नमयुरः संस्कारानपेतः इति यावत अयंभावः निरा
रयाहमाचराणाभ्यामसिद्धिर्नोवस्थमयार्थ्यायेतस्थाह्प्रयाननाद्विति इयं कोरिद्वपेनकृतनेप।
ख्यातयारहस्योकृत्वातृतीयकोसालतद्यामाह असारेति येसारास्थ्वास्थायायेवमित्रिष्ट्याय।
रभाविणः येपिचोग्राअनयेतितत्पुर्वोपराः प्रवंउचरितावेषाममेसारहिसुताख्याय्मर्मः प्र।

येपिपापिनःपापोद्युताः

४

इति त्रिकस्याप्यसौ भारती मध्यगा नागतकालरोगानं देशकालविमर्षापेक्षया येनया मे खिन्नः स ।
न्यप्या^ त्सौ नवनया लेमरारेशो विमादितितस्यतिबंधः ग्रतपवसस्योमृदिस्तकम् नत्रुवगनकुल्मष ।
लेकाराणाम् २२ इतीतिश्रुत्वेतिभारती कृतहृदयावेशनया श्रवनी एंभ्य मे विश्रान्तस्यापि च ।
वेणार्थम् एततस्मृतिः नरिसु पदेश्चनउपदेशपरामर्शः विमृतिः सउपदेशलम्मतग्रपिया ।
शोविरापयोनकः पोतयाताकृतिवितिउपदेशफलकथनम् २४ सश्रीलेतितमयस्तरेक

इतिश्रुत्वावतीर्णो सौ विश्रान्तो ऽएततस्मृतिः विभ्रतिभवितोप्यन्तःपा
न्यपान्ताकृतिर्बभौ २४ सश्रीलयमेसाह्वापयव्यवस्थापनतस्यवः ति
वहकल्पः सद्भौप्रवचारसमेतनः २५ ॥

लग्नः सद्भमिताणौवर्तेलतला सामामेवविशेषतस्तु ग्रमावर्तेस्पविदेशामध्यदेशायोवतोर
तिउनमायमतावैषाश्वीनयापेलानयाचस्गः स्तस्तीरघदे मेवीमनयेयं रत्नाम् नेदेव
निर्मिते शोन्नलावर्तेप्रवर्तने कल्लेशेवमन्यास्यपाबालाः श्रमेनताः पचन्नतानिदेशैवेन्न ।
लावर्तीरनन्तः हिमवद्विस्योर्मध्यं वस्याविनशनादपि प्रत्यगेवप्रयागात्मध्यदेशः सकी

सितः श्रामसुद्धानुरूपशिखाकृतकृपतिकृमात् नयोरवानानायौग्यर्यकौ ।। प्रकीर्तितम्मुनि २५

प॰ सं॰
१९ टी॰
५

श्यैसेतयामध्येपाश्रुपेलयोविरष्यकारितांसमध्येदावीश्रुसेमाणतांमन्नवर्योतावद्वताश्यवि
नथेतितथामृदावारिलिलणादावनिमितेनासमर्वेः श्रयतोदेशाददेशान्तरयोगऊर्ध्वतः श्र
भूमोयार्यावर्तेलत्मणायोश्रुणभमोयत्रत्वाणागातिवभवबलादपिशितादानादिक्रवि

नथाप्रवरतोस्याउभूमावमहत्वणागानिः वभववडकत्वाणांवित
तिर्हृषतोपरम् १९ कदोप्रकृतीलश्रशिलयामासश्रुलिक्षिं स
रन्हदयनितिमहपदेशाद्रस्यव २०॥

नयतिवडकल्याणमितियोहिश्चरमितेस्याखेचरितेवर्तयामीतिनिवडोयमस्यस्मृदा
वारस्यश्रुयांशिवऊविघ्नानीतिनीयामध्येविघ्नसमाप्तौसम्योवितितिहृयमतापरहृष
णमिति २० कदोवेतिग्रुक्रयोमायदर्शनानिउयदेशरहस्यकम् श्रमारत्रिषपाशुप्रति
रोयविपाप्यमावितितत्नीयशितातहृयेसदस्मताख्यम् २१॥

५

आयामित इति विभ्रतीति विभ्रतः पोषयतो बालाबोध्याः तत्रोन्नतीभिर्हृदयोत्थितया पादनम् ।
बाह्याभिर्लोभप्रदर्शनया पर्मसम्बलीकरणम् तमितेति ग्रन्थलिबन्धनादिना तत्रोन्नतविभ्
मपलत्वाणां तमितेति वासोपलत्वणपारितोषिकेति २८ पुनरपि सत्तये प्राग्गुरुक्रमनुवर्तते।
देशकालादिति स्पष्टम् २९ येचेतिप्रसिद्धं चलोकेऽऽटिलेब्ब स्तसे वाहेन नपानैः सालं भवति

आयामितोऽप्यलेकैश्चिद्विभ्रतिसमलंकृतः तमितवाम्भोदश्यामामपारितोषिकदानतः
देशकालौ गुरुस्तत्त्वमलमामास्फालसर्वतः स्थापितो नियतिमता ऽभ्रैदेशागतवित्त ३१
नः २९ येचापि नचऊटिलाशयाः केचनतानसौ तमासेवाहनाभ्यासैः प्रासीसदसौ
पानैः ३० शिलो गुरुस्तुतो हृष्टान्तत्वणान्फलशालिनीम् समाश्वस्तमतीराज्ञा बभूवत
यकोविदः ३१ तद्देशकालौ विषयेसमीक्ष्यत्रयमात्मना राज्ञातिस्वयमादायतत्रमातृ।

कौः सदाभवत

विमर्दनेसेवहनमितिकोशः ३० शिलेभ्रमतिगुरुस्तुताहृष्टिनितामसफलीभूतं तत्स्वीकारादिति
भावः तदाहृतत्वणादितिराज्ञेतिमन्त्रः नयकोविद इति आयतावपितमेवसर्ववशीकरण
मनुमेने ३१ ऊक्रमर्थमपसेव्याव्याजेनमं शृङ्गाणितिनदितिदेशकालविषयसमीतणोप्राग्गुरुक
मनुसेयम् अथवा कृतनतेयवाल्यादेशःप्राङ्देशादिः कालस्तत्त्वमध्यपाताद्यवसरः विष

श्रीदेशकालाघवम् ३१

प.सं.
१९ टी.
९
6

इदानीमुक्तमर्थं राज्ञे एवमाख्यातो नियत इति त्वाम्यन्तामिति सर्वेषां प्रथमतः तमेवो वितनोति।
वीयपिते त्वाम्यन्तामिति प्रथमेत्व मोहणः पामराः प्राकृतप्रायाः अतएव नियते तेषां त्वमयाकोप
नेवा फलेन शुभमशुभं वा ऊचुः तर्हि फलमित्याह स नियन्त्रितो नियन्ता सर्वे नियन्तारः इत्यपि
नो राज्ञा दिष्टतरं दिष्टमिति त्वमाकोपफललक्षणं वत्स्यपरमोक्षं शुभाशुभफलाद्यमिचारि यः
यवा त्वाम्यन्तामिति मन्येविधिः कुप्यन्तामिति गौणाः देवा कथयन्ताः पामरा देशकालविध।

त्वाम्यन्तां वापि क्रुध्यन्तां पामराः किमतः फलेन नियन्त्रयतः दिष्टं परमोक्षपर्मीदितम्
तथा च मा रसेति मेकवीनां स्पृयतां वयः महाधियो वचः यो ऽपि समाख्यातानायते २२
मयापस्व सर्गेणा कापि व्याजेन मलिनीकृतः यत्किं विकल्पं वित्तं सर्वं कृतं सत्येन तन्मया ॥

यादृक् समीत्या पि क्रुध्यन्तां नामेति वार्थः महात्मनां तमेव समावमिन्नत्वं संवरतितथा वेति नि
विशेषणवचनमात्रेणा सेवारितेनापि किमित्यावार्यान्तत्वयति महाधियामिति यत्प्रेत्व
निर्विशेषमेव तत्संवादस्त्वा कथं तथापि महाजनोदितत्वात्नस्त्वालोकसमाख्याता सोऽपायत इति २२
तदेव मारसेति मेकविवोवत्नायति मयेति अत्र शब्दार्थयोः एकं विमृश्य क्रियया समस्य
गौणा च समापद्यव्यवहृतम् तेषु स्वसंभावव्र देशोपि मया स्वसर्गोनो नितरतितमापितम् उक्तार्थयोः

लु पेश्वकै श्चिन्तोप्रसहृष्याप्यकृतम् तेषमयोपकृतिं विनानाप्यकिं विद्धियेयमि
तिमवस्थामयाविहातप्तागेनकथं सुखीभवामीति २४ ॥

प.सं.
२९ टी.
७

बाधितास्माकः बाधितश्रस्माकः मेबन्धीकश्वनयेन २९ श्रबेतिमत्वरता विपरीतारेपण
लक्षणा ४ः मत्वरतोहेतुमाह सदाचरितेति आगतः श्ववध्यो मे निशेषः ४१ निशम्या
ति निशम्य विमृश्य साधुनेनेदमुक्तं पापिपापात्तत्त्वमेव गरीयसीति अमे अवध्यो ज्ञा
गतेपापिने त्वमेवेयन्न भेवितण्य थेत्वात्क्षमयित्वा प्रसादनैः प्रसादनाप्रकारैः गच्छ सबे

धैर्यमेतस्य किमहो बाधितास्माकश्चागतः निःशेको भयदेशभ्यो मे मत्वेवदतीति
किम २९ श्रत्वाराज्ञो दितेयाह तस्यतोमयिमानद हेतेमत्वरतायामेश्रुतेऽत्वातेयव
तेताम ४ः सदाचरितपापेभ्यो गुरुभ्योतिगरीयसी त्तमात्तवेतिगतभीर्देक ह्रेहमा
गतः ४१ निशम्यसाध्विदमितित्वमितामेप्रसादनैः प्रसन्नचित्तेनेभ्रूपकश्चिदस्य त्व।
श्राहह ४२ भद्रेश्रुतिकियाहैसाहाहितोत्रपकोहर्षी वित्तश्रोनिरियेकिवात्त्रपाणी। गतिरीहणी ४२

विरस्य त्वतात्तं भयेपे वेपकारैः त्वमयित्वा स्वयं प्रसन्नचित्ते पापनिर्मुक्तमिव वेराज्ञानेकश्चि
दस्यत्वत्श्राह भद्रमिति निर्भ्रैन्नतकथने भद्रे देहीति अमेऽपापीयतीकारादेश्वासीत श्वले
वाप्रतिकारेण किंमिथंचित्तभ्रान्तिः प्रसन्नतमात्वेनेति अथवात्त्रपाणोगतिरेवेरशीयवत्।

रपवविपरीतशुजिमत्येद्वोहशुति ४२ ७

निगमेति अवतारेऽपि निगमव्याकरणं तमध्यते पञ्चयोगे विश्रान्तिरियमिति नासौ मे।

किंवा प्राप्तिः यस्यां कृतायां गतिरीदृशीति अथाह नेन भूयसि यमिति नायो यमिनः प्रभवतीति किं।

पुनस्तद्दीदृगित्याह ईदृश्यमिति अविज्ञमतिर्निश्चितमतिः ५७ ईदृक्कृतं ईदृश्यमाह प्रति।

क्रियेति येन प्रतिक्रियाऽहं न जानाति स्मृतिमस्थितोऽवताराः इति प्रतिक्रियासामर्थ्यं जानाति साम्प्रतीदृशे।

निगमो वावतारा तेन प्राप्तिर्नेन भूयसि यम् ईदृशं ईदृक्कृते मे क्षमा वा विज्ञमतिर्भव ५६

प्रतिक्रियास्यकार्यं सामर्थ्यं तेन लभ्यति लमयातस्य पञ्चवेयगाः उपेत्य पिक ५८

लमायां परमास्वादे योऽसौ विश्रान्तिरयने आत्मास्वाद परमात्मकृतेऽपरविडंवैनेः ५९

तथा च श्रुयतां व्याकयां च मतिरोधिनी मामेहनामा तेन लभ्यते यावत्सहनीषिभा ६०

[illegible]

दोषादेयमित्याह पञ्चवेऽपि ततस्य कोऽपि माननायके विहायाप्येन तल्लभ्यतीति ५७ अनयस्थां।

आतिशयपरमाह लमायामिति परमास्वादे वा योऽलः धाम लक्षणः कुविश्रान्तिरयन इतिवाक्ये।

तां इदं युक्तललनात् अहेवत्वेन तथापि परोपदासश्च त्याह आत्मास्वादेनिकृतमत्तमिमर्थः ५८।

अत्रैव संवदति तथा चेति स्वरूप भगवदारब्धत्यादिपरमेश्वरात्तां वेलशर्वितिनामसंज्ञायते इ

प॰से॰
१९ टी॰
८

इमेलोकाअस्मत्सेमत्समागतास्तेपर्यपात्किमस्मदुपपाहृपमस्मन्मुद्देशामुपुरिदमेवापराय।
पापमात्यायास्मत्समीपेशामुपुरिति ४८ चेदिति अथमर्थः रात्तानाटङ्क्षीतिनेनपरेषुविस्ता-
र्यापेनतेविशुद्धविज्ञाश्रयिलितपापाएनत्समायाप्रतोनयोनीतितथाचत्समायाभावेनत्स्ना
र्विर्भावात्तरत्ततापः असौरेयश्वासीरस्माभिःत्तातश्नितदृशिडेःपश्चाज्ज्ञापपवशिष्येनेकाय

त्समास्वाद्ःपरोपतामत्सवस्त्रमहानयम् चेहिडुस्तरिमेकिंनोभेत्यानमस्यामुपुर्मदे।
चेद्वःश्रीतिविज्ञानीषुःत्समायातरिमेबलात् पापयानेसमाहृत्यसमानमिरुचामुपुः
तथाचाव्रणाकेद्गाणमत्रिश्रेष्ठदार्थीः अकृत्तातलिनामासोष्टष्टःश्रोवाचसारस्म
५८ ॥

मस्माहृत्समावर्तेविभूषणोसेत्स्पतीतिभावः अमुंचाणयंयदीमेलोकाविज्ञानीषुस्तदि।
मेबलाद्यज्ञमप्याद्दायपापंवियापतयानेवाहृत्यसमानेसगर्वमिद्दास्मत्समीपमामुपुः
नचतश्र्ज्ञानत्तीत्यस्मदभिमतेहृदयपवशीर्णामितितात्ययम् ८९ पुनरप्यसोराजासेवा।
दान्तरेणाप्यतंप्रबोधयतितथाचात्रेतिनिगदव्याख्यानमिदम् ५० ॥ ८

पापिष्ठेन समायत्त्वगृहिणापी कश्चिदेवथ्योक्तिमयाप्रोक्तेतेन तु किं कर्तव्यमिति श्रयतैवं कथं।
भावः कस्य वाभावः इति शाह्वः प्रश्नममासौ विचिन्तेति के भावमसौ प्राप्तः कथमीदृगात्तेपमस्य
कृतवानिति विचिन्त्य ५१ अथ येहि स्थलः इदं पापिष्ठलेन्यस्य मुपते: त्वमात्मस्य समर्पयेतत्र
परीत्वात्यस्यानमेवेन तत्र: समापतितेनासौ यत्किमायाति अन्यथा विषयाभावे पततस्तत्रास।
त्कलात्म्योपमात्यमलइति निःश्वासैरिमतितलानिर्गच्छत्रपि नस्वरूपं लभते दर्पणे

हृद्बुद्धे समायत्त्वपापिष्ठेन कथं तव भावः कस्येति स्वमतिर्विचिन्त्यासौ तमब्रवीत् ५१
अथ येहस्य समर्पयत्वमात्मेयस्येदं न मम परीत्वात्यस्यानमम त्वे निःश्वासैरेव दर्पणः ५२
ज्ञानी हि पापमसौ नूनमेतत्समर्पभूषणम् विनानेन कथं वेत्ति स्वरूपं प्राप्स्यति ५३
इदं कार्यं तत्र याभाति पापिभावैर्विभो मम प्रमाणप्रभुधीरेव विधानेन च भायोः ५४

त्वयत्नः स्थितेनापनेते निःश्वासेभ्यासाविति ५२ पतेरेव विनाश्यति ज्ञानी हीति पतत्स्य त्वमा
त्म्येस्य समर्पणस्य भूषणम् योभासे पात्रकम् अनेन पापिना विना पतत्त्वमात्मेसहृत्वकि
स्वरूपं प्राप्स्यति अङ्गवेत्ततयिष्यति ५३ इदमिति भातीति वर्यहि वेचोमात्रापिकारिणः ।
ऊर्वीणपवाचतत्वतो ज्ञानं नीमाहप्रमाणमिति इत्थं भावो विधानम् ५४ ॥

प· से·
१९ टी·
५
9

इयमिति इयं त्वमा शुद्दर्शोनि असौ म्यदर्शादेश दर्शोमर्थः अत्रार्थो नरम्यासः दृष्टमिति अनुभूत।
मिदमित्यर्थः आदर्शो पादर्शदर्शोति यादर्शी दृष्टिः यथ्यैतमौस्याक रणवानादर्शोवस्वात्माविम्बु·
भूतो वलोक्यते स्वदर्शणादर्शोने स्वात्मास्वदर्शिवत्क दर्शणादर्शोने स्वात्मापि अदर्शिवदर्श्यत इति
मायापि नेऊदर्शणायस्येत्यर्थः ५५ इतीति हृष्टः स्वाभिमतलाभात् कृतमिति परमतमय

इयं विशुद्धादर्शोनो मादर्शणायपरपयापिति दृष्टं यादृग्दर्शणादर्शेनादर्शस्वात्मावलोक्य।
ते ५५ इति श्रुत्वा णकेशो सौ हृष्टः पुनरुवाच वचनम् कृतेव दाम्यावसरः करेम्याहमतं गु
नः ५६ सदैवास्मान्मेवासौ साधुमार्गो मतो मम विशेषमायमाश्रित्य श्रुणु राजन्व
दाम्यहम् ५७ ॥

तिष्टि इमनमतमिति अन्नमतमित्यर्थः कदावसरः कस्मिन्काले इयं त्वमा भूपतिनायाति
नाशोभोविभक्तीतिवद ५६ सदैवेति असेति सत्स्वर्गापेक्षयाप्तुंलिंगनिर्देशः अनन्तमेवानन्त
हार्दनमेवनेअसौसाधुमार्गः साधूनामयं पेय्याः साधवः सततमेवे स्वर्गं सेवन्ते इति नविवि
शेषासामान्यस्थितिरितिविशेषमायः ५७ ॥

५

विशिष्टविषयमेवदर्शयति वेद्यत्वेनेति अयमर्थः इदं वेलायां कृतापकारोऽपि शुभस्वरूपं दृश्य।
तिरं वेलां तत्र च यदि स्वपदीयं न कार्याकिंकरणं इति तन्निपातनेऽशक्तिरप्यस्मितैन तानास्वस्मा।
च्छ्रेयस्कारिणीं करोतीति इष्टमतिफलमिदमिति इष्टमतिविस्मरणम् अयमवन्दमायो दर्शितायां।
मपि केवलं स्वप्रतीतिरादर्शात् स्वस्मात् यत् सर्वप्रकाशकत्वाद्वाभेनेति भावः ५८ उक्तेऽर्थे नि।

वेद्यत्वादिदं वेलायां तान्वारिशुक्रकारिणम् स्वस्मात् करोति इष्टमतिः से यं वेलायामो
भना ५७ रागद्वेषोपलब्धार्थांस्त्रिमाशूगोऽरिशुक्रूपः कश्चिज्जितावशीकृतकारणोऽपि व
वन्यह ५९ सम्यगवेद्यकदाचित्पशुच्छवदकोरेण वशुभातीदमशुवान्तेवमाहसर्वे
ति ६० किंवाच्यमशुनामेवेवदस्पतवेवमपि तथापि सर्वेषा साधुवचः कस्पनत्वहपे
६१

दर्शयति राजवृत्ति स्पष्टार्थो श्लोकद्वयी ६२ किंवाच्यमिति वदस्पास्वतन्त्रस्य कस्येति श
त्रुरपि साधुवचनेन तद्वशमेव ६१ तदेवसाधुवचो वक्तुं प्रतिजानीते अस्माविति सर्वे वोत्तमाथ।
मविषयेसर्वेषेति अपलेवापरोलेवाहतेपराये स्वोपलयामसमर्वेमेव प्रपद्यतीति त
मेवतस्य सर्वेषा ६१

प॰सं॰ नहितितेनपरमस्वतैश्वर्याविभवनाद्भवनविभवस्तेनयमेवतथेतिपरमभिन्नत्वेनकलयसिसर्वा
९९ सं॰ त्मनानामसर्वथात्मभावनात्मभेदन्नवितिहृदायितेनयष्टपविचार्यवामापयोः सतन्नतद्यीनयोः
४ किंपरन्तं तस्त्वमतमनन्तमुममापिवर्तमानायतेतेनमहाविभवेननतिरिक्ताशरितापस्यचपरि
10 तरिक्तावपापिशरंतेनतदातिप्रसन्नोसौकिमिवननेदास्यतीतिभावः ९३ तदाहयामिति।

प्रसौगम्भीरविभवोमहाप्रसर्गोजगत्प्रभुः स्वमिवैकलयामासतत्मोसर्वत्र
सर्वथा ९२ तदत्नविभवस्तंतनयमेवतथात्मना दत्तस्तेहृदायपयकि
यदैतत्त्वमवाम् ९३ प्रामसौबहुमानेनतत्मांपयपतिमारम् वेत्पाल
यसिस्मांतेनकृतकृत्योभविष्यसि ९४ इत्युवाचैकंतस्पप्रसन्नमीनाव
चोमृतम् प्रसयोत्मोक्षमत्नाम्पिपरोतेनमयाविवृत ९५ ॥

तेनतन्मानितवत्सपालनाहेत्वनाकृतकृत्यस्तितदनुमतमाननयाप्रसन्नोसौत्रिहिंकिंवि
त्वयमेवप्रापयिष्यतीतिकृतकृत्यः ९४ इत्येति प्रसन्नप्रसन्नीभूयतन्मोक्षकारणाः स
त्नाम्पियणेनप्रयप्रभृतितन्नस्मतितदानादिरंगृहेनरीयमेवकालेकालमावयितप्रमिति ९५
१०

[illegible]

[illegible]

[illegible]

अतएवववामेतिशङ्केनापिपाहस्थमस्मनिष्ठास्तुत्रि
वमननमेवेतिभावः २० नीचपदस्थेनेनियतदुरूं राजप
दस्याभवेयंतदावर्द्धे वै॰

प॰ मे॰ १९ टी॰ ११

स्वाध्यत्वमितियत्सेयापेतयास्मासौस्वकीयश्रमीरितिभावः २३ ततोपकर्षोत्तमासर्पारहिताम्
तदर्थमनुशिष्यामिति २१ निशम्येति विमनाइतियुक्तोपतत्समवन्यमेवेत्समयासौक्रूरणायः २२
एतन्मतेनोत्मोचयिष्यामीतिममदम्ह्यवसायेनात्मोस्मिनत्वातवानस्मिविपरीतेतिमडीविप
रीता २२ स्वव्यवसायमाह त्वान्नमितियद्यपिलोकेस्यपानकेविरितेतथापिमयास्तत्वान्न

सनातकेवितस्वाध्यत्वेपग्रहैतत्कृतेकृती कोविदस्यैतिनिर्मस्थ्योवृवामगिरमूढता
म २० किमव्यतेमयानीचपदस्थेनास्यगोवेर नामावर्णोशुभेदेपिनकिंचिदितिमम
तम २१ निशम्यविमनास्तस्य शोवाचमदइयातथीः नामोस्मिमस्तेनानेविपरीतामम
तित्व २२ तांतेमयास्यविरितेलोकेयद्यपिपातकम् तमामेवस्मशोभातामवेदतिग
रीयसी २३ नीचेस्थितिबलेणपपस्यावविहितस्थिति तथातिबलमग्रेऽभूत्तमेघातस्य
मेघजम् २४

मेवश्रुतिमित्रमाहत्वमेति २२ स्वव्यवसायमेवसमर्थयतिनीचेस्थितिस्यपापस्यमेघज
मोघपम् विहितस्थितीस्वभयमपिग्रन्थ्यानीचानांनीचत्वम् महतांवामहत्त्वेकथ्येसा
हितिभावः २४ ॥

११

अत्रपापिनामायोबीजमत्रमाह तथाचेति तेषुचिंतनयापापंमेफलेदितिपापचिंतनयाय
थवातच्चिंतनयापरमेशाचिंतनया पापंक्षीणीकृतेत इति इदमेवाप्यत्रवस्यपरमेशोनपापंशमय
तिमाषच्चिंतेनानितेविशुद्धेत्तत्तमेवाचिंतेति ७५ थियमितिविलम्बेनतिम्नसम्यग्वरणानादत्तव्या

तथाचयदिकस्माचित्प्रमादत्त्वादत्त्वमहत्वाणाम मतच्चिंतनयेयानेंशावणीकृतेतवरे
पियमादायततस्मैसोमावनीयः त्वागोन्ते विलम्बकारिणामनुसीपानांदंडयिष्य
ति ७६ तस्माद्विचार्यमतिमान्कार्याकार्येस्मृतितथा प्रवर्तेतयथयेनश्रमतिरूपशाप
ते ७७ यथापातमहेयानःपापमुनुम्मयेदिति नत्वौचितीयंत्वन्तंवापापिधुतिपापेन
ते ७८ तथाचकेनविलम्बचितकार्येसम्यकृत्यानिनः मतच्छिन्नामनाहत्यस्वाणापावर्त
यत्क्रियाम ७९ अधिकाममवाप्यासौनेष्ठावर्तेयत्क्रियाम आह्यतेनपर्यंकेव।
ह्रापीडामवापितः ८०
मेवमोक्तव्ये विलम्बकरेणादंडपातेननुचितकारित्वादेनमपिसर्वत्रोसोदंडयिष्यतीति ७६
कार्याकार्येस्मृतिमितिकदाचिद्विवेकेनकार्येप्यकार्येणाप्रवर्तेतम्नकार्येप्यकार्येणामवर्त
तेति ७७ अस्मयेद्विषोयथयेत ७८ सम्यगितिस्वामीश्रणाद्वारानेन ७९ अधिकारमिति त

देव्याम् श्रियोक्तस्यामिद्ध्याम् ८०॥

प॰से॰ तदवक्ष्यामिति सौवर्णः तेनस्वामिनम् तदेति शुभाशुभगणनाविसौपरलोकशुभेनवया ८९ वि
१९ ही॰ ह्वलेति ग्रुशेनेति मदपरार्थनमावेलायाम् मैतद्भैवैतिसेती सवत्सा एतद्भैति बल्लमाथीना
१२ वैवेदज्ञमिच्छसि सोपितत्रत्वपितमिच्छतीतिभावः ८७ पापहमिमामादिसत्पार्थम् ८४ सन्मा
दं॰

नच्चावक्ष्यामवामेसोनमारसविचाय तदावयापिकिंमिवेगणरोनवदमानद ८९
विरुसाहत्वमेसेवमस्त्राक्वासोनवायुना मैतद्भैवकिमिदंकियतस्याशुणापिमाम
पाप्यहेतुमितामिवेसामेवाशुद्धीमेव रथक्रवेतं तमसाव्रन्मोचाशुविनीयत्व
स्वापिकादेनयास्यापसोविमावर्तयत्क्रियाम् ८७ सन्मार्गायेविरोधेयोनेनते
चरतोनरणाम् सम्यदृष्टः शुभोध्येनलक्षणेनासेषमेष्यति ८९ एतदालोककलया
हृदालोकोसमनापते एतद्भयेनेदहायशुष्कोयानमिवोज्ज्वलेत ८९ ॥

गेइतिग्रनेनसन्मार्गेणासेवयतोव्यवहारतम् लक्षणेनसत्सेवेनसदृेयेनिणवत् ८४ प
नदिति ग्रालैकः प्रकाशस्सकलयालेशेनहृदालोकग्रा न्म
बोधः गन्धः सम्बन्धः सौरभंवा ८९

एनयेति एनयात्समयानन्त्वाणा हृदि सिक्के कोऽयं हेतुरिति ग्राह्योन्नायतिसमानेति समानमरु।
त्वचवदाहतत्समापालनात ८७ श्रेयवभयतिमद्धे यस्मिन्निति मद्यात्समानाञ्जीवाकारस्थितिः
सौराह्रदार्थे मनोमयेनेनवृत्समान्तान्नमस्त्याप्यते मास्यतेविधाय एनोमेत्रीत्समापा
लनालत्त्वाणाम् ८८ अनवैति अनवैसत्कलावञ्मत्वलयोभतकलाम् एनोमेत्रीम् तस्यामि।
ति फलवलाघसंभवात्सर्वकर्मपरीतावेलायोस्स्यायामितियावत् परमोपधेतियमना।

एनयासौमहेशानः सहृद्भवतिनत्त्वाणात् समानमरुसेत्तोके सौराह्रदयेनेपनः ८९
मद्धेयेतेन सौराह्रदार्थेऽर्थेस्यापिताभवि त्वमस्याप्यनमध्येनोमेत्रीतेनहृत्तोकक
अनवैसमत्कलामेनोवञ्मानेनमानय तस्याकविनवेलायामिषेनेपरमोपधम् ८९
यत्किंचिद्विहितेनेत्यनदूर्येपापात्मनाभावते सर्वैग्राह्यशुभैर्शुभिः कलनयाकार्यत्
माख्यास्ते एनोपालयतेमद्यापरमयासर्वापदांवाग्णी सघोनत्रशुभास्याग्युग्रभवे।

मोचकम् ८९ अवभिहेसंसक्तुर्वेत्तुपसेरवति यत्किंचिदिति अयेश्वनिकोमलामेश्वणोभेः त्वा।
मायीलेनार्थः यत्किंचिद्विहितेनशाहेणाविधेयनयात्ममम् अयवेनरत् निषिद्वेतडमयमपि।
यदियापात्मनाभासतेपापीशरायीहमितितत्रकलनयासत्माविचारेणालमाख्यास्तेविधेया

त्रियन्त्रकाविवृतिः ५८

एनयेति एनयात्मयाननन्वेणाक्षिके कोयं हेलवितन्त्राधोन्नायति समानेति समानमह
त्त्वचवदाहतत्त्वमायाललनाल ८७ अस्यां वभयपतिमत्द्वेयस्मिन् तिमत्त्वा त्वमानाम्नीस्वाकारस्त्रितिः
सौहार्दैदार्ढ्यम योमेनेन तत्त्वमात्मानमस्याप्यत्वेमाप्स्यये नाविधाय एनोमेत्रीत्वमापा
लनालत्वणाम ८८ अनल्पेति अनल्पेम तत्फलान्वित्वमलमणोमनफलाम एनोमैत्रीम तस्यामि
ति फलवलाघसंभवात्सर्वकर्मपरीलावेलायामस्यायामितियावत् परमोऽघर्येतियमनो

एनयासौमहेयाव: सहहृद्भवितनत्त्वणात् समानमहसेत्तोके सौहार्दैदयेनेयतः ८९
महृद्येतेनसौहार्दैदार्ढ्यार्थस्यापितामभूत् स्वमस्याप्यलमध्येनोमैत्रीतेनदृष्टोक्त
अनल्पेममत्वामेनवाकमानेनमानय नस्याकरिनवेलायामिपेनेपरमोऽघयम ८९
यत्किंचिदितिनेत्येनद्दृश्यपापान्मनाभाव्यते सर्वशास्त्रमनुभिः कलनयाकार्योत्
माछादने एनोपालयनाम्ननापरमयासर्वापद्वावाराणी सयोनित्रपृत्रास्मात्सुप्रभवे।



मोचकम ९१ अवाचिहेसेत्कुर्वेत्रुपसेहवति यत्किंचिदिति अयेपइतिकोमलामेश्वरोपेः हा।
मापीलेनार्थ: यत्किंचिदिहितेरगाहेणाविधेयनयात्मम् अथवेनरत् निषिद्धं तदभयमपि।
यदिपापान्मनाभामतेपापीदारायीदमितितत्रकलनयात्मसाविचारेणात्माछादनंविधेया।

पि

प.र. त्मा ध्यानेन तद्धर्मं विधेयम् विहितमप्यविरुद्धं विधेयम् निषिद्धमपि स्वपरार्थमालोच्य
१६ री. विधेयमिति तात्पर्यम् सेविष्यते तस्मात् ननाफलमाह पत्नामिति त्वमाम् सेशीतिरीश्वरस्य स्वबलि
१३ नी सात्मा भावस्य सर्वानर्थनिर्नाशिनी न तेन स्वकर्मनुवाङ्न स्कुरपतिनायत्रेतिकाविद्भुतिरि
तिरिति संवेशिवाथवा स्वमाहात्म्यरूपा मायाछलबलादिरूपा वा [illegible] उक्तस्मात्स्यपतित्रपय

त्रपरायस्व हिस्वात्मभिधैषाद्यदिताम् स्वत्तिस्वरत्नशोभिता स्वाः विहृतार्थसुधा
विलासरम्याविधानतोमिद्धिमम्मैनकोद्राति २१ ॥ इति श्रीवीररत्नकोश
रविरचितायां षोडशं रत्नम् १६ ॥

येति स्वत्रपयस्वरत्नानि विहृतो विवरणरूपो योर्थः सत्त्वस्वात्मकरत्निसपुव
स्वयाविलासामस्के लले पनातेन रम्याविधानतो प्रविधाना मेतदर्थेवानुसन्धत्ता
ह्वारे स्वरत्नशोभितं स्वपलेपनाद्वोविनुवेति भद्रम् २१ ॥ इति श्रीवीररत्नकोशवि
विवरणसंकेताख्ये षोडशी प्रभा १६ ॥

१३

स्वतो लक्षणमेतस्य न मनागतिरिच्यत इति स्वचनयापरतो लक्षणमस्य घटते इति परमेवेनव्य
तिरेकनया लक्षणं घटत इत्याह अथेति अथयथाहुः पचान्तो अस्य स्वभावस्य विकृतिः प्रभृतिः
तेन्वनतपतीमाद्रिहृपा किं न घटते घटतयेवमर्थः पवतइति विकृतिमात्रेण ९ तामेव विकृ।
तिं दर्शयति कृत्याकृत्येति वित्तप्रज्वलनेविनदाहः १ सहेतिति केनचिद्वनवक्कलेकृतेस हे।
नवित्तप्रज्वलने स्वपं वाहृत्यारिनापरिकर्षायसहेन वित्तप्रज्वलनमेहव तचेति प्रज्वलनेनतह।

अथालोच्यास्य विकृतिं सर्वथानर्थकारिणीम् लक्षणं परतः किं न घटते श्रुणुतादृताः
कृत्याकृत्यविचाराख्यसहस्रुन्मलनक्षमम् वित्तप्रज्वलनं धीरैः कोप इत्यभिधीयते २
सहेतुरहेतुर्वा तत्र वड्कस्यस्यैव तमः तदुपशमो यो सौ लक्षणं तस्य कीर्तितम् ८ शमो
दमः क्षमाहिंसेत्यादिपर्यायनामभिः वर्ण्यतामयमस्माकं फलभेदादभिधते ९

तीति कस्यचिद्धेयेनेन स्वयं विवेकेन प्रज्वलनोपशमो यो सौ तस्य भावस्य लक्षणं अत एवो
देशाग्रस्येक्रोधाद्यनर्थपांति विमवेदोषाः कृतः शयं वपगमलेन लक्षणासिदेः युनान्वयेन।
पुद्देहेकाले स्यात्स्वरूपामयति शमोन्तःकरणोपशमः दमो बाह्यकरणोपशमः क्षमासमस्तापि।
हेतौ अपराधसहनम् अहिंसापरप्रतिकूल्यवैमुख्येवर्ण्यतामिति मतभेदेन सर्वे वात्रविहति

शान्तीवपमाण्यतात्पर्यभेदः ८

प.मे.
२ टी.
२

महात्मपरिग्रहादस्य परमोपादेयतेत्याह स एष इति परमार्थेन सर्वागमेषूर्णम् तस्मिन्नि।
त्यादि स्मिन्निदे विभौ विभवनशीले कृतस्थितिरिति स्वभावभूततया तेनैव विभ्रमो लेपातो विचित्र।
भावेन भक्ते विभक्ते भावने इति स्वानयोगभक्तिशोधितान्तःकरणे इत्यर्थः ९ भावने इत्यक्ता।
मुपलक्षयति जगादिति जगद्धातृतामिति विधिनिषेधव्यवस्थापनात् मुनीनां मननशीलानां
जगद्धातृतोपाने वतसाम्मितिविरोधाभासोत्रगम्यः यथा शक्तीति कर्मविपाकानुसारे

स एव परमार्थेन विभातोऽस्मिन्कृतस्थितिः तेनैव लेप्यतोऽभक्ते भाति क्वापि भावने १०
जगद्धातृतामेषां मुनीनां पातेवतसाम् यथाशक्ति विभक्तैतद्रूपं नापि केन चापितम्।
म् तस्माद्धार्थ्येन तेऽक्षयमतिं परमार्थवेदिनीम् अनर्थराशिं नीरीक्ष्य वितीर्णं गतकल्मषैः
प्रतापोज्ज्वलमोहेन सैनिकायसेवितम् पराश्रयात्स्मन्मलक्षुर्णयति तथाह्मी ११

॥ ११ तस्माद्धार्थ्येनेति तस्माद्धार्थ्येन शमादिसाधिक्येन तेऽस्तु नयः अर्थशब्देन चतुर्वर्गो निर्दे
श्यः त्रिवर्गसाधनत्वादस्य मुख्यताख्यापनार्थं पृथङ्निर्देशः यथा मुनयः प्रयाता वसिष्ठोपा।
यात इति अनर्थेन नरकादिगतिः १२ प्रतापेति मोहेन मारोराज्ञा तस्य सैनिकाः कामादयस्तै।
र्षामग्रेसरैर्नेकोयम् पराश्रयायस्य शमस्याश्रयात् १३ ॥

प

उष्कल्पनाहिंसादयः तदाश्रयतयाकोपाश्रुतयायंस्मरम् पोरस्यःप्र उत्प्रयस्मात् ८ प्रा
तिमितिसर्पशर्यम् ९ इहामन्त्रेतिहिंसाघातोयताक्रोधेहिम्छिते हिंसामपिनगणयेतीति।
भावः ९ पतदितिपतसाधामस्यपोभास्वान्दीप्यमानःप्रतापः एषएवभास्वाउविसल्पतापे
नचतमोमोहःग्रन्थकांचनग्रसर्वार्थविनाशकम् प्रसारोवहिर्निर्यागाद्दृष्टेचभास्वस्यदिते।

उष्कल्पनाश्रयाःकेचित्तदाश्रयतयोज्वलाः यमाश्रित्यैवग्रसन्तेसोयंसर्गःपरोदयः
प्रांतिमेतांसमाश्रित्यधर्महानिकरीचताम् कोपमूर्तिमहात्मा[illegible]नःतणत्रिमेत ८
यन्निव ९ इहामन्त्रोभयभ्रंशहेतुरुष्कल्पनोद्दता हिंसाक्रोधतनूर्हेणयक्रेयेनवधा। १
स्मृति ९ पतन्नाशस्त्वतापेनतमस्स्वग्रेप्रशाम्यति उष्कल्पनापिपावीनांप्रसरोपिनवि २
यते ८ तथाचकृतिभिर्दृष्टपापावादैरुपीवितम् यच्छान्तितेनवदासौवयसीतिय। ८

तमस्विचनष्टेपिशोच्यदर्शनेयांतीति ८ ग्रवहृष्टप्रतीतयेसंवदतितथावेतिकृतिभिर्मना
ट्भिः यारपरलोकः ग्रवारमिहलोकः पाप्लिर्धर्मन्यायानुशासनहृपा वैयसी।
तियति ऊर्ध्वायरभवनहृपारदृष्टिः ८ ॥

प॰ से॰
२ टी॰
३
3

नत्वक्रमेवार्थतः श्लोकद्वयेन पठति स्वस्मादिति भो धीर एवमेनेमास्वस्माद्बलिने दुष्प्रधंजा ।
नीत यष्कुलादिनान्वैषनयापाशिवर्तनयावावाहैगनयावाकथम सोप्रमत्तबलदर्शीन ।
बलीमग्रारकृतेति पदे केवलमतिशयेन वा श्यामेनेति स्वकर्मणेव साधाकिञ्चलादिहपात
द्वेकार्याकरनैव गच्छति न हिरण्यवीजमकरोन्मात्वेनायतेइति २० क्रोधेति श्यामेनेति नत्वया ।

स्वस्माद्वेनेमा बलिने दुष्प्रधं पुच्छलादिना पाशिं वर्तनयावान्याक्रि मातिशदवीर्जेङ्
फलपाशाद्विडूकलदर्पोमोपरमात्मना फलपाके समा शाकिकद्रवैनैव गच्छति
क्रोधवंशलग्नद्विक्रमालोकेवात्मनात्वयः श्रोधये क्रियया त्मानेबलसैाकिनसाधये
त २१ मातिमाकर्मद्विकैविलोकेनमसह्नुवम् नियमव्यवहर्तावेजानीतबलिने
नरम् २२ क्रोधान्यपिहितस्वाधानत्वाथाव्यवयगामिनः संयमप्रसरयमितोसाध्ये

[illegible]

इति क्रियया
दोषेणायाक्रियया श्वात्मानमितिस्वम् २१ मातिमेमितिश्याकरः स्ववितिः उद्दिक्तेस्वकार्योन्मुखम्
पदेकोपिनम् श्वमेतितिश्याणोमलसश्रयाणोद्दिपाणिचनियमपतस्मात्मसावर्षं सिद्धवम
लिनवलदर्शने प्राणेस्वयमः सोयकरइति क्रोधान्धेतिस्वाधाः शोभनदिशःस्वोस्वादेद्धि
यवाजिनः संयमपवशीकृतनयसाध्यं दुःशाकम् २३ ॥

वशीकृतेन्द्रियमेवस्माद्धेतेसर्वतइति एषवशीकृतेन्द्रियात्मः सर्वतः इतीतोमनसुपतोसौवशी।
कृतजगत्स्थितिः यस्मात्सर्ववशेवर्ततेसकस्माद्भ्राममविभेतीतिभावः नतस्मात्परस्तितिसिद्धय।
ति सर्वथेति यमयेति हिंसानाशानेयस्मैनेभीरकस्मादापततिग्रस्तैदेवबलसेद्धयात् २४
पतेस्वमसमर्थयतिवीर्यमितितन्त्रिमिवाल्लिनतद्वीर्यमितिभावः येनवीर्येणमनसुध्यतेहृष्ण। २
नामसौपापीमायायाक्रोषानयासर्वानर्थाव्वनिमिस्वपरबाधनाद्दिहासबवानर्थदापिना

सर्वतोभयधीरेषवशीकृतजगत्स्थितिः सर्वथाहितमायेयमस्मैभीरय्यथास्मृतः २४
वीर्यतन्त्रिमिवाल्लियेनबलिभिर्मुक्तात्मबालाविहन्त्रीरसमतपामनीषिपरिषल्ला
लात्रसमुच्यते सर्वानर्थावनिर्बलेऽतमम्कोपात्मामृतरं येनिर्जितमहाशयाकृता।
भयालस्यौरुषपौरुषम् २५ नेदृग्बलिनेलस्यैविषायगरिमन्नेस तत्वाज्ञानामिश्रुरुष।
पौरुषाकटमेनसा २६

लात् बाह्यानितिवह्नवच नेयमस्मितिचैकवचनेबलाबल
शेनताय पौरुषस्मृहम् २५ अर्थसिद्धमर्थसाकमात्मनिवोधनार्थेविभावयति नरस्मिति पुन
कोपलक्षणमरिंगृनसानबैन २८ अत्रैवपौरस्वकल्पनाविधातमुपक्रमतेतयावेतिमेऽजरी
वशायेणार्थावनेनैवहृतवपिद्रीतिशिंचूतामिसक्रम २९ ॥

प॰सं॰
१२ ही॰
४

पतरिति विषाद्यति नियतेति इंद्रियवर्गस्य यासौ स्ववशावर्तना नियतेति २८ यदिति एतेषामि
न्द्रियाणां तद्भ्यासेनेति इदं पाककलिलमिति नदीति कोपयपरामर्शः २९ अतिरेकफलमाह।
प्रमाद्दिनमिति ग्रवद्यास्यकार्याणि ऊर्ध्वं परिवर्तयन्तीति नवलान्निपातयतङ्पारिवर्तितेऊर्ध्वं
तिर्यक् नीवितस्यापि सेपायश्चेतिभावः परिवर्तयाद्दाश्रित्य विपरिवर्तयन्तीतिरूपम ३० पा

नथाचसञ्जयशोकापिरिंञतांनीतिमेनरी यस्मात्केपोविनैवनस्याः सर्वार्थमानन
म प्रामापिकावेष्ठं मीवेरज्जमेनस्यपतनः नियतेन्द्रियवर्गस्य यासौ स्ववशावर्तना २८
यदभीप्सितमेतेषां तद्भ्यासेन भावना ग्राममपि कोपावसेतेन दृनायतनापिया २९
प्रमाद्दिनेभ्पमिनेड्पश्चाहृषीकनामानश्चहावेद्भु यतस्ततोनर्थ्यसमाकुलेषु।
निपात्यचोर्ध्वं परिवर्तयेति ३० पराधीनमतेस्तस्य यत्किंचिद्यपिकुर्वतः उन्मत्त
स्येवनिपतेत्प्रज्ञास्यपीमवाम्बुः ३१ नथावनकरस्यास्यनिपानियोनिभूषणाम् न
स्यां युक्तिन्नहासायोविपर्यासिमवोमितः ३२
स्प॰ राधीनेति पीतस्ववकारम यत्किंचित्कर्तव्यताम ३१
तथावेतितथाचस्यायोतु कोकः कस्थाविम्भः कश्चनदधीनइति नियति ... स्वामिभावः ३२

न्य^

यैवोदाहरणान्तरेणाभ्युपैति निबद्धमिति यथा स्वेनेया इदं सर्वाचरं जगत् २२ तदुक्ति।
मवतारयति कोपेतिधीलिङ्गनाम नुष्यतहेतुमति यमोघः सरति कोपम्यषितमतिः एतत्सोम।
हानर्थकारणात् स्वापदः स्वपरहितानपेक्षित्वात् २४ इतीति इमतोनर्थदर्शनाद्धेतोः भाव।
सुखभावस्य:^ स्यः ^ एतेकोपे यंजसामदृप्तैव गणादिगुणाः २५ अथैवार्थान्तरयति अहोइति आभासिकः
प्रथमोर्थः स्फुटएवयथा पद्मकुन्दः निरर्गलगतागतः अलेकाविलः कृतालेकारणस्य भाति अ

निबद्धमन्यथा पीदृशाचीनैः शौढविरुभिः करामलकवद्विघांभाती दमति दर्पणे २२ को
यआप्तिरियं नाम सुमेधीलिङ्गनायतः सवालसरवाभाति स्वापदो वाण्यसेवयात् २४ इ
तियः कोपि भावस्यावबोधयदेतमेतसा तेनेमेव विनाः सर्वे यवाल्याख्यातरागुणाः २५
अहो मतिमतामेष निरर्गलगतागतः अयमलेकाविलो भाति विचित्रं हि विपिचेष्टितम् २६

ज्ञाणार्थान्तरयति विचित्रं भूति परमार्थं रूपपद्मकुन्दः निरर्गलगतागतोपि स्वात्मनास्मन्मतिमतो।
कोपवशीकृतत्वादत्वमति घाये न काविलः कारणविदेभाति कोपे हि सति सकलं तत्त्वमार्गं निरोधया।
त् वितत्कालुष्यभवित्वाल्लास्य अत्रार्थान्तरन्यासः विचित्रमिति विपिचेष्टितं विचित्रं च कारणामण्य
त्सहृद्वाभिमननात् निरर्गलनिरर्गलगता^नामपि परमार्थेतः काविलत्वात् ॥ २६

गता^

प॰सं॰
१२टी॰
५
5

महोक्षेति अत्रापि शायोक्त्या महोक्षः सालङ्कमाक्षरा विभ्रवगम्भीरध्वनिर्यो विवर्तिताः नदीतीरेषु ।
निमग्नः नक्रमेतोपरिगच्छन्‌ पर्वतशृङ्गाश्मोपरातलेष्याभवतीत्यर्थः पर्वतोपि महोक्षशृङ्गमभ । साल १
नेकेनदीतीरविभेदकेपि जलप्रवाहेहैवमानेन चलतीति केषैर्चक्षुतः १२ अहो इति कोपपवो
सोनिरोधस्तस्याप्येतापोहोयाश्चर्यं कारीयस्य कोपश्रीघ्रतापस्वालानां कठिनदारात्‌ अ

महोक्षमालङ्कमुमं जकेपि ह्रात्र्दीतीरविभेदकेपि कोपाप्रवाहेन चलेन्मनाक्षु
स्तस्याद्दिरानक्षु उत्क्रमेत १२ अहोकोपोस्मितापापेयछिलोल्लणतापनः पश्चिमे
वोप्य सोहं हेयाति नैस्त्र्यमशंकया १३ पामपीरुपथारामिधयेजासोपाम्नेशिला समे
नानापदाहेपि सपरं भविराजेत १४ यावष्टपातिपीरुपथारासोरोजनोपनेत ता
वरूपेण उर्केणाग्निनेव शाम्येदतिनिरिस्थितिः १० ॥

सोपर्ममेत्योहंदेयातिनैस्तेशष्यशंकया ।
माहमपि निःशेषोभवामीति कोपाविभीवेयर्मापेलाविनाविपतेशतिभावः श्रायेणाचलितिरा
वेमचाभावेनयम्बरूला १३ शाम्येतिशाम्यतश्तिगाजनतयोगः समन्तादिति सर्वतोमहो ।
कोयाग्निनापदस्येपि जरामसोपरंष्टवीमर्थः १४ यावस्थाति अत्रेति कोपनिरोधस्याता
पितस्य लस्थितिर्मर्यादा १० ॥

५

यावदितिपरिज्ञाणेहस्तवारणाएतस्यामलत्वणस्यस्वभावस्यपरिज्ञाणमेतेनैवहस्तवारणेन
देशोदेशपवलितस्यायातीतिभावः श्रायोयनागमः ८१ अतएवेतिरामपर्णोस्यधीनताद्वाद्यस्थि।
तेः शोतैरितिजनकारिभिः स्वीवायुंलोकोपलक्षणम् अशोकितमपायभीतिरहितम् ८२
कोयणातिफलम्रक्षाक्षोयफलमाह अहोरनिनैरिति हिरण्यकशिपुप्रभृतिभिः दुःखमि

यावश्चैतन्यविज्ञाणोपात्नोस्यनभवेदिह तावन्निपतितापस्यदेशादेशपाश्रयाकुलः ८१ अ
तएवगुरावीहस्तोतैणास्येपथेप्सितम् भक्तासंभृष्णचोवीडाग्दिविस्मितमशोकितम् ८२ हे
अहोक्रोयाश्रितमैत्तेः खेभ्रक्षाधृणःपदीम याञ्चायमलिनस्यैतेनारकीभूष्यतेस्थि। हृतः
तिः ८३ एतन्माहात्म्यतोधीरमहलोसोपारविक्रमात् सर्वदारक्षकणेषुग्रवासुन्मलय ८५
तिल्वाणात ८४ यदाचयामसर्वोसोयोतनेचविशोषकः नदाक्रोयतमश्चरस्यगच्छति

तिपुत्रवियोगगृहकोलाहलादिरूपम् अयर्णोपकीर्तिः सैवपरीश्रल्पःपदःपदीश्रल्पत्वंमालि।
न्यपोतकम् भुक्षतेनैरकश्शोहृतमिमर्षः ८१ एतदिति धीरोमहात्स्वप्रसिद्धंचप्रवर्यवा।
स्तसर्वदारोसन्माखेमहैणरोपाद्पातेनेहस्मल्पतेयनदाहस्तोतोसर्वेनोरलाभवतीति ८८ यदावे
तियावविशोषकः तिपापमलोत्क्रोयतिपापविशुद्धोकोपनमोयोगच्छतिश्रदर्शनेगच्छति।

हरन्तोतिपापेनप्रसिद्धंचसूर्योदयेचविष्णुज्ञानमोनाम्नः ८५

प॰ सं॰
१२ टी॰
५
6

सत्यमिति अयमस्माधुनेयानरूपादिरूपतस्य क्रोधस्यानर्थेन साधनम् अनेनेति एमेनत्वे।
दितोसूचितः सत्कर्हिचिदपिनोमयानाहेइति अनेनत्वेदितःसत्त्रुत्वं कदाचिद्विरूपत्याप।
यिष्यतीति ४८ यः कश्चिदितिलघुमर्थानिस्मारयिता अगंभीरइतियावत् ४७ अत्रैशेखर।
कल्पनामाश्चयति अत्रेति आख्यानामअलघुमानसः गम्भीरचेताः अयथवालघुमानसः।

सत्यमेतत्तथेनान्यसाधनेसुविसाधनम् अनेनत्वेदितोवधणमस्यानाहोनजातुरपि
यः कश्चिल्लघुमर्थातः क्रोधेनोपमानत्वेनाणात् धीतियानव्यथातर्मविपत्सग्रः सर्वो
कभ्रः ४७ अत्रोदाहतिमय्याऽर्थयत्रासौसन्निधमात्रूपः वजागातिप्रसिद्धाख्यावर्णयते
लघुमानसः ४८ कदाचित्क्वान्तभूपालकथागोष्ठ्योसमभिघः साप्यत्वाणगुरुः।
मारमामोहत्पसौष्ठवम् ४९ अहंमामोहगोपालगोष्ठ्यानालगतोग्रतः अशक्तस्तब्ध।
यपथ्यरागोरत्नसम्हिमत ५०

गम्भीरचेताः अयथवाल घुमानसः हृत्स्थचेताः असावितिसमत्वे
तरवर्णमानत्वामनयनिर्देशः ४८ कदाचिदितिशोनानितक्रोधाः समभिघः सन्निधमात्राजासौ।
इवक्रोधधामम् ४९ अत्राथेति अहमितिसन्निधमत्रूपस्याध्यत्वात्सविवचनम् एषहमयत् ५०

नदितिरविविश्वमिवेतितेन साक्षाद्दर्शोज्ज्वलकलासाम्येन च सादृश्यम् ५१ नैर्मल्येति नैर्मल्ये च
न्दुसन्निभं कान्तिमत्वे च देवगृहसदृशम् तेजोव्यापनत्वमेलोकरोति सभेतितद्धिलोकसमस्याश
यसाद्यो वक्तुः सेवसाद्यानलग्नास्तीते तेजोव्याप्तिरिमृषेः ५२ तथाहृतमिति तथाहृते नैर्मल्यादिगु
णगणाभ्यां वितेतरितिरत्ने कलाः स्वर्णिकाः सुहृद्यं ग्रंग्गुलीयकावचनार्थम् कलितः कलन

नृ^ ग्रंग्गलपरीणाहेवतरंगग्गलविस्तृतम् हृष्टाविविस्मितः सर्वैः रविबिम्बमिवापरम् ५१ नै
र्मल्यकान्तिमत्वे च चन्द्रदेवगृहसन्निभम् सर्वतस्तेन साविष्टं सभा साक्षादृहतेयथा ५२ तथा
हृते वरालोकविस्मितेन महीभुजा कलाः कश्चिदाहृत्य सुहृद्यं कलितः स्वयम् ५३ कला
रत्नविधेयाभे सुहृत्सु इव तोज्ज्वला तस्याभिरेध्याप्यग्रे ये मे गौरवास्पदम् ५४ दिनलक्ष्मी
वरविलासधर्पेकेनवयावरी महानेनयथाभातितथाकार्याक्रियाभवत् ५५

रत्नं^

ततोपि

यासूचितः ५३ कलाद्दतेति यथेमे श्रुतिश्मेरहंरत्नं वैर्णमुद्रिका गौरवास्पदम् यो मयशोभाराने
नमान्यतामस्येत्यातामिति ५४ गौरवास्पदमिति विहृणाति दिनलक्ष्मीवेति दिनलक्ष्मीमुद्रिका
इर्वपद्मरागरत्नेनालीभतेरवेः एवमत्रात्रबोध्यम् लक्ष्मीवेति ञीवेतत्वामलोपः श्लि
वापश्री वैतपिलक्ष्मीलक्ष्मी हेविप्रियेति हिहृपकोषात् क्रियेतितिपितानिषिलाभितियावत् ५५

प.से.
९ टी.
२
7

नदर्पितमिति तेन पाता अर्पिते नदर्पितेति पद्मरागगणस्मकालाकालः कलाः कलयतीति कलाकलः ।
अथवा कलानामाकलः आकरः एलयोरैकत्वस्मृतेरितिभावः ५६ अस्येति स्पष्टार्थं ५७ गोष्ठ्यामि
ति गोष्ठीसभा सद्म समं तुष्ट्या यां राजनरानकीयवबरास्मकायां मृद्दया स्मारितो सान्स्य मृदुहास्य तिम ।

नदर्पितेतराराय प्रायैवासौ स्वमन्दिरम् । अंगुलीयवियानार्थे सर्वेभ्यः सकलाकलः ५६
अस्यायाहेपितत्राहं गतो दर्शयथाद्भुतम् । मेहेछस्यास्य नृपते लब्धा स्तुएव तस्यादरम् ५७
गोष्ठ्यां मह समं तुष्ट्या यां मृद्दयास्माविलोल्ब्धः । श्रुत्वाना तावपामास कलादाहृतयेद्भुतम् ५८
वातेवागेरसौ दृष्टैः सानीतेग्रलताग्गात्कयः । वकाभेत्रीन दीनात्मा वातवोहितशाखिवत् ५९
नेतथावस्थमालोक्य राजासौ शांतमानसः । पपच्छ कोमलगिरा शमयन्निव तज्ज्वरम् ६०

भगादिरसमर्थः ५८ वातवेगेरिति डुलगामिभिविदमेनाताम सन्तत मेघाम्नुकम् वहितः कश्चि
नः ५९ नमिति तथावस्थं कृशं शंकमानमानेन आलोक्य किं विदं तव मत्रास्मायतेनमिति प
र्यालोच्य कोमलताया फलमाह शमयन्निवेति ६० ॥
२

किंकारणमित्यादि श्लोकौ स्पष्टार्थौ ९१ आस्थलेतितनिति पक्षागे चतस्रकलेवरपक्षं देव।
हिनिष्कास्याचूर्णीसन्धनेनाशंबे ९४ उपनीयेति पायोपालीउपनीयपारणागतमहस्थाभिनीय।
तच्छवच्छायोतितच्छायः ९५ भगवदेति भगवदारूढीरन्नभोः खलशः स्मदेति पावितोऽधिका।

किंकारणागतश्छायः किमसौतिवरा शुभे सत्यमिच्छक्तिपीरुग्रप्राणिनोसौ न गा द्वतम
तस्यतोतस्यतोसम्यग्यथावद्वृक्षिमानद मत्स्भागमतिश्चज्ञतमारात्तौविरानते ९२
निशम्यभीतभीतस्यागिरं राज्ञा मधान्तधीः तोतमाशुसत्हट्यावेदमारशुनःशुनः ९३
आस्थस्तत्विन्तस्तस्मैव हि निष्कास्यपीनवत चतरूणकलमाशूर्णेरर्णयामासमस्मते ९४
उपनीयपयोलज्जीनतासोसौ सवलन्हिया उवाचतच्छतच्छायो भूपतिं तेमहापयन
भगवादारुगृहीतन्नुवृत्तिगतोमयानघ मन्नायांतरीतां यामिदं भस्मापितं पयात ९५
कथं समर्पयामीति पाणिनोऽननतोमम एकस्मान्निपमेदृक्त्ये ज्ञातेचतच्छलम

शायानत्परीतार्थमिति कथमिदमत्रमापयामीति इदं पक्षगगणायाद्भस्मापितमिति सावेला।
हिपाणिमध्येमध्यममवस्थापनायादिति ९६ तदेवविशदयति कथमिति समर्पयामीत्यत्रमस्मा
मीतिकृदेशतिश्चयोऽत्रनेचतच्छलमितिसमवतःशाकलनातस्मेतै ९७

प.मे.
२ टी.
८

इतीति सत्येनिर्व्याजम् सत्योक्तौ स्वपरविषयेहितदर्शिनमाह सत्यमिति यस्त्वमिमेनेनर
नसंजीवनाख्यं प्रमाणमिति सत्यमिदं मयोक्ते परिभवतापि सत्ये मन्यते तत्सत्यमेवेदं मया न तु दास
ममैवेति ९८ निशम्येति हंसिनेति सत्येनोक्तं नमोरुनानुकृतिः मा विलम्बमिति मा विलम्बं कुरु
एतत्स्मिताश्च तत्क्षणाकलयमिताः यथोक्तिः सत्यं स्वज्ञानपाकाभीतिः ९९ नापराध्यतिल

कत्वादस्य न ज्ञाने किमपि समापततीति २

इति सत्यं मयोक्तेन सत्येन किं च नाहतम् प्रमाणं प्रत्यर्थीव समापससि निर्णये ९८ ।
निशम्य स्वे सन्नृपतिर्हसितोवाच मा चिरम् गच्छ तेसुस्मितामुद्रा च तस्याः ऊर्ध्वशोकितः
नापराध्यति वो मत्तो हन्त वध्यन्ताभिधीयते पंचानामपि मन्त्राणां स्वस्य चिन्तो भवानघ ॥
ध्येयं स्वधीभिस्त्वद्भक्त्ये पंचराजानाकृतीरम्यतरा विरासीत सेयं दमाख्याकलना महा हुंगा
कौथप्रयोनिर्गरितां कवीद्रैः १० ॥

दैत्यः यथराधगणानाहिश्रमारादिक्षेतेनदैवकृतंतइतिभावः इहेति पद्मरागाभो मस्यानिवेशः
इवेमेकस्यापवमन्त्राणामस्त्वपणोरिय यासीत् एतु नानुपंचैनामपि मन्त्राणामिति स्वस्य चिन्तोभ
वर्णाकान्तं कौत्स्यन्त ४ कथायां सेतिप्याह ध्येयमिति स्वधीरितरं ध्येयं विचार्यम् यम्मदा
नर्यापातेमाविरासीत मकराम्यत १०

एतदेवप्रश्नोत्तरमाह महत्त्वेति महत्त्वमुत्कृष्टत्वमितिप्रश्नेनैवमहत्त्वंकीदृशमितीर्थः प्रसादहेतुः प्रस।
न्नतानिमित्तमितियावत् संधिनिमित्तेशुनःसन्धानकारकम् ११ उक्तेर्थे दार्ढ्यप्रतिपत्तये संवदति
भोजनेश्वेतिप्रश्नेतिलक्ष्मावृते १३ धीवेचोदतिभोर्धियाप्रख्यातकीर्ते १४ विशुद्धबुद्धेइति शुचि।
दितमितिशेदं मामनता पादनानेनधीवेचनुनामदीयमिदंराज्यादत्तवाञ्जागतीति १५ ततदि

महत्त्वमल्येतदिदंप्रश्नात्तमसज्ञतेःकारणमेतदग्रम् नर्झवतोचापिप्रसतिदेवहर्षे।
गितांसन्धिनिमित्तमेतत् १२ भोजनश्चमिदंहितोमात्सेनननूत्तमपरेणायत् शुष्कोग्राहसमतदि
देशूणाध्वंसङ्ग्लापाणाः १३ धीवेचोकिमिदंवक्तव्योतत्नाख्यवकीदृशो किंफलंवेतिविन
योश्रारत्वामितमादरात् १४ विशुद्धबुद्धेविदितंकितवालितथापिपत मामनतापादनामे
उपयामतितिबोधनत १५ ततद्दसप्रयत्नानांचाघानांलवणापथ्या प्रबोधकेनयायो।
घसद्गीतानामिदंपरम् १६ ॥

तिप्रयत्नानांसंस्कृतानोवायानांजनानांप्रबोधकमितिततइसंतत्भिकारणम् तथास।
कलघीतानामिदंसहितस्वाभिर्वक्तप्रबोधकम् प्रश्नेनसर्वोपि सद्गीतानियमेदानदण।
दीतिपडुडानिसहरूपेलभेनेपनहिनानानिप्रहमप्रायाणिश्रमनरहसाणिस्युरिति १६

प॰ सं॰ अथमिति विकारेति अनेनाहं ते हि सर्वे स्वर्गे तिष्ठः किं केन विधुं भेदं कृति विकारकारणेति वा।
१२ ही॰ शक्तिः अमया तेन प्रकृति विपर्ययः ३३ अथवेति एतदाचार्यस्थितानामशेषसहृदयानां निगदेनेति भावः
२ तेनेति अथारम्भतत्त्वात् इति फलानि तथा भूमिसाम्यप्रतिपादितम् ३८ अमस्थापि तमासाम्यप्रविश
इत्यतिभावमिति भावरचनाचरणाम् लीलातिचावनुभावेन नाश्रितिलितिलामाः लक्ष्मसमः ३८
अत्यन्तिकमन्यत्र नमाहात्म्यप्रतिपादयति लयतीति इदृशापि सतीहृदये रमातिसम्भवतीति।

अथ स्वात्मनि गणसर्गः प्रकृतिर्यास्ति सा लिङ्गी विकारकारणलिङ्गेन मयानविधायि
नी ३३ अथवा रोधशीलानामियमाधारईरितः नामास्याः लितते तेन लमेति विधिना स्वयं
भारमेधायिसहतां लीलायां सावभूदपा इतीव विधिनाम्भूमिसाम्यताद्राप्यवापिता ३८।
तथ्यमात्रिलेऽरञ्जनातेमाति हृदत्ले इति वा विधिनास्वयं लमेतिरविताम्भुवि ८ पाप
पापनश्यैवचगुणस्सम्भावमापिनी अत्रमालेयमुद्दिष्टा लमानाममहीतले ३९

एतदुल्लोलनायासः सवितः ८ पापेति अत्रमालाप्रकारादि क्षकारपर्यन्तवर्णनामा रोहाव
रोहक्रमगणानयार्वणा लाघाष्टानो इष्टगणानयाक्षरवर्णास्थिमकतया लेखने चाष्टानवशता।
वर्णमालेयम् तज्जपेन च पापौर्घायनश्यैवगुणस्सम्भावप्राप्ति विद्यस्यास्तहृदयाना तरा रोपः ८१
॥ ८१ ॥ ८१ ॥ ॥ ८१ ॥

9

कथमत्रमूलेतिचत्वर्णावस्यात्तथाशसिद्धात्वमेतिद्धिवस्यात्तथात्वमितिभावबोधनप्रकार।
मारु प्रकारोवेति प्रमाननाप्रतिषेधरूपकारोऽत्रप्रतिषेधार्थः तथावासौपापाभावः लेतिलाभ
शर्हस्यकेतनेसूचना तथावासौऽगुणपलाभः फलभुङ्क्ते फलस्यापवितनत्वात्नकारणामाधुत
वर्णलोपात्त्वमेतिवर्णद्वयोविशिष्टा ८२ प्रायेणेतिगुरुत्वाभिप्रायेणचकेनचिद्वेषामितितथाप्रकारे

प्रकारोऽत्रनिषेधार्थोलेतिलाभार्थकेतनम् फलभुङ्क्तात्वमानासौविशिष्टावर्णद्वयोऽन्तः
प्रायेणाहुर्विपोलोकेगुरुत्वाभिप्रायेणचकाः गुरुत्वमेतिलघुणाश्रिणासैकेतितेविदुः ८३
यथाविर्तिलवर्णालाघवस्यपरत्वाप्तपकेवले तथापोषपीलजातेविनानेनेतिनिश्चयः ८४
कोतिरेषास्यदेहस्यनद्धान्नविविरानेते रमाहुनिरपीहास्यत्वमात्वेवहुणते ८५ ॥

रितेनवत्वछात्त्रियथापादोषेणाग्रत्निचाय्यक्षतिववः परोत्वषियाहिदेवारतितमेयंसर्वा।
लाघवस्यनामितिलाभेमर्थः मध्यात्तरहयलोपेत्वमेतिविशिष्टनद्गतार्थः ८३ अत्राप्यर्थस्तु
रूपनीतयेवत्क्रियपथेतिलोपमित्यपोषरसमभवितोपलत्वणाम अनेनेतिवक्ष्मा लेनलघुणानत
र्थः ८४ कोतितिति एषात्वमातद्धानिमितमाकानिमान रहसेमारेस्यगुरुषस्यत्वमातत्वात्।

प॰ से॰
१२ सी॰
९
10

इतीति कलितार्थो गभीकृतसर्वार्थोऽप्याकलय्य समस्य विमृश्य तमो भिमतार्था त्रिपुरा भिलाषः।
८९ विशेषवेदनायै इति विमृशोति स्फुरेति स्वरूपफलत इति स्वरूपं चास्याः स्फुरत् फलं च स्फुर-
मिति अस्येति वस्तुनिर्देशः ९० इतीति अनुमन्य समग्रपादैः क्रमतः समर्थयामीत्यर्थः लक्ष्य-
ते इति त्रिधा लक्षणेनाभिधेय इत्यर्थः ९१ श्रीललिताविलासः पारमिताः नदाप्यमननमम ९१ न

इति मे त्रिमुखोद्भूतो सुवाणी कलितार्थे प्रभुरा कलय्य त्रमः पुनरप्यमलप्रबोधमेनय।
विपश्चि विशेषवेदनायै ८९ स्फुरता स्वरूपफलतो वश्मि देवि हंसागार विशेष्यतो स्वरू-
पाणि श्रोत्रमिच्छामि ते मयातः ९० इति स्वामिप्रदितो वाणी प्रणामेनानुमतः स्वः शाहसा।
श्रुतसंस्तेपायि त्रिपदे वक्तलक्ष्यते ९१ श्रीपरमलक्षणान्वाऽर्थी पारावारतीर्थिताः उत्तमा।
दिविभेदेन तत्रायं श्रुणु विलसात ९२ सहार्हसमपुरवाणी ऊर्ध्वदशावाच्यवक्तृ कर्मस्वाया।
स्विदानमानास्थितिशोधना ९३

श्रोतृमदमावस्तलद् णमारहसहासमिति ऊर्ध्वशासौम्यहु।
पाशवाच्यवक्तृविनिर्दके कर्मस्वव्यापारे स्वापास्थिते प्राप्तासंप्रापिते स्थितदानमानकारणादिना
प्रतिशोधनामनि क्रियाआदिनापादितो षकत्रहारणम् ॥ ९४ ॥ ॥

९

एतदिति एतस्य तु माध्येवस्तेन गौरद्ग्रसीमामस्मकाष्ठाशाभिः गारदस्मेति यदि कोण्यागमविधेर्
दातितस्य मितार्पणोमितादानेन प्रतिक्रियाफलेति इत्येवफलिनष्टुतो भवेस्मके भवति ॥ ११ ॥ अन्नवि
तियो हिरण्यनावाकार्येनातितिर्येकरोति समनस्याः फललाभेन सुवर्णादिनाशर्णो भवति तथा
तवापि अन्नः खलु निविरथतोपि छिद्रालेषणोविदथानस्यापि फलदानेन शर्णोभावम परर्थेसोन्नः
खलु निविरथातितत्र तत्स्वगणाध्येवतन्मफलप्रापणमिति तथा शुक्लेति शुक्लाशुक्लेन परासरात्।

एतदैरद्ग्रसीमेयं गारदस्य मितार्पणम फलहृषिप्रदानेन वशिर्लैमालकस्यपत ॥ ११ ॥ अन्नः
खलु निविरथन्तो यद्भुयामितुरणोता शुक्लायासदारणोमकफलैविवरहर्षणा ॥ १२ ॥ द्विती
येललाणोचासमयमासुप्रमादात तत्वाकर्णप्रदानेन निषामयणामाषाय ॥ १३ ॥ पाकप्प
पिक्काशममीरणोइक्रोधानलार्चिर्ज्वलितांतरस्य तमासदासाद्विषाशैलावडाननवे

णोमलास्फोटनेतत्र प्रथयवशुक्लिमैक्रायानीयथाशुक्लिमखेविदारितेमकाफललाभो भवति
तथातवापिकेनचिन्मखविदारणोकृतेतस्य मकाफलमिवसत्फलेपतरीयनेदस्यलांतरवो। इत्येतं
सोदग्रसीमाश्वोवधिः पामलंतन्तैवेत्यर्थः ॥ १२ ॥ द्वितीयमितिनिगादगतम पामाशयभोः पा
तिमरिहस्य ॥ १२ ॥ पाकप्पेतिपाकप्पोणाकठोरविलतयायोपिक्काशेवमानानासपवसमीरणो।
त

मद्रसीदामाना १८

ग्राउ:दन्नामस्यायश्रामाऽविष्णवर्द्धिकोष्ठमारतच्छायश्चेन्नीत्यिलाप्रवक्ष्यीत
सच्छत्रललन्दनीतया वद्भानतस्मुदितस्मुक्लवम् २४

पं.स्त.
टी.
॥

महात्मानोऽपीति अकिंचनानामिति च महात्मान इति सर्वोत्कर्षवर्तित्वेऽपि कांविविलक्षणमहत्त्वात् ।
यो अभिप्रेताः अकिंचनानामिति विरागिणोऽभिप्रेताः ९९ अक्लिन्नतिलेषु हुतशालिषु महीपतिषु ।
अन्योऽयमिति सूत्रम् ९८ असौ परान्तनीयात समासा सामान्यविषयत्वपरतुरो प्रकृतेषु स्तल प्रकृतेनमी
वस्य महाकानिर्निमित्तेनैव च समस्या दुःखादितयवदङ्घ्राद्यरज्ञाद्य सत्त्वविशदयत्निहिया ।

महात्मानोऽपि ये केचित् समासे स्तुतन्तु हृयः प्रकृतिं सांवयिनामीत पश्यन्ते स्वभा ।
वतः ९५ अकिंचनानां साधनं प्रशस्यितानां च समस्य स्वसंस्कारात्प्रशुद्धां यो प्रकारः सिद्ध
ये मतः ९९ अस्त्रवामास्त्रवा येषु मध्ये महतशालिषु तेषु याभेतियायाज्ञा स्वयं विहित
लक्षणा ९७ अन्यो अन्तनीये सामान्यजनावाप्यमिदं विभो दोषोऽनाभिप्रावीभयपूर्वणे ।
मानेमयाप्यपृणा ९८ देयादेयाहितेष्वप्यवेडञ्चण्डालसर्गिणाः सर्गाज्ञिगवणामम
गवस्पदसौपरा ९९ ॥

देयादितिदेडपातननपीडार्हार्होदयादानहूपदेडार्हार्हाच समकाणमस्मर्गात्मसौरीणां निश्चयेनम मगा
स्य मद्येऽवयदितिहिं समकृतान्क्षुविषेतमानिगावर्णा स्वप्राकैवान्त्यः शतियोय देयासौ अन्तनीया ।
दोषमतिनेवेयमघानोतिकिं तन्वा स्तुतमिमा देयादितिदेड पित्ते शाक्यारित्यर्थः १०० ॥

१०
८

॥

अत्रैवोत्तरयति न स्वपृक्रमेतेषु व्याप्यीति स्पष्टम् १ तत्रादौ शतीति रात्र्याख्यायकथानायकेश्रेयो सतिहेये
ति किं नाम जगाह इति भावमध्ये हेयं किं वोपादेयमिति यामीमांसा विवेकः स एव मदामोदभवितृ।
त्वादारामस्तस्मात् ज्ञानतया लोकेन स्तुतिः सुप एव शुभ फलसमृद्धिभवितत्वात् उद्धे मलस्य समस्त ले।
फलपदं श्रामस्य स्पर्धः तथा समस्तं गीयवाद्यानन्तस्य प्रत्यग्र शुभ्र विकासो नवालवेक्रसुमम् तथा सौ।
नम्यकन्दलः सौजन्यमूलम् हो भैनाख्यो राजा भूत प्रज्ञाहृत्कमल भास्करः प्रजाहृत्कमलविकाशः

अत्रापुरा हृतामेतां कथां श्रुणु उत्तमापते यथा कृतौ शरीतायो हृद्धो यो जायते स्फुटम् १
हेयोपादेयमीमांसारामतर्केषु सत्फलम् सत्संगीयानयमग्रशुभ्रेसौजन्यकेरलः २ हो।
भ्रे नामा महीपो भूत्प्रजाहृत्कमलभास्करः यस्मिन्नभ्युदिते नष्टं वौराग्रः प्रलयमापतुः ३ सत्ता।
त्वाति स्मिन्नभ्यसंप्राप्ताद्वै सा श्रीनंद्वान्वितः विश्वव्याप्यपयानाप्तमण्डपेनिवसात्ह ४ श्रामा
यामप्यवेलायां पौरंगिवउदायधीः संगाव तिग्म वाप्नेच्छा दायसमयागमत् ५

भास्करत्वेन तस्या मध्यापि समर्थयति यस्मिन्निति प्रलयो नितिहृत्भयानि २ सत्ताविति श्रव
हे श्रोभवाश्रयेष्टीयाराज्ञानः उपयानानिवोडकानि हे तिशन्ति स्वपतेः स्पर्धः ४ श्रामायामि।
तिवेलायां भोजनवेलायां ग्रामाद्यो ग्रामकलायामिमयः यौवनौ वैर नवन्यधिकारीभृंगारः
कनकालका तिग्मवान्तेच्छमिति प्रायेण हि स्त्रेच्छया याह स्त्रेन सवाति तो वमत्ता लयेतीति ५

प० से०
१२ ली०
१२

लालाटिकः प्रभोर्भालदर्शीति तत्परो यो सेवकभावेनेत्यर्थः राजन्महस्रामहीयते नसावैशाखमाख
प्रातपवमुत्थाधीर्यस्याविश्रमयेति प्रलः सकलनेयोतितम् ९ प्रसरन्त्यामहावप्रसामस्वाहायो
रायाहृस्नात् प्रगलत् प्रभूस्यात् १ पतितैति गलनक्रियापेतपतनस्यपौर्वकालमिति

लालाटिकतया राजन्महो वैशाखमुत्थधीः सकलङ्कतिरभूद्दृश्विश्वरणाद्यान्तरिव।
णात् ९ हाहेति सर्वे नोवाणयोर्प्रमेरन्त्योरायात्सुरः राजन्भूर्भगलस्यसयावारोम।
स्वार्हतः १ पतितैवाचनन्ताश्रिसमेताद्दलितेजने स्फोटिकाभिर्मुखेनसस्मेता
स्थितेवणात् ८ मृतकल्पमसौ मन्वानेतिसाविनयेश्या दृष्याद्दृशानानाम्मातर
ञ्जतमिवाभवत् ९ किंचिदाश्वस्तधीरेषहस्तावोड्राद्यनितपत् ग्रामोत्तरयायावती।
णोत्रपितामुत्रतिकारिणि १० ॥

पतितैवेति स्पष्ट योगः तस्य महीपस्य ८ मृत
कल्पमिति मृतकल्पमित्यनेन मूर्च्छापि सूच्यते प्रसौपारोगवः ९ किंचिदिति आश्वस्तधीः
दितिप्रसारदृशानाक्रोधाद्यनाविर्भावात् ग्रामोत्रयाईश्वरवाचाकासागामोत्तिरिस्यारूयति
याभिक्तिः शितााधिकारिणि प्रत्यधिकारिणि च समना विमर्शः १० ॥

१२

तामेवाप्नोतिकिंश्लोकेनपठतिप्राप्तायामितिवेलायांकेयं वेलायांनिमित्तदर्शनात्प्राप्तायामपि।
येनविवेकिनाहृद्रूपः प्रतिकथ्यतेनिकटवाक्यैः क्रियते १ इतीतिश्रवणस्तुमतदमेपायेविधायस्तु।
येगत्वाप्रणम्यमाद्दिवागमनागतान्कारणम् २ विलोकेतिसङ्गतिगन्तरणागतनलक्षण

प्राप्तायामपिवेलायायेनहृद्गतिकथ्यते सर्वाक्षिवसर्वाभक्तानकेण्यपिसविघ्नराट् १
इत्यायेमुक्तिश्रवणस्तुनश्रीगणेशप्रणम्यतम् पादौसंस्मरणहलाभ्यानेत्रेहृपस्मरेशमवरा २
विलोकसङ्गतिनमस्कृत्यसर्वविनितनिम् वदतेस्मात्स्मोऽहंसोऽहमित्यवदद्रूपः ३
लब्धमालोच्यतमसौसरत्नाप्रोवाचसादरम् गतत्वस्मोस्मिविनातेदाम्येतेनियतेयवन
इत्याख्यास्यसतेदीनमनकविलानसदेगतान् विस्मापयन्सर्वानात्माप्रोवाचवदतांवरः
४

वर्त्विनाग्रस्तामसाहेति सर्वाद्वेतिपारशश्रणोसन्धिः ३ स्मरेवेतिप्राप्तोतिकियोयंभक्तेस्मादित्वसा।
त्रीम् नियतमितिवेतनलक्षणम् ४ उक्तविनानिति किमिरमनेनक्ततेयस्यापरायसौ
रवेतस्यादमागोरवमप्यनेनप्रदर्शितम् ५ ॥

प्र॰क्षे॰ सत्यमितियेवृपत्तावैरघुष्ट्रैवैरमतीकारेश्तनभागेऽयतामेहेनिपुणाश्चन्ड्रमतपश्यतिसमेकृतसवे
२ मी॰ वृश्चिहिगुद्धिविवृपेयेयतिक्रतरमतयाहवेर्थयमितिरयंचर्यालोकयाज्ञानुणानीमनुसारितीनशुन
१३ धर्मगणापापानवृत्तयमेपवृमनुमन्याहनमेलीनिकोदृपाशनिविचार्यमाणेमालिन्यपकाव।
13 ना ष्ठणापान् कालातेरतस्यापिशक्तिसम्बेपुनर्वैराननोस्यापनातउपकारशुद्धेवानिणयान।
यानाव वैरशुद्धाविसयपतलणाम् अपकारिशुवैरशुद्धोऽपकारिष्वपकारशुद्धाविनिसर्वथे।

सत्यंतेनिपुणाः सितोपृतनभरायेवैरशुद्धोऽयाश्चर्येयेनपुगानमेक्लिकयेकोवादः कौ
दृशः कार्यानन्तमेवस्येपशुपकृतोवर्द्धोयमाः सर्वथानेकेचिद्विमलायपाप्रविविहरवे।
याघरणमालकराः १८ अमयाप्पमसमाहात्म्यश्रयतायत्रसोमनः सत्वेशरह्यापाशेमसा
ह्रावर्णपतेहृतौ १९ सकिलाभ्रुदिवृहृहिविकालकलनाकलः येनैयंरनितारनीस

त्यपकारिष्वपकारिष्वपि का मनेनार्थभाजनम् १८ यानेन्यमितिश्वनेतन्नाद्रवृथवहारस्य
नस्यरत्नास्वपालोकयातेप्रपिर्विसयेपतेनचप्रकृतेपकारैलसतेनयाचापकारोहंमामपिपश्रपक
तोवर्द्धोयमाः १९ अत्रेवभरयति अमयेतिस्पष्टम् २ सप्ततिरयरानीयसीपंक्तिः स्वमतेनसत्रा
इयार्थभाजनेपुरहृपार्थपात्रम् २ नामितिप्रश्रितेविनीनमेति किवल्तहीनउवरम हीनेमालि।

श्यामादकौडवाँइः श्रीनवार्यवितशतकम् १८ ॥

स्वस्तीति स्वस्तीति नाम स्मरति यो ऽपि तस्यानर्थदायिनी मनर्थं मा पतेदिति स्वस्तिवादने हेतुना प्र।
भुक्तोयं: अथमायमते दुर्वासा ते च द्योतयन् स्वभक्तं प्रति तत्प्रतिहतिं द्योतयञ्श्राणी: पूर्वं मा ह मा भूदि
ति सा क्रिया बाह्य व्यवहार लक्षणा तेन स्वस्ति वेपिनी मा भूत् येन यस्य चरणेन हेतुना तद्गतिः
प्रभक्तो योऽन्या रत्नात्मिका गतिः स्यादिति क्रोवेति अस्रौ भक्तः अस्मावितिच प्रभक्तोयं: केनाव

नैकदापि त्वद्भावो ऽसीन्नै स्वभक्तः कोऽपि प्रश्रितम् पप्रच्छ हीन दुर्वासः किं वक्ष्यतीति वद प्रभो १९
स्वस्तिकृत्वा हते सोयप्रभक्तो योयमायम: दुर्वासस्यतिमाभूत्साक्रियाते येन तद्गतिः २०
फलं वा सौ केपितो वद्धा बाह्य ग्राह समन्तेषु नः केनासौ जायते केन निवर्तते तिमे वद २१
प्रणतक्रूहीनदीनेषु कृतक्रोधाय कुप्यति स तेषां सोऽव्यतस्या पापात्मयाचप्रसीदति २२

इति प्रसौ परमे
श्वर: प्रश्नान्तो

द्रोनज्ञायते केन च सा चैनासौ निवर्तते न तिहृतिं मन्ते २१ इति स्पष्ट: समादृष्टेस्त्वाह प्रण
तक्रूहीनदीनेषु कस्मैपि यः क्रोधं कुरुते तस्मै कृतक्रोधाय मदान्याय कुप्यतीति केन जाय।
ते इति समर्थितम् केन निवर्तते इति समर्थयति तस्या गतिरिति क्रोधत्यागात् न केवलं या।
वत्तम यापि प्रणतक्रूहीनदीनेषु सौ प्रसीदतीति २२ ॥

[illegible] उपसंहरति इतीति । शमोऽप्यभक्तोऽपि यः न कार्येणार्जनीयः कथं चैनेति निमित्तसद्भावे सद्भावे वा अयं ज्ञा

१४ ण्यालयः नित्यः सर्वेऽपीति एषां गुणानामिति सम्बन्धः २१ तस्यैवामेयात्मकं सेवते इति अमृतत्वापीति सर्वस्यैव स्पृ

यः तद्वाक्यमेवार्थतः पठति अयो वेति अस्मात्स्वतेजसा दीपनात् काल इति सर्वस्य कारीरकृत्यः अ

अस्तित्वात्तत्स्फूर्तिः भीषास्माद्वातः पवते भीषोदेति सूर्यः भीषास्मादग्निश्चेन्द्रश्च मृत्युर्धावति पञ्चम इति २२

इति मत्वा विदितात्मा न कार्ये मोक्षे च न सर्वथा हानिर्विशेषेणाप्य अप्रकृतिर्दर्शनाम् २३ अ

न्यत्रापीशाकोपस्य शरीरयत्नेन गादः अशेषभूयशेषकालोऽस्मात्त्वन्नतीति २४ सनेत्रो

कोऽस्मिन्नेतत्काले नेत्रे हो अस्य सर्वथा नत्वन्यथा तत्कर्मेति विदितिसन्मतिनिश्चयः २५ तदेत

स्मात्कथं नातिश्रेष्ठो नत्स्वमतेन च तत्त्वं यत्कालोऽपि वीतरागेन तमापीश्वरधारणा २६ शुभ्रा

शास्त्रप्रमाणाभ्यामनृतिनापि संस्थितेः मायेत्यस्मिन्निरुपाधिगम्यो विशेषोऽप्यत्र भातिनः २७

यत्नस्त्वायमत्र संग्रहः स्मा सत्वेऽतिक्रोपाकरणो हानिरत्यनीषो स्वीकार्येति भावः २३ अतेऽप्यभ

वयति तदेतदिति स्पष्टम् २४ उक्तेऽस्माद्यत्नत्र संस्कारार्थमाहस्यमिति शास्त्रमागमप्रमाणेषु ।

न हिताहितानये त्विवचनप्रमाने हिताहितोपदेशकमनुमानादिजडितं स्वविमर्शः सेव्य ।

ते संस्थ्योगते अस्मिन्नस्मिन्नायेदमेव सर्वसाधनमिति विचारे विरुद्धमिति विभक्तभवभवर

[illegible] १४

तमेव विशेषं स्फुटयति द्वयोरिति तुल्यबलविरोधयोर्विप्रतिषेधः द्वयोः कोतिकोपयोः शृङ्खला।
श्रेष्ठा बलीयांस्तेष्वेकेन तु अपवादतः इति अपवादविषयः सामान्यविधीनां बाधक इति मायादि।
तिभावः १९ नहि विप्रतिषेधे स्मर्तव्यः कामगतिरित्याह नविभ्रममिति द्वयोः सामान्ययोर्द्वयोश्च।
विशेषयोर्विप्रतिषेधे समत्वमेव कार्यमिति भावः २० फलितमाह तरेषु इति क्वापि विषय इति वि।

द्वयोर्विप्रतिषेधे तु कोपयोस्तुल्ययोरपि शृङ्खला तथापि क्वचित्कोपो बलीयानपवादतः १९
न च विभ्रमतः सेव्यं सामान्यविशेषयोः बलीयस्त्वं विशेषस्य न्यायप्राप्तं प्रकाशते २०
नेदृशे विषये क्वापि स्याद्युक्तः कोपनेऽधीमताम् प्रमाणं सर्वकार्येषु विवेक इति धारणा २१
नाद्यं हि नाम तल्लोके यदेकत्र व्यवस्थितम् नाद्यं तु कृतिमज्ञानोऽज्ञ तज्ज्ञेन भवेत् २२
कामाल्लोभाद्भयात्क्रोधान्मदान्मोहाच्च हार्दतः यस्तु निःस्पृहचेतस्कः कोपनामेष जेष्यते २३

शेषत्व तोयदावरणे कोपे नैव कार्यं स्यादिति निकपायमिदमिति विद्वज्ज्ञानहस्तमात्रामिति २१
विवेकमेव विधारयति नाद्यमिति तथा हि लोके विमर्शेन विषये यत्नतदेकान्तेन स्वीकृत न वर्तो
हि स्पृष्टसत्वस्य मापाते लोला वा स्थितायां महानर्थ समापातस्य तत्कं जनत इति २२ कोपविष
यमेव विधारयति कामादिति भेषजम् औषधं तेन न कल न आनिर्वर्तकमित्यर्थः अमीवेव कोपेनैव

पं.सं.
८ टी.
१५
15

विषयेष्विति को यस्मात्तु विषये कामादिनिमित्तभ्रमनिरूपे विनाशितो निर्नाम्नाकृतः अथवा का
यश्लेषेण विनाशितः अविवज्ञाशितो मेघ इव गाढान्ध्योनिपात्यनाशमापितः मत्तु विषयको
पशैवबलीयस्त्वमितिभावः ११ विषयनिदर्शनेन क्रोधे अगुणी कृमात्य चापितदा अयणा म्भयभु।
मत इत्याह प्रायेणेति समयप्रदर्शितेनानेन देशादेशीयशुद्धिर्भवतीतिभावः १२ तथा हीतिनि

विषयेष्वव को यस्य योनिर्येनाद्भुतापरम् तेनात्मान्यो पि गाढं ध्येयानपित्वा विनाशि
तः १३ प्रायेणादेशादेशीय शुद्धीकृभिर्विलावैः समयेसमयेसम्यक्पालोयाये अयत्नतः
महाशायेसमालोच्यमदोइतपियान्तरम् विनाशये पुनर्नगरीः स्वयर्याणनये तिलः
कोयतेतु निबद्धे पेवर्णाश्रमगति ईदृम् वहत्मनसेनत्वशावलीवमहद्भिता १४

दर्शनो स्वयं स्वरूनाश्रयणेनयें प्रमाणयति महाशयमितिस्पष्टम् १२ अत्रैव समर्थयति।
कोयेतिवर्णाश्रमगतितिस्वयमेपालनालतया को यतेत्वनिबद्धा राजदेहनियत्वात्तद
भावेयमेस्यायासम्यक्लनाकेयोविदाशाशेपिमेदस्मलीनामनास्त्वबादितिभावः १३
मदो दुनेति पारम्पर्यक्रमागतेकुलाचारत्नपेरदस्य सवी १५
विदिते १४

एवंविधे इति एवम्भूतः शुभ इति फलकथनम् अङ्गीकृतश्चेति यथा मयैव रीतिरित्यर्थः २९ श्लो।
प. यावत्काले इदं नु मृतानां तु इति शोकायामाह दुर्नाममेतेति भूयिष्ठो मे मादृशोऽपि कथं भूयिष्ठामित्य
याश्यान्त्ययति इयं तेति यत्स्तस्मात्सर्वावतत्कादिविशेषेणाशुद्धो माशुद्ध एव सर्वत्र त्वं लोक इयं तत्र दर्शयति
दूषयेत्तु नाम तत्रेषां स्वस्मिन्नेवापेते दिव्याहकृतमिति २९ सर्वथेति ह्रस्वदर्शिनेकालापत्तया।
दीर्घदर्शिने दत्तापयपातनस्वकाविहितविषये लाति यमे समाश्रितेऽपि कार्यमाश्रयणीयम् इति

एवंविधे च विषये कोऽयमन्यावस्थः शुभः अङ्गीकृतस्वकृतिभिः साक्षाद्दृष्टपराक्रमैः २९
दुर्नाम तायानायतनं भूयिष्ठो मामनीषिणाम् यः सर्वत्राहि शुद्धो मां शुद्ध एव कृतावलैः २९
सर्वथा ह्रस्वदर्शिने दीर्घदर्शिनमेव वा सत्फलाय भवेल्लोके त्वं वदन्त्वा नमन्तति २० इमं
लोकमयस्तु त्वपरलोकैकसंश्रयाः यो विविच्य क्रियाकर्तृत्वज्ञानं त्वमवाप्नुयुः २८ एव
वक्तृतेसम्यक्कार्याकार्यविनिर्णयं सएव शुरुषो लोके यो रक्षेत स्वगणापते २९ ॥

भावः त्वं वेदहक् त्वं दर्शी कथमहे कार्ये समाश्रय इति कनमज्जत्यपि त्वं सर्वथैव मज्जतीति भावः
२० दीर्घह्रस्वदर्शिने त्वं वेदर्शिने सूचयन्स्फुटकर्तव्यतामाह इममिति विशद्दानयाक्रियया हि बुद्धेना।
समांपरे त्वपरलोके विश्रुध्यामीति इमं लोकमयस्तु माव गणाग्र्ये परलोकैकसंश्रयाः पौरलौ।
किकमेव शुद्धिमकारे स्वगणे निति विविच्य ऊर्वणा ग्राने नमभानने २९ एवमिति समासिति परि

कामुत्रिकविषयविवेकेन ३९ ॥

विषय

प. सं.
८ टी.
१९

यद्येतन्निपद्यासनतिक्रम्य घनो देवो कोपनलक्षणो ॥ ४९ ॥ इत्यर्द्धनदीरे दर्शितत्वाभ्यां येद्देशकालो
व्यवस्थापितेतानरतावृत्तलव्यवस्थानिर्दोषयति वेलेति सूक्ष्मार्थम् ॥ ४९ ॥ देशापेक्षत्वं दीवे दर्शितेन
व्यवस्थापयन् यथाविषयव्यवस्थापनेन दृष्टान्तयति स्वद्धितित दृष्टान्तार्थः स्पष्टः पवश कृतार्थ
त्व सङ्कर्म मोक्षभावष्टीतलेक्रमसमारोपणं लोनित्यवहृतिभूषणापनेभषणमिवक्षयर
योभावादपित्यात कर्के घापांउनमें मोकलोकाशेयकाएस्कारोपणं कौर्यव्यवहृतिः शुभमुत

यथाविषयमेतोहोयो व्यवस्थापयेत्तथीः प्रवर्यंपेसद्रामन्त्रसाधामात्प्रोति सर्वेतः
वेलानरूप्यारनयोः प्रयोगः स्नाद्यतापरम् वस्तुस्थितिरियम्याकालो हि वलवान
रः ॥ ४९ ॥ सङ्कर्म मातिक्रमसमारोपणं भूषणापने कर्कशांगुन लक्ष्मोकारस्कारोपणं
शुभम् ॥ ५२ ॥ नेजालतास्नावषणाप्राज्ञानीयाद्युद्धियाः तान्नाद्यान्तरानायेभाविकावणव
निना ॥ ५२ ॥ इतिरत्नमिदं लमाभियानेकलितमूरिमनः प्रमोदलवेयस्हाहेनमानसाः समी,
तोकृतेनतस्यशायस्थितार्थसिद्धिः ॥ ५४ ॥ इति श्रीरत्नघोषवशिवाचार्योद्धृतमाहात्म्यसमरणम्

लाहरानर्थानावरणान्तपरशोभावहम् ॥ ५२ ॥ स्त्रीवामयापिदृष्टान्तयतिनज्ञानेति आज्ञानी
यात्रापस्ताः सङ्गुनिभवास्य भाविकाभाववाहकाप्रस्थाः प्रसद्धनीयास्यरूपाः ॥ ५२ ॥ कलितेसद
वृपारवोषयास्थिनानपुनः यप्रार्थनादिनाकदर्शयतीतिमहम् ॥ ५४ ॥ इति श्रीवीररत्नघोषवशिवा

न

योगसेतौ शिवरत्नमञ्जूषासमा ८

१६

प॰ श्रे॰ ॐ श्रीगणेशाय विघ्नहर्त्रे नमो नमः ॐ सम्प्रति हठनिरूपणस्य देवाग्रस्थे पद हठनिरूपणाख्ये
२ द्वारशते ग्रन्थे व्याख्यापितेन केवलं ललपीठाभ्यां हरस्य गमीकर्ते प्रथमे तत्र तु सम्प्रदान शंके।
१ लावततौ व्याख्याङ्कप्रयोजनं निर्दिशति ग्रन्थेरमिति प्रथमश्लोकस्यानन्तर्ये ॐ देवार्यव्याख्या
पितेहठनिरूपणः प्रान्तेवलस्मर्थः ग्रन्थमङ्गलं वमङ्गलार्थोयमयपादः प्रथमेन तथा।

ग्रन्थे द्वारशतं द्वारं हठनिरूपणनामकम् यदा को
मामति मतो भक्तिमुक्तीनहारतः १॥

वासमङ्गलार्थत्वमुपनिबद्धे ॐकाराग्रोरूहिमिद्धी प्रमीसुमङ्गलावहाः प्रथाउर्हिभि
नोतः पाठकाकपाठकार्हति यदा कामायदाग्रयेण मतिमतामितिमतिमत्तयवा।
ग्राधिकारिणाइति निरूपणयति प्रयोजनमाह भक्तिमुक्तीइति ग्रन्थसाधनवज्रास्पकाल
तेपरस्मात् नहारतइति १॥ ॥ १

तत्रादौ स्वकार्यं हेतोर्लक्षणमनुमानं सर्वमत्र समर्थ्ये प्राभिर्गतिरोधो विधेयस्तमाह प्राणे ।
इति पथि इत्यपि कार्ये तेन मतव्यजातिलक्षणः अवान्तरभेदद्वैविध्येनार्थानामानन्त्यपि ।
सत्यं तदा हृद्यमाह हृद्यापीति ऐहिकामुष्मिकाभिमतलाभप्रायेण सर्वाभिप्राणापेक्षा
यस्य प्रगुणस्यापि बन्धसंयोगतिरोधेन प्राप्नोति न चार्थसिद्धिं लभेत तदेतत्प्रदर्शनेन प्रकृतेसा ।

प्राणेपथोभिमतार्थसार्थभरितो हृद्यापि बद्धोयमः ऊर्ध्वं स्यात्पुनरागतेयदवनौ च ।
सम्यग्यते सिद्धये लब्धाग्रे सरमध्यदर्शकमले यस्माप्यलं संमदाद्विश्राम्यत्यमलात्म-
भिः सह हृदये कल्पो हठो निश्चयः २ ॥

ययेति लब्धेति अग्रे हठनिश्चयं समर्थ्यार्थदर्शकत्वात्सम्यक्संलब्धा तस्मात् हृद्यत्वेनुलक्ष्या ।
समभीप्सितमर्थं प्राप्य पुद्गिप्राप्यतिविरतगतागतो भवति अमलात्मभिः पदे प्राप्यान्तैः सह
हठो निश्चयो हृदये कल्पोऽर्थसिद्धिरेतत्त्वेन निश्चयः अथवा मयविरतिरापितात्कल्पप्राण
गमिदमिति समाधेयम् एतेन विना सर्वा क्रिया व्यर्थेति भावः २ ॥ त्

प॰म
१२ टी
२

२

एवैवमस्मत्कृतंवात्पूर्वं प्रतियोगिश्रेष्ठोनेन कारणपरत्वन्तत्स्वरूपमभिनेतुमवतारयति
यः कश्चिदिति प्रमदाबहादृष्टादिभ्यः श्रेयो हृद्वेति पूर्वं प्रोक्तमिति निर्देशः प्रसिद्धी
नांपरमायाससमसाध्यतयैहिकसिद्धितपत्न्देहत्यागवेलापादनार्थम् तथाहि ऐहिकसि
द्धीनां प्रयत्नपूर्वकत्वादनायाससमसाध्यतया क्वचिद्गमानबुद्धीनामपि सिद्धिदर्शनात्प्रत्य
येन दृष्टा आमुष्मिकानां तु परोक्षत्वादनायाससमसाध्यतया श्रद्धारीयवृद्धिरिति स्वयंवि

यः कश्चिन्ममदावहार्यममतां प्रेत्येह वा सिद्धयत्नः सर्वोऽहं तं निश्चयेन नृभृः
लभः सत्यं तथा हृद्वेधाः लोको येन परार्थ वा सन्न सर्वेन प्रपन्नो सो निश्चितं स
श्रेयश्चह्यावलोहं नमति श्रेष्ठो गतिर्देहिनः १ ॥

तावन्नीतिर्देवैर्लब्धेन तथान्यमितिग्रन्थात्तत्पुनर्दृष्टेभ्यो लाभसुखावलम्बम् इत्यं वचनस्यैवंपरत्वस्
बोधः प्रयत्नाः परोक्ता वा हं तं निश्चयेनैव फलभाक् स्यात् महाजनसंवादमाह तथाहु
रिति प्रयत्नमिति प्रयत्नं निर्देशः सुहृद्भय च्युतः प्राणिनि रक्षणः दुर्गतो दैदिहः तथा च
भगवान् मां येन लोकोऽस्मिन् परो न स्वं सर्वे प्रपन्नात्मनः इति इत्यं च बुद्ध्या मे जन्मनया संश्रय
निराकरणं हं तं निश्चयः सम्यग्भवति १ ॥

२

अधुनासात्ताहृत्तपित्तेमेनमवयवार्थयोगेनविचारयति सर्वथेति कालान्तरेनिश्चितः
अभिवर्णोबाधः तद्धिहिमेत्रिकाल्यामपिनिश्चितनतयाते सर्वथेति प्रमाणापरीक्षणेनके
वलस्वरूपेणेति यस्यावस्तेः कार्येवयवविधेयैरेदार्थेगतते सधमात्रिबाधः स्फुटीभवेत्
अस्यनिश्चयविधिघणाभूततत्वादिषोष्ट्यमेवतथात्वेनाभातेव्यभिचारेस्फुरतीति तत्त्वतियो।

सर्वथाबाधयादिमेदार्थमिममभिधीयते यस्येदंगतनेकार्यमति
बाधःस्फुटीभवेत् ४ सर्वथानर्थभागित्वेसंशयेविदुषाविदुः अ
र्थसिद्धिःकथंनस्यात्तदभावप्रहाणितः ५ ॥

गितेतिराकरणार्थमाह सर्वथेति अनवधारणात्मनेसंशयः तथाचतत्मात्तत्वावधारणा
भावादेकज्ञानवस्थितेरनर्थभागित्वम् अत्रव्यतिरेकयति अर्थसिद्धिरिति तदभावेति
संशयाभावेनार्थतत्त्वावधारणेनप्रहाणितः ५ ॥

अपास्येति

प.सू.
१२ टी
३

विशेषणपदं लक्षयति, तत्त्वातत्त्वयोरर्थे तथात्वातथात्वयोर्विनिर्णयात् विशेषणानि
र्णयात् इष्टाः कल्पनाः इन्द्रियादिदोषापोहिताः कल्पना अर्थात्तथात्वलक्षणा अपास्य
विषयोऽस्य प्रामाणिकार्थोपगमः प्रमाणव्यवस्थापितवस्तुतथात्वावबोधः स निश्चय
इति वृद्धैर्वर्ण्यते १ वृद्धैर्वर्ण्यते इति तथाख्यानामैव विनिश्चय इति वादिनां विशेषणापितावस्थित
विषयः इति तत्त्वं वर्णयति तत्त्वज्ञानमिति तत्त्वमनारोपितं वस्तुस्वरूपं तस्य ज्ञानं निर्णीतं

अपास्य कल्पनाजालमिष्टात्तत्त्वातत्त्वविनिर्णयात् प्रामाणिकार्थोपगमो वर्ण्यते
निश्चयो वृद्धैः ८ तत्त्वज्ञानं च नाम्ना तु सिद्धान्तो निश्चयस्तथा सम्यग्बोधः ॥
इत्याद्यस्य पर्याया विज्ञैर्मताः ॥२॥

सिद्धान्त इति नाम ह्येतेनाम्ना सर्वशब्दा योन्य
ति तथा च प्रामाणिकत्वेनाभ्युपगतोऽर्थः सिद्धान्त इति तन्त्रं णामनिश्चयो वस्तुतत्त्वाव
धारणं सम्यग्बोध इति भ्रमसंशयविपर्ययरहिते प्रमाणफलभूते ज्ञाने आदिना
प्रमाप्रमित्यादि परिग्रहः तथा ग्राह्यो विशिष्टः स्वभावोपलक्षकः तथा च सम्यक्ताऽत्र मि
स्वपमिति स्वाहुर्भेदात्प्रमितिर्निर्णय इति तेषां च सर्वेषां पिभेदात्मनत्वमिति समासंयथा

धीनुभवलक्षणं स्वरूपमाश्रित्य तेऽयमपरः पर्याया इति प
कार्यवाचकग्राह्यबहुत्वं पर्यायतेनम् ॥२॥ ॥

निश्चयैर्वैविध्यं वक्ष्ये दार्ढ्यमन्यथापि निर्वक्ति नश्येति सर्वथा सर्वशक्तो ऽरेणाशेषफलदाता।
वेनयत्रिकाल्योऽस्य सूदावाल्मनेन दार्ढ्येन स्मामरी सडुरेषपरीत्वार्थमारोप्य स्त्रव्येयाद्रूस्माक
स्मितार्थेन स्त्रज्ञमार्गणमारोपितं निश्चयः ईश्वरोऽस्ति सर्वदा सर्वेषां सर्वत्र सर्वानिश्वरार्थीति नि
श्चयवृद्धिः किं नावाप्यते स्तिमोऽयं दृढनिश्चयः सर्वप्रमाणगोचरस्तितः फलाद्यभिचारी चेति सु।
स्वोऽयं निश्चयः सर्वचाप्तस्य कल्पनाउत्थाप्य समाधिश्रुतेऽस्य योगम ईश्वरोऽस्ति नास्तीति वा स।
फलेददाति न वा नरस्तेव सम्यग्ममस्यैव वा सन्त्येऽपि प्रत्यभिचारि व्यभिचारि वा सत्व सर्वेश्वरः

तस्य दार्ढ्यं भवात्मन्नैत्रिकाल्योऽसर्वथा ततः परीक्ष्य स्थाप्यताद्रूप्यासोऽयमीश्वरनिश्चयः ८

परमानन्दमयः रूपणादीनां सम्भावयति न वा सम्मुखीकृतः शृणोति न शृणोति वा स्व
त्वापि गाढं निमीलिकां करोति न वा दीनदरिद्राक्रन्देन न माक्रुध्यति क्रन्दावमानिराकृतः।
तेऽस्मादि कल्पना निराकृत्य शमादिका योपगमः ईश्वरो भयायमुदारः शरण्यः शक्तिः सर्वज्ञा
दयालुर्विशुद्धस्वरूपश्च स्माद्धिमार्गे दर्शकोऽदृढं निश्चयो लब्धाहृदये संस्थाप्यायेन सर्वार्थसि
द्धिरिति परीक्षेति मुख्ययाहृदयेऽति वर्धते इति नम ८॥

न॰

प॰से॰
१२ही॰
४

इति मत्वोक्तं निश्चयेति । निर्णीयमानं निर्णीतमत्रावतारः तच्चोदनाऽइति तेष्वेषश्रेयस्याऽइमा विधी
नां तत्याऽइत्युक्तं तथामित्यनेन तच्चोदनाः अथहेतलभवतेऽलं तमाः अथहेतुनिर्वर्त्तकावाश्रद्धानतत्पव
लत्तणावासर्वव्यापिनः सर्वेषु हिमत्तुब्रह्लादिपशुप्रमातृपर्यन्तेषु पिकादिषु व्यापिनः
अतएव लोकस्थितिविधायिकाश्चाधायाव्यमोक्षाननन्तलोकानांमेः श्रुतत्वात् नासंचतच्चोदना।
सचाधेयल्पनिश्चयः स्थितः गौणाशृन्पतिपोषः स्थितेवततन्निश्चयतच्चोदनानिश्चयः स्यादिती।
ति सिद्धपत्वानयोभिन्नगौणत्वावतारः अथवा लोकस्थितिविधायिकाऽइति लोकेषु तेषु

तच्चोदनाश्चयाः काश्चिल्लोकस्थितिविधायिकाः विपीतरत्वयासर्वव्यापिनस्तास्व
वास्थिताः २ तत्येय प्रथमत्वासिमत्तछिन्नास्वतषत्रूतः ह्यथाविभातिमतनेविश्वक्षे

विहितास्थितिः १

तेषु भोगस्थानेषु स्थितिर्दीर्घत्वेन स्याविधायिकाः निश्चयाभावेनस्व।
गतागतवर्त्तिनाऽकृतः स्थितिरिति २ ततश्चेऽयमत्रसिद्धमिति करामलकन्यायेन दर्शय
ति तदयमिति अथमोक्षाख्यैः अथानन्यअतु षडङ्गयोगाः अनेकमार्गानुगमनताऽइत्यथा
तत्र अथवा तषडङ्गमात्रेणास्यास्थितिर्विश्रान्तिः फलदाऽततत्वेव तदधीनमेवेति विहितेति। ६
विहृदन्तुभवप्रमाणाऽतसितोयमर्थे [illegible] ततवाभासमात्रेणाऽस्याह विहितस्थितिरिति १ ४

इतिदर्शयति॰

विनेयानुक्रमात्स्वविनयनार्थं फलतो भेदेऽपि कलनामात्रेणाभेदमारोप्य प्रत्यावर्तनेऽणोक्तमेव।
र्थं कलयति अथवेति नाडिनामकमस्वरूपाहादिविध्वोरनाम अथिकाविभिरसोऽट्ठनिश्च
योध्यपते ततोऽपि तस्माथवाभ्यासेनविशुद्धान्तःकरणोऽस्मिन्स्तद्वोरके इत्येतिशायनाप्रयेत।
अथं पुनरत्रविशेषः तीव्रतरपापमेष्यानुग्रहाविद्धहृदयैः क्रमसाधिकाविभिस्तस्मिन्भावनाभ्या
साद्दिनासमासादितस्वरूपैलोकवर्तनयैव तद्वोरनाभ्यासरूपोऽपि निरूप्योऽध्ययते मध्यममन्द
दन्तग्रहस्पृष्टहृदयैः पुनरधिकाविभिः स्वोचिमानद्धासनाभ्यासेनसमासादितविद्यैः क्रमेणास्वा

अथवा नाल्यां गाहृत्यातच्छिन्नोत्तासेवचारितः ततोऽपि तस्मिन्नाहानन्तःकरणोऽर्थं येतेनताम्
हियासोसर्वथा सत्त्वविचारेण पुनर्हिया चानर्विधेयसत्तामस्यमानसाक्षात्कारकेनकिम् ॥

नपणोतस्मिन्नपिनिरूप्योऽध्यपतेतरामिति ॥ अत्रैवकलनामात्रेणाविहृतोधार्यं वानर्विव
धेरर्शयतेहियेति हियेतिमनाल्यामनाल्येकलनयेतितन्नम् अत्रैवतन्नासिद्धयसर्वथयातिविशेष
म् कलनाचानर्विधेयदर्शयते सत्येति मनाल्येणोपायानारोहावरोहक्रमेणापुनर्हृदयमितिचान
विध्यम् तथाचमनाल्यामीश्वरानिरूपः गौणोत्तद्वोरनानिरूपयत्ननिश्चितमेवतत्रैश्वरानिरूपः।
सततस्तद्वोरनानन्तयतिहियाचोरनानिरूप्योऽपिस्वतः तद्वोरकेनिरूपयन्तीतिहियानवेरमप्येया।

जकत्वादकिञ्चित्करमित्याह सत्तामिति विद्वन्मनोरञ्जकत्वादस्यवान्तर्विद्यस्यस्रस्य
सन्देप्रयोजकत्वमप्यस्त्येवेतिभावः १२

प॰सं॰
२टी॰
५

तत्रप्रथमस्य स्वर्गेप्रकाशमानोऽनेकविधत्वाद्वाकिमिवाभ्युदयं द्वितीयस्य तदर्थत्वादनेकविध

त्वाद्वाकिमत्र तदर्थत्वेन परमतयार्थ्यमिति तदाह विहितेति महत्फलाइति पार्थेति कृत।

मान्निललणफलसूचने तथाचायमर्थः विटपानामनेकधात्वेपि मूलं स्वरूपं स्वपरोप।

कृतिरिति ४ तत्रस्वोपकृतिकरणस्यार्थयानत्वादपरेषामनपेक्षा नहि मलिनस्य स्नानो

पदेशोपदेशतेऽशनिपरार्थमवृत्तिप्रयतइति तदुपदिशति तस्मादिति अतइति तच्चोदना।

विहितेन तदुपायात्मस्य विटपानामहत्फलाः तासां मूलं स्वरूपं यत्स्वपरोपकृतिर्द्व

७। तस्मात्परार्थं चरतां हठान्निश्चयतो हिया सात्मेतरहोहैयद्वीनमिव दूयतः

शाश्वितसदाच्छेतन्नानिश्चितार्थे सेवारयच्च हठप्रतीतिः तस्मात्मतेन नविशुद्धबुद्धेः

कृतार्थतेदाणपरत्ववृत्तम् ५ इत्थं द्विधासत निश्चयं फलतीति

लक्षणाहठान्निश्चयात्

इष्यतयापितद्धिला स्वपरोपकृतिरूपं चसारस्वपरिपणसामात्मैनेनिगमयति शाश्वि

तेति सेवारयेन कार्यान्तेशापयेन श्रमतमिति परोपकाराचरणात् ततश्चरापिसत्क

र्मसाधनात् परत्रापिसत्फलभोगात् कृतार्थताकर्तव्यशेषोमाविमर्थः वृत्तमिति ॥

तात्रकाविहितमतिविमर्थः ५ ॥

५

अत्रैव भरयति अनेनेति सर्वग्राहकताग्राहकविषयाशयाभिमतार्थः अनेनरहस्येन
अयेनहस्तायाताः सम्भवन्तीतिसम्भाव्यते अतोदाहरति अतिघ्मनार्थेत्यादि एतेषन
मसाधनत्वेनप्रसिद्धाः केवलमेतेनैवाभिमतार्थसिद्धिभागिन इति सत्यंसर्वेप्येतरत्नप्रा
णा अमीलत्रयोनमसाधनत्वामन्तीतिपदवीमवतरन्तीतिप्रायेणोत्सक्रम नयावाति

अनेनचाशयाः सर्वेहस्तग्रामाः समाहृताः इति
घ्मनाथ्याशरणाः प्रायेणैतस्समाजनम् १९

धियमर्थमनाथघ्मनस्तुयोस्तमेतीतिलोकेवेदप्रसिद्धिः अनाथ्या शरणाणावीणानअहैका
पात्रमितिचश्रुतिप्रसिद्धम् नचानाथ्यः सात्वादनिरशस्तिः प्रशरणत्वपरम्परासम्बं
धेनापीमनयोर्भेदः १९ ॥

प. से.
१२ ही
९

उक्तमेवार्थं विशदयति इष्टेति नेइति प्रतिषेधनायायाशरणामूदयंतिसरुंअर्वन्तिसवला
र्येसम्पादनोन्मुखेसम्पादयन्तीमर्थः अशेषफलदातार्ईश्वरः अपिनायातमर्थंस्फुरयती
तयेशाङ्कयति काकथेति मानवेजनइसेननमितइधीमर्थोविवक्षितः तथाचापिभिन्नक।
मः अशेषफलदातारमीश्वरमपीति नचाचवैपरीत्यमननेनाकलयितव्यम् ईश्वरेणापि
लयन्तीतिसाधुरर्येपम्याईश्वरत्वामस काकयामानवेजनइतिवक्रोपयपन्याः सर्वलोकि।

इष्टनिष्पत्तेरोलंबबुद्धोते नुदयन्नपि अशे
षफलदातारं काकथ्यामानवेजने ७ ॥

त्वद्विरूपत्वादस्येति अशेषफलदातारमित्यनेनैवास्याः शङ्कायानिरस्तत्वात् तथाहि अ
सौसर्वकर्मफलावेदकः कर्माद्वसाविशीतोविषोसागनिरंवात्मा यदात इष्टनिष्पत्तेना
सौख्यातत्वतोनिवेद्यते नदास्ववदिति इष्टकर्मफलोस्मेस्वनाशंशुभपाकभाजनंकरोति।
तिकेवकथासनिवेष्टुनरधीनयोगक्षेमेष्वतेहितस्मिन्स्वेष्टेनस्वीराणायीनयोगक्षेमात्म
न्यतिस्वयमेवतथयन्तीतिसर्वंस्वस्थम् ७ ॥

अत्रापि ज्ञाने विशेषयति सामग्र्येपीति यस्मादुत्कृष्टनिश्चयात्मककर्मणः सर्वेषूत्तमसमय
मायमविषये सामग्र्येपि सति सर्वेषामेतदुपयोगसमपि राज्ञामभोतिशयेनादरस्तैः अत्र हे
नः अखिलेसमारिकार्यानुगायनकारणकल्पतरुरिति भावः १८ अलौकिकत्वमेतत्कर्म।
णः साधयति यावदिति एतस्य कर्मणोत्कृष्टनिश्चयस्वरूपस्य कथञ्चिदिति केनापि
वीराचार्योत्कृष्टनिश्चयेन तावत्सर्ववशकरी वशतापादनी कथा स्वस्यैव स्वहस्तवशा

सामग्र्येपि चास्य सर्वेषु राज्ञामेष विशेषतः आदरं यो विलाहेषां क्रियासाध्यास्व
लौकिकी १८ यावत्साहाय्यमेतस्य कर्मणो न कथञ्चन स्वहस्तवशगा केन सर्व
वशकरी कथा १९ यावज्जनागतेयत्नात्स्वेन न करोत्यसौ तावत्सिंहासने पथ्यं

गा केनाप्यनेन साधनेन सा  सोपधाना कथं श्रयेत २० ननु केनचिदिमर्थः इत्यंचानेन स।
र्वेष्वेवोत्कृष्टनिश्चयवता भाव्यं येनेदृशी कथा हस्तवशगा भवेत् इति सर्वथास्य तत्रादर।
नादरो विधेय इति वाक्यमर्थाद्भवति १९ इत्थं पदार्थमस्य तदेकप्रवणान्तसे साधयन्सार्थमणा
ह यावदिति गतागतमिमनेन निरन्तरासक्रियाकोक्ता अनेनेति उत्कृष्टनिश्चयेन सिंहासने
हैमासनम् उपधानेन गण्डिकोपबर्हः इति यावत् २० ॥

प.मं.
२टी.
१

स्वकुमारमत्यर्थं न्यायापहारो येनास्य लोके किमनुमस्यति तस्मादिति एतदुक्तमाणम् तदा
ह इष्टस्मादिसिद्धक्रियाणां साधनानां सदा प्रयाणं च तत्साध्यानो दृष्टकः २१ उक्तमर्थं
माह नवस्त्विति अस्मोदृष्टनिश्चयः उपमीयते सद्वितीयः सम्पाद्यते तेन द्वितीयो यथा वि
न्यर्थः अद्वितीयत्वे समानासमानजातीयव्यवच्छेदाभावाल्लक्षणानोत्तिस्थे आह नामि
ति चेष्ट इति मुख्यत्वादुपलक्षणापरार्थस्य वृद्धकस्य नमितिचान्तेरेयमोपलक्षणं

तस्मात्संक्षेपतो बोध्यं सारमेतन्मनीषिभिः इष्टनिश्चयएवासौ सत्क्रियाश
यदृष्टकः नवस्तु तादृशो लोके येनासावुपमीयते नामास्य वस्तुनिश्चेष्टेव
इकस्यत्वमाश्रयेत् २२ अथवा न्यायसंसिद्धये यो न्यासो न तु लक्षणं भवेत् सोऽस्मात्
शासनन्यायेन नैव नैवमेन कारिचित् २३

म् २२ स्वार्थस्योपदेशानेपतिवान्यार्थत्वमस्योपदेश्यमवशिष्यते इति तत्र संस्क
रोति अथवेति प्रायेणा लोके परार्थविघटका अपि दृश्यन्ते इति सत्परार्थघटनोद्य
ते उत्सत्पयत्न द्विघातकोपदेशो येत्तानदस्पदार्थमिसूक्तं सोऽस्मान्नुशासनयोनैनैव
मेनकारिचित् इति अथेमति परार्थविघटकात्वल्लनिदर्शनम् २३ ॥

१

कथं परस्त्रीणां स्वाधीनाऽङ्गनाः से शृण्वन्तीति तद्व्याचष्टे निर्विशेषणेन न घटते किंवा मा।
श्रीयते किमर्थं परो निवर्तयेदिति वेश्याशोकोत्तरम् पेति धीमन्त इति हृष्टचेतना इति चानि।
हृतिकारणे सममपि किं क्रमेः प्रमत्तसिद्धत्वात्तत्वलव्यवहारस्य न तन्न्यासमनान्तेपि सहृदभव।
न्तीति अपिशब्दश्चार्थद्योतकः संभावनायां वा सम्भाव्यते वाऽयमर्थः तथा हि शृणु किल

यदा न्यासमना हृद्धे धीमन्तोऽपि हृष्टचेतनाः सहृदभ
वेन्यनरता ये नैषां भविजायते २४ ॥

न्योपदेशेन निर्विशेषक्रियाऽऽगमलोभ्यतोऽपि हृदयस्पतिः यदाहृत इति श्रूयते अन्नदोषमुद्भावयति।
प्रनरतेति येन निर्वाहितार्थो निर्वाहणेन भविते षां नराणाम नवलोकेन्न जायते स्त्रिय इमे।
न तु मोक्ष इत्यर्थः ते हि पुंसभार्या स्त्रियश्च वा परदारा हीनो धार्यदारा इत्यर्थः अथवाऽनराश्च।
मनुष्या इमे पशवा इत्यर्थः ईदृशाः पुंमांसो विस्मृताः पशव इत्यर्थः २४

प॰मे
२ टी॰
८
8

पुनरपि हठेति विशेषणाद् हठयति अथेति सत्कार्यप्रारम्भेऽप्यायोगसिद्धविघ्नानीति न्या।
येन प्रायेण विघ्नबाहुल्यं दृष्यते इति सत्यपि तस्मिन्यस्मात् हठान्तस्मात् कर्मणो विरतिर्न भ।
वेत् सा यदि हठनिष्पत्तिः पर्यन्तं साधयेत् सर्वज्ञः स्वयमनुग्रहागतियोगयोगो सत्कार्य स।
म्पादने प्रत्यवायेनाह पर्यन्तं साधयतीति चो तमामिति उत्तमामिति सङ्कल्पितार्थं न

अथान्तरायबाहुल्यात्तस्माज्ञोपरतिर्भवेत् हठनिष्पत्तिपर्यन्तं साधयत्विति चो।
तमाम् २७ अथवा बलवान्कश्चिन्महतावर्तनेन तत्परः न शक्तो नियतः सोऽयं ह।
ठनिष्पद्यते २८ प्रयत्नाद्यतमानस्य यस्याविघ्नस्य धीमतः आत्मसेना।
पिनो हेतोर्हठनिष्पत्तिरुच्यते २९ ॥

त्वनिर्मर्षः अतएवमर्थं उत्तमपरप्रयोगः २७ यथानकयाश्चिरसौ शिथिलो भवतीत दर्थम।
पयापि हठलमासाधयतीति अथवेति बलवानिति प्रयोगपरोधाय देवकीयनामात्मालं।
द्रिकृश्यते परस्यागतार्थत्वात् नशक्तोतिनशक्तो भवति २८ अत बाह्यप्रमावर्तनेन यावद्।
न्तोऽपि न यस्मात्प्रवर्तयतीति दिदृक्षार्थमिमाह प्रयत्नादिति अप्रधीमत इति हेतुः २९

८

ग्रथ्यैदैवादपिवाम्पमहत्वेसाधयति सम्भावनेति कारणाबाहुल्येकार्याल्पतापोदैवमेव।
दैवगतिमहत्वसम्भावनायामपिस्वल्पेकार्येसिध्यतिसतियस्यननिवृत्तिस्तस्मात्तदिदंनिश्च
यस्मदार्थ्यं नवकेनविड्लनामध्येनयोपात्तेपिकदाचिद्वेत्तमफलेनश्पतीमस्यफलमाह।
सैषइति सैषइतिहृष्टनिश्चयवानिमर्थः २८ संदिपति तस्मादिति ग्रन्थान्नयामस्तापप।

सम्भावनामहत्त्वेऽपिकार्येल्पेऽपिचसिध्यति निवृत्तिर्यस्यनोसैषहृष्टनिश्चयसौख्य
भाक् तस्माद्योग्यान्वयाल्पापिनयोयित्वेसमाश्रयेत् हृष्टनिश्चयवान्धीरः [illegible]।
सोसौउत्कर्षहर्षः २९ तथाचात्रपुराणोक्तमाख्यानकेशुभम् जनकःश्र
श्रवान्धीरोयाज्ञवल्क्यमनीषम् ३०

रुत्कर्षश्रुत्वान्वयान्समवेनोपलक्षणमिदंसर्वेषांप्रवर्तनहेतुनोत्कर्षहर्षःउत्कर्षश्रेष्ठः।
इत्यर्थः २९ इत्येषांसम्यग्ग्रवनयातिबध्यशोलवन्धोपशोभिनीतोविधात्मपकः।
मतेतथाचेति विपर्यर्थवात्ल्तान्नयोःपितापोलवयोःप्राप्तहिवेच्या ३०

य॰सं॰
२ स्त्री॰
९

जनक उवाच यदिदमिति अष्टावक्रेति साक्षात्कृताशेषवेदान्तफलत्वात् श्रूयते इति ।
भवद्विधेभ्यो महापुरुषेभ्यः अस्मिन्मते सर्वोर्ध्ववर्तित्वम् अनश्वरफलत्वं च अस्मैस्मृतिः का
किन्नाम्नीति वद वदतांवरेति वदतामपि वरुणकस्यचिद्वाके: प्रसादाय एतद्वत्तदुपदेशोऽह
दयावर्जितोभवतीति सूचनार्थम् याज्ञवल्क्यः एकश्रुति एकोहि द्वितीयरहितात्सर्वव्यापीय
वोऽस्मत्स्वरूपः देशकालाकारानवच्छिन्नमहिमसमर्थः इहेति विश्वोपक्रियमाणे चराचरात्मा ।

जनक उवाच यदिदं श्रूयते ब्रह्मन् छलनिष्प्रयतोऽन्तरात्मनाम् गतिस्तन्नमाकाशावाच ।
त्वं वदतांवर ॥ याज्ञवल्क्यः एकः शुद्धोऽस्तीह चराचराणां कर्ता स्वयम्भूतिरशेष ।
साक्षी न चास्य रस्तीति हृत्स्थतीतो गतिर्विशुद्धापरमा किमन्यत् २२

कर्त्ता नामरूपादिविशेषक्रियाकारकत्वात् ईदृशः स्वयम्भूतिः स्वयं स्वसत्तास्वरूपः अ
शेषसाक्षी निर्लेपः न चास्य मरमात्मा यादृक्स्वयमेवोपादाननिमित्तरूपोऽवस्थितः इति ।
हृत्स्थितिस्वये हृदिस्थिते विशुद्धापरमा च गतिर्भवेत् अतः किमन्यत्स्वरूपे कृतार्थत्वादस्य ।
स्वरूपेनावशिष्यते इत्यर्थः २२ ॥

८

श्वुद्रमतिर्जनकस्य मपदेशानन्तुवद्न्योपकृतये जनरपिपृच्छति जनक इति सिद्धान्ता
नोश्रुतिनन्त्वादिभेदेनानेकधात्वात्सर्वेषाम् अभ्युपगमसारान्सिद्धान्तान्पृच्छति वन्द्या
चार्याः तत्सारांशांश्चोपनिषद्गत्वात्सोऽसारे सम्यगवलोक्य दध्नो नवनीतमिवैकमेकः परोऽस्ती
ति तत्सारं स्कृतम् प्रश्नोऽयमिति प्रश्नानामेवातिगम्भीरं वेदोदधिनिर्मथनोद्धृतसारदानेषाङ्क्षिति

जनक उवाच सर्वसिद्धान्तसाराणां सारमेतच्छ्रुतं विभो आचक्ष्व तन्मे येनैकदा
चैव प्रयोजयेत् २३ याज्ञवल्क्य उवाच दृक्तत्त्वदर्शनसम्पत्तिशिष्टिनाशनान्तरोत्थितिः
यदा सम्यक्त्वमायाति तदा स परमार्थतः २४

निश्चयनाय आत्मामयमसमीक्षणाल्पप्रयोजनेनपासोऽपनायोषानुमाणानभ्येतेनैरपृच्छति।
अयं ज्ञानकदाचप्रयोजयेत इति मे आचक्ष्व २३ याज्ञवल्क्यः दृक्तत्त्वेति दृक्तत्त्वमिति चतत्त्व
सैव्याप्नलक्षणमदृशसम्पत्तीति कोऽयासमनुपलक्षणम् येनैनवात्मसमन्मासर्वथा।
नेयत्वमस्यसच्चितम् सम्यक्त्वमायातितदाऽध्याजयेत्वितिशेषः तदा सदृष्ठनिश्चयसपरमा

प.मं. हरः सर्वविरागमावेवपरमादरेणोपादेयस्त्वर्थः तात्कालिकहठनिश्चयस्वरूपमुपदिश
१२ही. ति ईश्वरेच्छामिति अष्टमीश्चैकपादकेनेच्छामीशमेवबलानामनमेकलेहठनिश्चयेनीकृ।
१० तेमाभिनिकर्तव्यतोपसमाश्रेयपरिमाह ॐहठैकपादमिति वाङ्मनःकायैरहठैकपादेनयवङ्ः
पुनरपिसर्वमाश्रयतेरतिमनसोहठोभक्तामज्विनइत्याउत्थायवाचामधुरमिधुभाषणा।
एवंत्याहितोहठोभक्ताकायेनचसर्वतोऽत्यन्तेपणोहठोभवतीतिवाङ्मनःकायैरहठैकपाद

ईश्वरेच्छावशेनायमिच्छामीशंवनिश्चितः ॐहठैकपादमीशेच्छापूर्त्याख्यपादकाहृय
हठनिश्चयमाश्रित्यबलानांबलमन्तमम निधायवाङ्मनःकायैरीशैकशरणःस्थि-
तः हठनिश्चयसर्वस्वव्यापीकृतमहोत्सवः उन्मीलयाङ्गसंघातमन्नमुच्चसिंहासनेऽथयत

मेशेच्छापूर्त्याख्यमभेमशोनेनकर्मणावपञ्जयेहस्पतीतिहठनिश्चयेनसमन्तोभवनाथाये।
णावृतिशुनयेस्थारेहृएवोविलतरनितसामग्रीवर्तनम् तद्वैहठैकपलक्षणप्रकृतस्य।हठनिश्चयस्य
ननश्च ॐहठ — हठनिश्चयाख्यवलाहयमीशेच्छापूर्त्याख्यपादकाहृयेतिधायेशैकशरणःपारगमयित्व
समारोपमाइठः हठनिश्चयसर्वस्वव्यापीतहेलायामपीनस्वतोऽसहेपीतनसप्रकृतमहो।
त्सवनामेमन्निताषीसाङ्गसंघातमन्नमुत्सोच्चसिंहासनेमहाराजोभवतीमर्थः २१ ॥

१०

समाधानमिति समाधानमन्तरम् दृष्टचित्तस्मनसन्धितलक्षणात् स्थाविति धार।
णाशक्तिनमस्यस्त्वयति २८ ध्यानमाह नूनमिति एषइति दृढनिश्चयः श्रमाविति दृढनि
श्चयवान् दृत्तहरीनक्षयणाययासोभिमतायोगच्छति तथासावपीत्यर्थः २९ इत्येषिका
समन्वेसच्छाविंजनकयाज्ञवल्क्यसंवादरूपविद्यायायाश्चयोविशेषोवसिष्ठस्तेवक्तुमुपक्र

समाधानेमतत्कुत्रामनीयरमतोन्तरम् दृष्टचित्तस्थिरंस्थौजनककोमहत्सोज्ज्व।
लः २८ नूनमेषमहाविक्रेजयस्यपरस्मैहिन् दृत्वाभिमतसर्वार्थकषांदृत्से
विधास्यति २९ विशेषोत्रपरंकश्चिद्वाइत्योमतनिषाललिभिः यदालोचनतो
धीमांल्लोकगर्हांनयास्यति ३०

मते विशेषइतिग्रन्थ दृढनिश्चयनामकेवक्तनीत्येलब्धप्रतिष्ठेसम्यपिमतिषालिभिः
परमतिरायेनकश्चिद्विशेषोभावीवाइत्यः यस्यविशेषस्यालोचनतः पर्यालोचना
याधीमान्दृढनिश्चयप्रकृतबुद्धिर्लोकेनिरंतनयास्यतीति ३०

१.सं. विशेषमभिधातुमुपक्रमते कैश्चिदेवेति सोऽयं दृढनिग्रहः कैश्चिन्मोक्तवाद्या ईश्वरतत्त्वोदिता
१२.हो. परोपकारादिरूपया योगिनो लोकेषाममन्वहं प्रवितनितरां जाते सर्वथाशीतिदायित्वात् व्य
११ तिरेकेणाघमाह अनौचित्येनेति असत्त्वदृढनिग्रहः यत्नेनौचित्येन स्वपरपीडाकारितया

॥

कैश्चिद्योगिनः सोऽयं राजते नितरां भुवि अनौचित्येन सोऽप्येष
निर्बन्ध इति कथ्यते दिदृक्षुर्बन्ध्यं महानर्थकारणं यत्समाश्र
यात् अकीर्तिदोषाः पृथिवीभृतामपि वहन्तो गताः ४२ ॥

योगिनः निर्बन्ध इति नाम्ना कथ्यते हेवाको सो स्वपीडादायको लोकनिन्दावहश्चेत्यर्थः
४१ अतश्च विशिनष्टि बहत इति निर्बन्धात्त्विदं दृढनिग्रहयोगिनो गवाणाः पृथिवीभृता
पि अकीर्तिदोषागताः अकीर्तिरेवदोषाशिष्यत इति ४२ ॥

॥

अत्रैवमहत्कारिविनाशैकमेव वक्तव्यं श्रेयसां निन्दाकारणमिति विस्मयमानश्चाह अहो इति।
वैधी ईदृशस्वतन्त्रिणी विद्या विस्मयकारिणी विस्मयकारित्वमेवाह सर्पवदिति सर्पवदिति म।
रुताग्नीदृक्स्वभावेन सेव्यापि तादृ॰ निश्चयः महाश्चर्यम् ईश्वरमन्त्राश्चर्यमेव न कथनेन किम् प
रं त्वनुग्रहयाश्रितः शुक्तिसौम्यत्वमेव अपि च सर्पवदृ॰ निश्चयो दुष्टया विपरीतत्वयाश्रितो विप
दाश्चर्यम् ऐहिकामुष्मिकसिद्धिवैमुख्यप्रदम् ४३ निगमयति तस्मादिति आह॰ः सच्चा

अहो विद्यागतिर्वैधी सर्पवन्महदाश्चर्यम् दुष्टयाश्रितोपि वा दुष्टया सर्पविपदाश्चर्यम्
तस्माद्यस्य यथा य॰ः स्वभाववत्तेन तादृशः सेवितोयं भवेत्सिद्ध्याय अन्यथानर्थकारणम् ॥
तस्मात्स्वचरिते मार्गे विधेयोऽयं विपश्चिता तथा वाह्याध्यायिकाशास्तिक्रूतनागापरमाम् ॰

ह्वादिसेवया संस्कृतस्तेन संस्कृतस्वभावेन अन्यथा संस्कृतस्वभावेन निर्विपं(न)या सेवितो।
नर्थकारणम् ४४ फलितमाह स्वचरिते साधुसेविते स्वयं च विचारणया दृढतोऽयं दृ॰ निश्च
यः अन्यथा सेवने योऽवदाननिन्द्यत्वाय तस्यातियोगिने प्रतिनिधिमवताव्यपि विप्रमुक्तमते न
प्यावेति परमाममेव इति आतिरेकप्रदर्शनेनाप्यन्वयसिद्धस्यार्थस्य विशेषतः स्फुरणादि

प. सं.
१२ टी.
१२

12

शुक्लाशुक्लयाश्चितेनैव समस्तहितपदास्पदत्वमस्योकारभावाश्रयेणापितदास्पदत्वेवक्तमाहतस्मा
तस्मादिति त्रैवर्गोपयोगनीयमित्याशयेन राजेत्याद्युक्तः अत्रन्याय्यवनाद्यः तथाचयस्ययथावृष्ट
ष्टमभ्यस्तः स्वभावः यथास्मृतानां वीरबर्यादिनाविहृष्टाणां हविर्भक्षणादिना कार्षिकाणां
हलोद्वहनादिनाव्रतिव्रतानां स्वधर्मेकनियमादिना रूपाजीवानां साधारण्यनियमादिनातेन
तथासेवितेतस्मिन्स्वधर्मे यथाभ्यस्तसेवनादिनाश्रितेयमनर्थकारणमितिनाश्चफलत्वमपि
चाव्यर्थेनेतानाध्यस्तमनेनाभाव्यमितिभावः यदेवंतः तस्मादिति स्वचरितेमस्तागमस्ते

राजा कश्चित्तस्मात्रात्माभोगैर्वतस्यसिद्धये हठनिश्चयमास्थायमङ्गलपरोभव ॥
न. सर्वैर्यैर्वुद्धिशीलाठेविधिनापिमङ्गलैः नवांसीहठाग्रहेनलंवाकः प्रतीप ॥ ५८ ॥

समस्तगालोच्यकार्यनिर्वाहणेवैयश्चित्तेनतत्तदालोचनेनफलशङ्कासम्पादनसङ्गतत्वमि
त्याशयः तथाचैतदेवत्रमावेणोत्तरार्धापिका राजेतिस्तुयात्तात्मानातवैराग्यकालनः त
तस्मात्रात्मिल्यतिकाष्ठानामितिमायेनभोगतानवैनवैवतस्यसिद्धन्हठनिश्चयमाद्या
नन्वन्विनमङ्गलपरोभव मङ्गलोक्तमपलत्तणोश्चनन्तुष्टिवत्त्वसेवनस्यस्वभावविपरीतहठ
निश्चयत्वीकाराद्विवन्यग्रलमतिरभ्रिदित्यर्थः निर्वन्धलत्तणमेवाह सर्वैर्यैरिति नवांसीति

त.

१२

श्या.

समेत्येति तदेषाग्रक्रमेणोपकान्निनाशादीन् तस्मात्स्वङ्गलगान् ४८ इत्येवस्वभावानुगुणे
नहृदिक्रियापिकदाचित्फलाभ्रेयेन पुनर्वना नगुणेपनकदाचिदपिफलाभ्रेथ अर्थः सिद्धमथे।
दानीमीदृशाद्विवेन्याहितितिदेवस्त्वलाभ्रेयेन पुनः फलाभिर्पवसानुशतील्लगामिनि कथ।
नार्थमात्स्वापिकाभागः अयोऽति यदृच्छयादैवच्छया सर्वश्रीमनुषङ्गेणतिनकदाचिदग

समेत्यैवैषेत्तदेषात्सर्वापिनाशचोदितः नासौनिवर्ततेतस्माद्धृदिनिश्चपकारणा
न् ४८ अथोकदाचिज्ज्ञान्तात्माकश्चित्साधुर्यदृच्छया सर्वश्रीमनुषङ्गेणाजगाम
शुभदर्शनः ४९ सतेज्ञातेशुष्कारसेपीतास्वेवङ्गविक्रमम् अथाक्रिष्टोवलावस्याद
दृष्ट्वाव्यचिन्तयत् ५० अहोनिसर्गमधुरंदाडिमीकुसुमप्रभम् यत्क्वाविशुणदृष्टंकि
मेतदपुनाभवे ५१

ष्टितउपकारः फल मदत्वाविनयपतीत्याशयः अनेनहि कदा
चिदसावुपासितः शुभदर्शनइतियाकृनकथनम् ४९ सतमिति ज्ञातोदुर्वलः अथ
क्रीनिगमनागमनशक्तिरहितम् ५० अस्यप्रसादार्थे सर्वावस्थास्मरति अहोइति नि
सर्गमधुरं स्वभावरम्यम् दाडिमीकुसुमप्रभम् अतिलोहितम् ५१ ॥

प॰सं॰ पुष्टेति पुष्टेतिशारीरबलोपेता हृष्टेतिअन्तःकरणबलोपेता शक्तिमतीति अन्तरोऽइक
२ टी॰ वती स्वरसारसवतीच्छायया शोभयार्चिता शञ्जिता बहुर्द्धविधेति उक्तविशेषणैः रहितत्वा
१२ द्दुर्विधा दरिद्रा ५२ किमेवेति तर्कमभिनयति विविक्तेति प्रविष्टवैराग्यादिरूपैः कारणैः
13 बहुधा विविक्ता आपादान्तमर्थावसानकमवेसेमनेना विष्टाशङ्का निवारिता निवारि

पुष्टा हृष्टा शक्तिमती स्वरसाच्छायया अर्चिता तन्वेषा पुरेदानीं किमेषा बहुदुर्विधा
विविक्ता बहुधा वेश्यापादान्तमर्थावसानके यमच्छा किमिदं तेद्य पतिते कालपर्यया
त् सपुष्टः स्वापुनासम्यक्तमहन्तेसमादये अनेनकर्मणाद्यथा कष्टमेन्तमसाग
तम्म अथाप्तपङ्क्तिमग्नस्यागजस्यवातिरचेषे येनारसिहष्ठं हस्तो रदये पश्चात्तपान्विव
५५

ततच्छन्दुःस्वपश्चात् किम्मादि कालपर्ययात् कति विहितनान्तरेण आपतितमिति अविक्ता
हेतत्वकथनम् ५३ सपुष्ट इति अनेन कर्मणा वैरस्योपात्तस्ततस्तेन कष्टमेतत् उन्म
मनि वा गतम् ५४ अहो इति येनेमार्तिहतना मूलपीडयोः रसितस्तो रदये तेनाद्येदा।
पश्चात्तपान्विवेति सोपिहिरष्ठं हृदि हस्तौ निरयातीति ५५

रूपं पीडयन्नेतत्कृत्वा साधु कृतवाचेत्यवतारयति कृत्वेति मानसीति अनेनैव कर्मणाम्।
मपीडेमादिनाशनिसाधुवाचेतिषामकृत्वासयाज्ञो वाचमेश्यादि पराधीनोहेनातोस्मी
तिभावः ५८ पराधीनत्वमेवसाधयति हठेति अनुभूतानुवेधोवासना नयाबलादति
अपिवाचकर्मणि गुरुः किंकरोमीति नात्मपारतन्त्र्येन नस्वप्रमाणमिति ५९ साह्यमिति
आतुरस्यसान्त्वनापूर्वं सान्त्वनापूर्वमेवचनमेवप्रथमाचिकित्सेति उपदेशासारमाह अथेति समभोगवेदस्य

कृत्वा वा चाथ ते भूयो ज्ञानं किं न न शासितम् निशम्यो वाचमे ज्ञानमस्वानन्त्रोक
रोमि किम् हठवासनयाबद्धो बलाद्गुरो स्मिमानद किंकरोमि क्व गच्छामि प्रमा
णं तेद्याधुना ६० निशम्य हृन्नेतस्यासौमतिः श्रोवाचसादरम् अमानानिहिंसा।
कामविद्यस्याः कर्मदंभोचितौ ६१ अतएवकृतानुकेकिर्योचिताविवेचिना साधय
मविलानर्थामेनणा[illegible]मणोचराः ६२

मीदृशेनापिकर्म णामिश्रतिपरंत्वस्वभावा
नुसारेणतत्वत्वेदेस्वभावसमभिन्नैककर्मेति ६३ समंकृतिविचारितामेवमात्मनेकविधा
निकर्माणिपरंत्वस्वसौविसानिबध्यमाणामस्वतेनदतिक्रमेणाशुनिर्बध्यमाणानिवि
षमितितात्पर्येबोधएवसर्वत्रफलतीनिवर्तति अनएवेति उचितेनविवेचिनाशधकृ

प॰मे॰ तेन स्वधर्मस्याहिंसेति विधेयेति फलितस्याविमर्शः इयं क्रियापरोक्षमफलवतीपरं व
१२ ही॰ मोविनिवतितेनाधोस्याम् ९॰ न च तन्नरीहक्रियारम्भपरित्यागस्याधर्मत्वात्कथमधर्ममपि।
१४ भगवानीमत्यागाद्धम स्वधर्मत्यागपदेषाभिधानादेवज्ञापयधर्मग्रहणोत्यागस्यैवौचित्या।
दित्याह धर्मश्रेयोमिति इष्टदोषापिक्रियाधर्मत्वाद्विहेयेति धर्मश्रेयोमेव पालोपधर्म।
वहत्यितस्यः न च प्रमादोपनतेयामिति त्यागपदवासास्तवितरम्यस्मात्कर्मत्वातिनिवर्तते स्वमा।

यस्मादहंक्रियायोगाद्विधेयातेनमास्याम् भवताकथमात्मानोविनिवर्तयेत्क्रियाय
ण धर्मश्रेयोमसौइष्टदोषापिपरसौक्रिया नहेयेतिनिवर्तनस्वमाहुत्वापरित्यज्यः
फलानामनस्योऽहितमग्रगुडिः प्रयत्नयोयित्नपरोपिभवा सन्याग्नेनेरवेयनस्व
मापहिमक्तोभवरस्मेगात ९२ हीतेकथमेनेस्वमीतिनिष्क
इष्यापधर्मेयमेतज्ञाह
लोपेपरितापइतिभावः इयंप्रमादोपनतफलेनिर्णीयविचारमाहात्म्येमहत्स्ववदति।
फलेति अग्रगुडिरिति उपदेशायहणात् निर्वेयात्म्यप्रयत्नयोयित्नमारायेस्वामना
नैनोस्थितिभवनास्ववेयइतिसन्यायापहिमक्तोभवत् इमापहिमोचनेमगुत्येहेतुः प्रयत्नयो।
यित्नम यणावन्यमहत्स्वकैवयोगानिमित्तमितितिनिमित्तचितयादापहिमक्तिरितिकाष ९२
१४

नाममात्रेणाभ्रान्तिगृहीतेनिर्बन्धमनर्थफलोपदर्शनेनपरास्यहठनिश्चयःसम्यपातयो।
दुःसत्त्वन्यामपिसंस्कारकलामपेक्ष्यतदवितदारम्भः हठेति अथचहठनिश्चयोयत्नसहव
त्तिः फलदैवभवतीमनयोरन्योन्यसाहचर्यमितिसङ्कृतिवक्तुमाह यत्नाख्यमिति यत्नप।
वकार्यपारम्पर्येणारब्धस्तेहठनिश्चयवतस्तद्यपरिवर्तनकारितादृत्यातयानेसीकृतेव

हठनिश्चयवत्त्वात्तंयत्नाख्यंमतिमान्वहन् कोमलांवृत्तिमासाद्यकार्येऽव
स्लागतेऽश्रयेत् ९३ नजातुनरयार्थीस्यात्कार्यार्थीकिञ्चिदाचरेत् अयतः
श्रममपर्यन्तराभस्मीकरिष्यति ९४

हस्तकृष्टःस्वलाभेकार्येश्रयेत् अत्रसंस्कारमाह कोमलामिति हठनिश्चयवत्त्वापि
कोमलवृत्त्याश्रिताफलतिनान्यथेतिभावः ९३ अत्रसयत्नसाधनायविपदेवायमाह
नजात्विति प्रतिज्ञानमर्थेहेतुरूपार्थान्तरन्यासेनविपादयति अयतइति ९४

प॰ सं॰ द्रव्यसंस्कारकलया शिष्याद्धठनिष्ठये समर्थ्यश्लोकान्द्वारयोः स्फुटे सङ्गतिमाह अभिप्रेते-
१२ सो॰ ति अभीष्टप्रयोजनप्राप्तिमार्गे पुमान् भाव्यो समर्थस्तल्लाघवं लभते इति विवृतौ हेतुर्वि-
१५ भिर्थे यह द्विस्याप्यमकालान्तरोपयोगाय ९५ कोमलो हठनिमिति संस्कारकलायोपदि-
ष्टा तत्फलमाह अर्थस्वारीति यः पुमान् हठनिष्ठयवर्त्मनि प्रतिगहने ध्वस्वारी अर्थ।

अभिप्रेतार्थसम्प्राप्तिं सर्वां लभते पुमान् हठनिष्ठप्रयत्नाभ्यामि-
ति ध्येयविवृत्तौः ९५ अर्थस्वारी पुमान्याद्धठनिष्ठपवर्त्मनि।
यो नियतेन प्रतिगहने सोऽर्थं विन्दति नापरः ९६ ॥

स्वारी कोमलस्वभावोऽर्थे स्पष्टापदं नियतेन यत्नं करोति स एवार्थं लभते नापरो यो स्वारीव
विनकार्यकारी समर्थः प्रतिगहने विगच्छन्विनष्टे मरणपमाणोवस्तुपादेन स्वारय।
तीतिप्रसिद्धम् ९६ ॥ ॥ ॥

१५

स्त्यमत्र कोमलरुचिनिकलासंस्कारः सामान्यतयोदितः येऽनन्तीव्रतमपरमेशपादकृपात।
पवित्रिताशास्त्वान्तराः केचिन्महात्मानो नाद्विकमपि योग्यदृगणानां या विदधति तेषां हृ
निश्चयाद्देनं केवलयत्नउपयोगीति किंतेषामनकलनयेमाह यच्छ्राय्यादिति एकवच
नमयतावत्कश्चिदेवेह कुलनावाच्चराणादेशप्रसिद्ध इति सूचनार्थं श्राद्यामाद्देपमात्रा।

यच्छ्रायाद्दृद्धामात्रादृतेपमात्रामहतोच्चबलेन्द्राधिरूढोऽकृतेस्मात् द्वितीयादि।
यत्तेपवित्राङ्ग्रेतोस्य स्वयं मौलिभूतस्य भूमण्डलेस्मिन् ८७ ॥

त्रिगतोसौ भवेद्विजेतृमिति यस्य स्वतोपेनायोगेनेन सर्वभूमीमण्डलसामन्तशिरोम।
णायो भूमौ यातिताः सः स्वगुणपदेवमहोच्चबलवद्राज्ञस्तो भवतीति तस्य का द्वितीयादिपाद
तेपवित्रानन्तश्च किमर्थमस्य कालदेपलत्रणकोमलरुचसासादनम् यतोसावस्मि
मण्डले मौलिभूतः सर्वेषां नमयुराज्ञः इति न काचिद्दण्पमापेतास्तीत्यर्थः ८७ ॥

प० सं० १२ टी० १९ द्वारार्थेस्वरूपमहेश्वरव्याजेनस्मारयति इमेवमिति मनोज्ञेसर्वथायोभिनत्वात् निरर्गले।
ग्रस्थ्यादिरूपार्गलारहितम् एवमेवेति अनादेशएवतादृशः पुरोत्रमेइति सर्वज्ञात्रशापितया।
विकृतेमहेश्वरसमापत्तिलक्षणे एवात्ममहेश्वरस्वरूपसमापन्नीनोकानामान्या।

18

इमेवमक्रेदृष्ठनिश्चयात्मके द्वारेमनोज्ञेचनिरर्गलेम
या एवेनन्तुगोविधातोपुरोत्तेमसर्वार्थसिद्धिर्द्दुतमेव।
सिद्धति ९८ ॥ इतिश्रीवीररत्नशेखरसिवियोग
पीतपेलपराभिधानायांद्वितीयखंडेदृष्ठनिश्चया।
ख्यंद्वादशंद्वारम् १२

समापत्तिः शिष्यते इत्यक्रम सर्वार्थेतिभद्रम् ॥ ९८ इतिश्रीरत्नशेखरविव।
रणोपदसङ्केतात्ख्यद्वादशीप्रभा १२ ॥ ॥

१९

प॰ सं॰
॥ टी ॥
१

ॐ श्रीगणेशाय नमः ॐ भालाग्रेनवराकृतीरतिमवेनोमारद्भ्रानरीतीर्थोर्ध्वनहेरस्तनः
प्रभुमवेनार्तोतिहेतुकिका साणघानवहीरत्नकणिकाद्नर्थगानोक्रया हृक्तन्यान
करीनयमस्तवनायासाविताष्टोक्तनम् श्रेयद्वारत्नहारामके श्रेयमपार्श्वेवर्णे समकस्या
पयितायह्नितीयंरशारत्नहारवदितेपार्श्वेवर्णसंस्थापयित्वन्तरागताश्रद्धि स्मेकादशाव
त्नहारंतत्त्वणोपदर्शनार्थमनन्तस्तयाति ह्रामेकादशामिति साधूनि सम्यग्वादितेश्रव

ॐ ह्रामेकादशांसाधुशृणुध्वंविमलाशयाः सम्यगासादनाद्यस्य गुह्यार्थाभक्तिःसमी।
यते १॥

णक्रियाविशेषणंवा सम्भवयाने नतुहियाणोरहिंसाधुत्वम् अतएवविमला-
शयाःस्मामनन्नाणम् आशयस्यचविमलत्वमस्तूयाभावः शृणुध्वमिति श्रवणगोचरीकर-
णेनैवतत्फलभाक्त्वंसूचितम् मननादिनातदुचितफललाभेकैमुतिकन्यायसिद्धेरिति
नपुनरिहसाक्षात्सहानेयप्रकाशमेवाह सम्यगिति आसादनंपठनादिनाभ्यासदृढीकर-
णं सम्यक्त्वंचतत्परिपर्यन्तता गुह्यार्थंत्रगोप्यासमीयते स्वयमेवसमुद्भूते भान्तरहारा-
सादेनचपराभक्तिः प्रतिशतोसमुच्छूनतयेवसूचितम् १॥

१

इत्यनुद्दिष्टमनुस्मार्य लक्षणग्रन्थमवतारयितुं तावद्द्विनियामिभ्रोऽविकारणायलदौत्कृष्यस्त
चनशर्वमौदार्यहार्ययोर्वाच्यवाचकभावलक्षणसम्बन्धं निबध्नन्नभिकारवयति समस्तेति
भवकेभेदेनस्यचपयोलग्रमलभेदेनसमस्तत्वम् तत्त्वदेशाकालभेदेनतावद्ग्रस्तलेद्विधापरो।
लेदेशानन्माकालानन्माद्वानेकथाद्दैहिकम् परमार्थेनस्वग्रात्मामैहिकेभद्रसामस्त्य
प्रमलतादाम्नविकेभद्रसामस्त्यपरोलमपिमायागमाभ्यामस्यसमस्तैवेति ततश्चायमर्थः

समस्तभवकाकरः सकलसौख्यमलं महाभयप्रभवविस्मिताशयविकासितोदारता तु
येर्विमलबुद्धिभिः शुभमहाशयैर्याहता प्रमोदभरनिर्भरातदभिधाष्टकादाशियम् २

भवभयभाविसमीपहृदादिभेदभिन्नैहिकपारिमितानुमानागमैकगम्यापरिमितानुविका।
कल्याणाकरत्वमर्थः सकलसौख्यमलमिति सौख्यं केवलात्मभोगः भवकेतवपरगोव
दमिप्सनयोर्भेदः महाभयेत्यत्राकारप्रश्लेषनिर्देशः विमलबुद्धिभिर्ये योगदावलाद्द्वतादेवण
स्वीकृता इयमेकारदशीहाहाद्विकातदभिधायिकेतिसम्बन्धः तत्रसम्भवाम्भवावनपेक्षो
न्मत्तद्दलादितोदावेनमन्त्रेस्वयमेवस्फुटीभविष्यति २॥

प॰ सं॰ ॥ टी॰ २ यद्येवमनियोगिनि निर्देशात्सर्वमनयोगिलक्षणोत्कृष्टमिति शिलयद्वार अनर्थेति कलुष।

बुद्धिभिर्दुःखैः परममनीषिर्याटीननासामस्य सत्वेपि अकिञ्चनतत्तुद्विराहता अस्मायस्तुत्वालेशा

लेननस्यादीननाया अपाकृतिः किञ्चनत्वेपि सामस्त्यबुद्ध्यायवहृतिर्योमोऽत्थुपेक्षदारता

निरादितायतस्थेदीननाअनर्थोदितपासर्वथैवामन्त्रसमीपेस्वेवनिन्नेत्यर्थः नचात्रसाप

र्वैवपक्षभेदस्यापि सर्वस्मोकोत्करचनानिबन्धनमात्रस्यैकारीतितिवाच्यम् यास्या।

अनर्थविपद्याकरः सकलदुःखमूलेमरामभयप्रभवेऽपि नितान्तापविरोधिनीदीनता ।
निदुःकलुषबुद्धिभिः परममणामैर्याहता अस्मायतत्त्वपाकृतिर्निगदितापरोहारता ॥ २ ॥

दातिप्रायस्यावनामक्षत्वान्तदस्य सेवेयपर्वतेव्ववहारस्यध्वनिकृतावर्णितत्वात् यदिव।

पूर्वपदेयवबहदकस्यात्तत्तयापिपरवर्णिताननुवादेनयाताम् सवर्णितानुवादेनयातस्या

पिनिरवद्यत्वात् एवंशब्दान्तरमपिबोध्यम् तथाचध्वनिकारः नतस्यापस्यसद्भावेस्वर्वेषि

स्तत्तयापिपिति वस्तुभातितिरोतन्वाः पाणिह्नायमिवाननम् तथा प्रतीयमानोवाच्योऽतिमि।

नविविधार्थोऽस्ततस्मान्नसाहः कर्तव्यः कविभिरनवद्यस्वविषये परस्थारोनेच्छाविततमनसो

वक्रोक्तिकैः समस्तमेवचासदपत्नियत्वेह्मगावतीति ॥ २ ॥ २

२

ग्रंथेनोदाहरणप्रदर्शनेनोदार्थमुपोद्बलयति अहो इति जगतीत्यनेनामीषामुदारहृदया
नोस्य परडिण्डिमक्रमम् पारहितार्थं तीव्रव्रतात्मतिपरशह्नोपादानमुपलक्षणम् तच्च प्रा
येणस्वोपकारनिरालोके भवन्त्येवेति तद्व्यवच्छेदार्थम् केचिच्च कुटिलाशयाः स्वानपि वञ्च
यितापरानपकुर्वतेइति तद्व्यवच्छेदार्थं [illegible] जगतीतिशापरपरिहृतम् मलिनप्रभावस्य

अहो जगति ते परे परहितार्थतीव्रव्रता नयन्ति मलिनप्रभा अपि व
लाहका नोन्नताः उदारहृदयोद्धुरा यशहृज्जीवनैः सन्ततं धरां
फलशालिनीं विदधते स्वयं निष्फलाः ४ ॥

नेनवाक्याकारजोदार्थदेहैस्तिरितिसूचितम् हृदयं च लोमनस्य उदारा उदारकृतयः अगणि
तसम्भवासम्भवाश्च जीवनेन जलेन जीवसदृशेनायनादिव परार्थ्यांतद्वासिनश्च निष्फला।
निस्पृहत्वाः प्रत्युपकाराभिसन्धिरहिताश्च ४ ॥

प.मे. सम्यगिति उपाग्रीयपिषणमादाय घरदेति शस्त्रीपदेशाद्भवे हेतिविवेचकपदे
।।टी. शानिपतेर्बलवह्नातकशतिविरदे मर्दितागतागतेन कृष्णादलदानादिना क्लिष्टापवना।
३ शरणादिनावापिता कृतविदारणाकोटिपादिनासतीकृता दाहिताग्नक्रारादिप्ररोभ।

3

शैदार्यंतद्धिमलमतयः सम्यगालोच्यमर्यायामोराविद्धिन्
मदरहामर्दितानीवसङ्कैः कृष्णाक्लिष्टाकृतविदारणाद
हिताञ्जेदिताविरर्षोग्रन्थफलतितिनितरांसर्वसञ्जीवनानि
५ ॥

समीकृतशिक्षा ज्ञेदिताजलभरणादिना ईदृक्पापिसर्वथापीडिताऽवर्षोग्रहाःसतीह
नरांसर्वसञ्जीवनानिसर्वेषांदेवपितृमनुष्यपशुकीटानांप्राणसन्धारणसाधनानि
फलतिरस्यौदार्यमस्याश्चालोच्यम् ५ ॥

३

नचैयंकाविज्ञातिर्नाममङ्गलसहित्यायेनोदाराग्रपिहस्मिन्कृपणाग्रपिहस्मित्रिमेतद्धि।
त्वानर्थकेवपिहेयघणारोघापानःस्यादित्याह नोज्ञातिरिति अत्रप्रकृतत्वाभ्रामयन्म।
हारत्वात्स्वयमपिनस्वानुग्रहसिद्धाःइतिसामार्थेनोकेमामयनरेत्वरिति प्रतिज्ञानार्थमत्र।
लितग्रणमाम्रुणालेनमार्थयति पयपनेति पयपनेतिविविष्क्रष्पघनहांपतानामद्धारि
क्वापिसघहःलाराकृतनलनान्कृपणाः समातालमूलेगतः अथत्वादेवसमन्वादापीत

नोज्ञातिर्यंयात्मीनलेननिमतांमामनरेत्वैषाः सम्पकाष्ठमनसिन्धुरेषकृ
पणः पातालमूलेगतः अज्ञोसौतनयेसर्वजगतांत्वाङ्गामताम्फाल
नात्वीलोर्पूर्णेहितेनोनमाङ्कृह्रहकाष्ठापरोप्रापितः ९ ॥

नलोपमहरूपोभवति कृपणानोचशयणपर्नेदितिमग्रत्वामातालमूलमेवगच्छति य
समसमहस्यासौतनयश्रुतः सर्वेजगतांस्थावरजङ्गमानांमातालामृग्मणमङ्गन्धेनचला
ङ्गास्तताम्फालनात्माङ्गःरसमातभूतान्ननमणाम्फालनात्मसमन्त्वाहितेपणान्त्वीणः स्वन्
र्नेहिनापरमसंयमिनामहस्वरणासंवर्गान्त्वापदेशकृपालेनस्वशिरोविलेपरगकाष्ठापरामात्र
पेशापितः परमेश्वराणीः सोवरीमतस्याकर्षेवनानमण्यजीवनमितिपरपराणायः सर्वजगतां

सितिसङ्गतयसामासिकषपीयदेनमोहणसितेदवित्रितस्मसमाक्षमानकक्रं
रैवकोपकिलितिमाषः ५ ॥

प. से.
११ ही.
४

इत्येवन्दृष्टान्तेनगम्यमानोऽस्य यौदार्यमाहात्म्यं निर्वर्णयन्नथापितदृष्टान्तेनैवतत्त्वे
वृत्तिवर्णयति नौदार्यस्येति यस्यौदार्यस्य लीलातन्त्रैःस्वापरमनुष्याकलादावेन सन्त
र्पेक्षसमर्थायोकलामात्रेणैवगणपिशुणप्रभावाच्चतिपरिश्रमरहितेनजनानां तिगतवा
तातरामीः प्रभावेणसद्भक्तकलावृत्त्यार्थीगणेश्वरीतान्त्यन्तेरतिसमसेपलान्तेरणस्य।

नौदार्यस्यमहीनलेलिप्रतिमायस्याश्रयेणोन्द्रतालीणेनापिजनानतिं
गतवतासम्प्राप्यन्तेश्वरीता कार्यएपतत्त्वास्यधीरमतिभिर्ग्राह्यासदो
दारतापाहृदिसततवोयपिरथलीहामनुजसौख्यास्पदम् १

गतिविलोकौदार्यमतिभिः समाश्रयलहृदयैर्भाव्यम फलितमाह कार्यएवमिति ।
अपास्यायः लिप्साकलनापरवीमप्यनानीय फलस्यसम्भवासम्भवेपिसर्वथासमा
श्रयितचित्तत्त्वेऽधीरवन् दृष्टप्रत्ययार्थमाह येति दृष्टमेतदुदाहविज्ञानोसततवये।
पिवृहितिति ग्रन्थपेवरामनुजसौख्यास्पदम् १

४

नकेवलं त्रिवर्गसाधनमेवेयमुदारतायावदनुपक्रमागतां त्रिवर्गकलनोऽपि हेलनापवर्गो।
क्रमैरनयाभण्यतेइत्याह महोदयेति महोदयेति मुक्तिरूर्ध्वंदनिष्ठरूपसाधनत्वेनास्यसायो
योतकम् शास्मात्त्रिवर्गदानादितनवैभववे पर्यन्ततोपवर्गावारकत्वात्सारत्वम् एत।
दिसौदार्यपैत्क्वौवत्वं तदेवाह यदनुगैर्गैदार्यानुगतैस्तात्रिवर्गकलनोसमासादितो
हस्तागतामपिविद्रावयतामर्थेहस्यानानालोच्य साकापि सैतिमनोरथपथानैरस्पपागमेक

महोदयवितनवैभवे जगति मार्गमेनं त्रिवर्गकलनोचितोयदनुगैः समासादि
ताम् विद्रावयपरमार्थैः परमशान्तबोधोदयैः शमोद्धुरनिर्भरापरिपाकलाभ्य
तेकापिसा ८

शमिद्धावकार्यीतिवक्त महावाक्यागमसिद्धत्वेपिस्वप्रकाशात्वात्स्वा
प्रकाशप्रमोदभरनिर्भरानन्दपूर्णापरकलाशर्णास्थितिरप्यते स्वसाधननिरूप
णं परमार्थैरिति परमशान्तबोधैरिति च अनेनविशेषणद्वयेनास्यार्थसाधकत्वमिति
रत्नेयत्ना उद्भवात्मितितिमायेनया स्वरूपदारतानाहृष्टांफलमिति परमार्थैकरसोत्सवता।
यास्वप्रयोदार्यपतनि तिमतास्वयमिवनपरिकलाभ्यतेइति ८ ॥ पृ.

प॰ से॰
॥ टी॰
५

5

इयमप्रस्तुतप्रशंसयान्यापदेशापरपर्यायौदार्यं निरूप्य प्रकृते योजयंश्चतुर्भिः कान्त इति ।
उदयोद्दिक्रमणेन भास्वानिति दोषारागद्वेषाद्या स्वस्मितादयस्य उदार्थरस

कान्तो गुणाढ्यो विमलोदयो सौमनकीर्तिशोभोदयभासिताशः
विभाति भास्वानिव देवपरीयचित्ते मोदार्यरसोज्ज्वलाभम ४

एवं रसो मतम् सूर्यरश्मीनामेव तत्पर्यत्स्वभावः यद्‌मतास्फालनेनन गतास्फी
तिः २ ॥ ४ ॥

५

येतियस्यमहात्मनःसखीहरोरौदार्यगुणालंकृतानेनगुणपर्वतेयेयतोर्वीगुणपरम्परा।
णामुग्धीर्धीरोहिगुणपंक्तीनोयथायथाविद्यीतेनैवयेष्टश्रीगुणसोपानपरम्परयास्वर्गाक्र
मणारोहेष्टचैकेनश्रीरामेणसर्वोप्ययोध्यास्वर्गमारोहिता तथातेनैवपावनकीर्तिनाये
यंसत्कीर्तिमूर्तिःसाधारवती सत्कीर्तिस्तमेवाधारमाश्रित्यसहस्वैरंरातिहतीत्यर्थः तथा।
तेनैवरश्मौनगरेन्तप्राणकावाभासकौचरवीन्दूसूर्याचन्द्रमसौउज्ज्वलौनगरप्रकाशादि।

यथायथागुणपरम्परागुणैःसत्कीर्तिराधारवतीरवीन्दू सहायस
म्पत्तिपितान्नराथीतेनोज्ज्वलौयस्यसखीहरोऽरा ८ ॥

दानेनस्वर्गमपिदीपकौ अत्रेहेतुगर्भितैर्विशेषणैःसहायेमादि यतस्तौकेवलौदिनरा।
त्रिविभागेनस्वीकृतनगराद्वारोअविश्रान्तौ अस्मिन्सततोद्यतेसहायसम्पत्पितान्नः।
शोकाद्युज्ज्वलावितिगम्यमानेयमस्मैता सखीरिति अनेनैवगुणेनास्यशोभनवृद्धित्वा।
मपीतिभावः ८ ॥

प.सं. ॥ही॰ ९

उत्तममिति उत्तमं सर्वपावनत्वमुत्तमम् समन्तात्तिरियादिवोत्तरोत्तरमावदाधि।
त्वमुत्तमम् सर्वं च पृथ्वीमण्डलं मेरुतिमहीमण्डलिमुत्तमम् जैसर्वपसैर्वसेनजलेनसि
क्तं पुष्टिमानीतम् ॥ निर्गलेति नक्षत्राकपुरी निर्गलाप्रतिबन्धकरहितानन्तनिर्बन्धक
कल्मषाणामोदार्येण निःशेषीकृतत्वात् प्रारब्धभोगावसानेनाकाण्डारोहार्हेसावयवप्रदीः
प्रारब्धभोगपर्यन्तं च जीवदवस्थायामेतत्स्वभावेनाउत्पालकर्मणोभस्मीभूतत्वादुत्पण

उत्तविश्वंविषितरोहृतार्थो समन्ततिलमसदोज्वलाभा महीमणीरानतिवात्म
नासोयखितमोदार्यरसेनसिक्तम् ॥ निर्गलानाकपुरीसमावाप्यानन्तोपराणोति।
खिलोदयानाम् सत्पावनी कीर्तिरमुष्यशुद्धायस्मान्तोवृद्धमयाणुदारम् ॥

मस्यानिखिलोदयानां सर्वशुभायानामानन्त्यमपरिच्छिन्नता अमुष्य शुद्धा कीर्तिः सतामा।
पिपावनी पतकीर्तनेन पापजालतेउरणप्रशमितं भवतीति यस्मात्ततोविततमुदारमौदार्य
गुणगुरुकम् अत्र सर्वत्रौदार्यबीजमाह वृद्धमिति नाधनपिगतमदमहत्त्वतज्ज्ञानाकरा।
विदग्धदारता सम्भवति यत्रच स्वविततेरूपणेततनस्यमौर्ख्यमपरानर्थायैव भवेदिति तत्त्वम् ९

इत्यमन्यापदेशेनौदार्यं समर्थ्यास्यातिप्रशालत्वनाम्नः परमोपादेयतायै विनेयाञ्छिक्षयति अ
धीत्येति परत्वेनशास्त्राणां मालादूहलैकपरत्वेनानि चोपनिषदः अवरत्वेविवर्गोपदेशाः सर्वके
परम्परयानन्तरत्वंसत्वाम्यधीससाध्यायोध्येतव्यःइतिशिक्षयाध्ययनंसर्वेतदर्थोन्नष्टानादि
नासम्यग्हृदयङ्गमीभावमानीय तथा विच्छिन्नार्थाविद्याःसमस्तैश्चिभिर्दैर्भिन्नियामादि।
भिर्दैर्नारादिनिरूपणं सर्वे विच्छिन्नार्था विद्याहादर्षाध्यार्थ्याः स्वभ्यस्ततासां न्यायपराभित।

अधीत्य शास्त्राणि पुराणानि स्वभ्यस्य विद्या अपि विच्छिन्नार्थाः आदेय
मेतत्परमार्थसिद्ध्यै मनीषिणो दार्यकलास्यनन्ता १२ ॥

त्वात्सनिशायेन गुरुमुखोपदेशादिनाहठनिश्चयेन वशीकृत्य इत्थंव पराणशास्त्राणि
चतुर्दशविद्यालक्षणानि विद्यास्थनयुक्तानि साधनानि समस्तवशीकृत्य मनीषिणामध्य।
लमनीषाशुद्धेन परमार्थसिद्ध्यैतदूहमाणमादेयं यथास्यमौदार्यकलानवद्यास्त्या।
स्तीति सत्त्वधियाविवेचनीयत्वादस्याः कलात्वेन निर्देशः १३

प.स्त. ॥टी. १ 7

एवैवं देवतकलयतः सर्वमनर्थनसाधनाय कारणत्रयी दृष्टान्तयति निखिलेति एषा विभ-
वो विभवनशीलानां हरिशिरस्थितिसंहृतिकर्तॄणां ब्रह्मविष्णुरुद्राणां त्रयी पतिपशुप्रमातृ-
वर्गस्यास्तीति यन्नत हि यस्मादुदारतायाः फलम् तस्मादेतादृशं मनन्तं मितिसर्वेण सम्ब-
न्धः अस्याः कारणत्रय्याः सकाशात् किञ्चिदाशानान्येति विषयप्रमातृभिर्योऽभ्ये ते

निखिलसुरासुरमर्त्यवन्द्यो विघ्नगणकलिताङ्घ्रि-
कलात्रयी विभूनाम् निखिलजगन्महनीयमूर्ति-
रेषा फलमिदमस्ति परेस्य दारतायाः १४ ॥

स्वरूपमाप्ते इति तदौदार्यम् तत्फलं च तस्मात् हि येयता तत्र सयोगक्षेमार्थं पशुभि-
रर्च्याः पतयः ते च साम्निकराजसभेदेन हि येति निखिलसुरासुरेत्युक्तम् निखिलजा-
गदिति च पशुप्रमातृवर्गनिर्देशः १४ ॥

श्रेयःप्रेप्सुत्वकल्पमनाख्यमेव व्याख्यातिकविः यामाविति यामावितिमुपिकादिस्वयीम।
र्वजनैरिति अधोधोमध्यवर्तिभिः निरन्तरमहाभासम्भृतैः सर्वेषामनल्पकलेवरवीर्यमहाभावमितिल
लितेयन्महाभेनसर्वैरन्तर्यैर्नैविधै धर्मस्य साधनत्वान्मध्यमे निर्देशः नत्वाद्यन्ताद्दर्थस्यतरत्वा।
नस्यापि कामसाधनत्वात्कामस्य तत्त्वत्रिविनयस्यास्य विनाशस्य लत्वात्तदङ्गत्वेनापवर्गसाध
नत्वाच्च तस्य पश्चान्निर्देशः अनपवर्गत्रिवर्गमोक्षितेन व्यपदेशः अङ्गाभावात् अन्तरमालिम्यानि

यासौ सर्वजनैर्निरन्तरमहाभासम्भृतैस्त्वं हृदे धर्मेणार्थमथापि काममनले मोक्षे त्रिवर्गं
स्पष्टं प्रोच्चैर्नितरामनन्तगुणमपाकृत्य साङ्गनायाथ्येतेतस्याः केनचपाकपतेनिगदिते सो
दारतापापिका ॥ १५

अपाकृत्य वा द्योतनसाधनाभ्यां सहनस्य साहसीकृत्य तत्त्वसर्वजनैर्यासौ धर्ममर्थं कामं त्रिव
र्गं मोक्षे वा नितरामनल्पमनन्तगुणयाथ्येतेति दिक्कर्मकत्वाद्वैगुण्यकर्मणि लकारः अनल्पम
नन्तगुणमिति साङ्गतमस्य प्रार्थितापि नासौ कदापि चोद्दिश्या विशालीभवतीति नच्चवनीमे।
सो॰ सर्वजनैरिति प्रोच्चैरिति च तस्या अस्याः दारताकेन निगदितेन पाकपतेन पाकाते इति यावत्
न वासावाभासमानाभोग्यस्मार दूष्यापिकेति तमिपर्यवसितोऽर्थः १५ ॥

प॰ सं॰
॥ टी॰
८

र्करणत्रयीप्रस्ताविताननशीर्णेविनकग्घारपपातीतिगुनरपितेपुरपरास्पदाति निखिलेति॰
व्याख्यातप्रायम् ॥ ९ अयतापिकर्मोदार्यमपि न औदार्येणोवाधिक्रतिलस्मात्व।
तेमस्परारांप्यतेरतिवर्णोत्पयान्ननयति नयाहरयामिति अनुमतमिति तस्मात्सर्वे

निखिलस्परास्परविनजिनराज्जनतापतोविलरमेयम् सैपाथरमाक
लमाप्तनितिनितरामप्रदावतालोके ९ नयाहरयामोपर्यवेनातनुम।
तेमहीतलेविरुष्या श्राज्ञातरवगर्णोतोसौधिक्रतिर्णोभतेस्त।
खिनः ९ ॥

स्थात्स्विसिन्स्वीकृते तरवगणमनुमतपवितो अधिक्रतिमधिकारपीठम् मही
तलेऽप्यनेनत्रास्मादिस्थानाभिरपि तस्मात्पदमहेश्वरान्महीतलोपासनाफलमे॰
वस्तूचयति आगपीदेसमस्थितम् ९ ॥

८

किं बहुना योऽसावचिन्त्यमहिमैश्वर्यकणिकादानेन पराणपीश्वरीकरोति तस्यापि स्वतन्त्र
स्य परममहेशितुः स्वभावोऽसावेवेति तत्र परमार्थपदवन्तमसन्नेनाप्यावेदयति येयमिति श्र
मितइति ऊर्ध्वाधरमध्यपार्श्वेषु शक्तिलतानां शक्तिसामान्यनिर्देशादानन्त्येऽपि एकवचननि
र्देशः उल्लसन्ति तत्समुल्लासद्योतिका विकसिताः सन्ति तद्रूपिणस्त्यैवार्थमेवमन्तम् एकाकी

येयं शक्तिलताभितुल्लसति महेश कल्पद्रुमस्य ऊर्ध्वा
यैतद्रूपिमतेकार्पणेऽपि सर्वथार्थमेधिकम् १८ ॥

नमाम्यहमिति सिद्धान्तात् एकत्वेनाम परमकार्पणेऽवष्टम्भत्वेनाम विचित्रसमुल्लाः
सकाशित्वात्परमो ऽर्थमिति भावः निबद्धं चेदं सिद्धपादैः स्फारयस्यखिलमात्मनात्मना स्फु
रन्विश्वमामृशसि रूपमामृशन् यत्स्वयं निजरसेन घूर्णसे तत्समुल्लसति भावमण्डलम्

प॰ से॰
॥ टी॰
२
9

अथवा प्रकृतानुगुणेन भट्टनारायणेनापि यथेन्द्रस्तामहेन्द्रोऽसौ सर्वोपचन्द्रमसावि
मौ इति शक्तिलताश्रयस्य ज्ञिप्तापादपसौभगइति नचात्र प्रामाणिकेवाक्ये सावि॰
कल्पितेन शक्तिलेन व्यपदेश इति भ्रमितव्यम् तस्य सालानहृदयत्वात् तस्याः पल्लवत्वा
पत्तरत्तन्यशालानाम् अत्र च सिद्धवचः प्रमाणम् योयंचकालिगगनार्णवरत्नमिन्दु
यौ ये ह्यग्निहरगुरुः श्रुतयः पुराणाः यद्धाममर्थमिदमन्यकहरनसद्देविनमेवनदि।
विप्रतिपादयन्तीति इत्थं च शक्तिश्च शक्तिमांश्चैव पदार्थद्वयमत्रोच्यते शक्तयोऽस्य ज
गत्कृत्स्नं शक्तिमांस्तु महेश्वर इत्यनन्तरसिद्धान्ततात्पर्यार्थस्य परमगहनत्वात्प
यौ मायीयस्याद्वयाहृदयपदवीमवतरत्येवेति नाशास्सर्पितव्यम् उक्तार्थे दार्ढ्याय व्य
तिरेकमाह कार्य्यमिति सर्वेषेति स्वपरानिष्ठकारित्वात् अथमेत्र्यमवत्वि
स्तर्थः अतस्तत्कार्यापेक्षिकम् अथ स्वदीभावोक्त माकराचवनापिकारिराजङ्गमा
रम्भवोन्निगीच्छन्नइति १८ ॥

ऽस्यं हृत्स्वा वेत्तयोः दार्ढ्यं प्रत्याख्यानाल्लौकिकमेव संगृह्णाति सर्वेति प्रामाणिकत्वेना-
भ्युपगतोऽर्थः सिद्धान्तः स चेह सर्वतन्त्रसिद्धान्ताख्यः नचात्र लौकिकानामपि विमतिरित्या-
ह धीरसम्मतमिति उद्दिष्टमर्थं घटयति सर्वेषेति येषामत्र वादिनामस्मा सर्वथा लोकतत्त्वपर-
भासकमरत्वमिति १९ प्रतियोगिनिरूपणेन पल्लीकृतमर्थं विघटयति कार्पण्यमिति।
यच्च लोके कार्पण्यं तत्पर्यायपर्यन्तावहम् सर्वथापर्यायपरप्रापकम् सिद्धमर्थमाह ऊ।

सर्वसिद्धान्तमार्गे तद्धाव्यं धीरसम्मतम् सर्वसौलभ्यविरहे लोके मरत्वे पारम्परारता
कार्पण्ये यच्च लोकेस्मिन्नपर्यायपर्यन्तावहम् जीवनार्थमेवान्तो लक्षणं सम्मतं नयोः ॥

त्रेति नयोरिदार्ढ्यं कार्पण्ययोरेतत्पर्यायप्रापकत्वादुपचारेण तदेव लक्षणम् ऊदार्ढ्य।
मौन्वं कार्पण्यमापर्ययमिति नथा च गौडपादाः वैराग्येनवैनालिभेदे विचरतोऽसदा।
भेदतिस्त्राः स्थगवादास्तस्मान्नेकृपणाः स्मृताः अत्रेत्सामेत्त्ये केचिद्वियान्तिस्वनिश्चि-
ताः नेहि लोके महात्मानास्तच्च लोको न गाहते इति २० ॥

प॰मं॰ ग्रेवफलाद्यभिचारायभगवन्नेप्रमाणयति स्वयमिति यःकश्चिद्दासोसौममपर
।।ही॰ मेमित्रमितीतिप्राग्नंर्थेस्वचयताभगवताकृतोनतोदासस्यमाहात्म्यंदृढीकृतम् तथा
१० चश्रुतिः प्रथमात्माज्ञस्मेति प्रयंचार्थःकृतावितिस्मृतेश्चपलवणत्वानयाविशदी।
10 हृतः तथाचस्मृतिः प्रियेषांस्तानिनोत्पर्थमहेस्वचममप्रियइति तानीनात्मेवेममत

स्वयंकृतोभगवतातन्माहात्म्यंदृढीकृतम् ममासौयत्सखेमित्रं
यद्दासश्चेतिप्रा २१ एकोहंपरमोदारस्वरूपोनिखिलात्मा।
ना हृष्यामिपरमोदारमतिभिर्भिन्नदिक्कृतैः २२

मितिच शान्तिनपर्वचतुर्दशमध्यायश्रवणमिति ग्रेदार्थेसमर्थितमितिविस्तरम् २१ प्रमाति।
वक्रतिस्मृतिवाक्यानुर्थतःपठति एकोयमिति परमोदारस्वरूपंभगवतःसमर्थितं
प्रागेव तथाचस्वरूपसंबोधनेनिखिलात्मनेत्याप्युक्तम् परमोदारमतिप्रोभिन्नदिक्कार्यं
नैमेहाजनेरहंनिखिलात्मनारहर्षंभवितोभवामीति २२ ५

१०

हर्षो देव चेतत्रासौ भगवानेषोऽप्रतिबन्धकादिनिवारणेन साहाय्यं करोतीत्याह करोतीति।
तियः कश्चिदिति नाशात्मकर्मणीव कश्चिदपि वर्णाश्रमाद्यधिकारिनियमः शुभाविति।
फलदातामहेश्वरः अनुमन्यते साधुकारेण स्वात्मसात्कुरुते अनेन वास्यात्मार्थेनात्मदे।
वतायपेतात्मीति किंवाच्यम् प्रसन्नतेय तद्रूमनभित्तत्वात्कुर्वन्तीति निहृचितम् तथा च स्म

करोत्युदारकर्माणि यः कश्चित्तस्य तात्म्यसौ अनुमन्यत एवं सर्वशाह्यार्थमेग्रहः
स्नेहेन चोदारमते शुभः सन्निवृत्त्याद्दृढः यः कल्याणभात्लोभान्नजातशिथिली
भवेत् २५ ॥

त्तिः सर्वभूतात्मभूतस्य सर्वभूतहितस्य च देवाश्रयिमार्गेस्युरहन्त्यपरस्यपदैषिणः याकु
नीनामिवाकाशे गतिर्नैवोपलभ्यते इति २२ न केवलमामुष्मिकफलातिशयवर्त्त्मेवा
स्यापि वैहिकमप्यनेनेन कर्मणा वर्धत इत्याह स्नेहेनेति शोभनमुद्यैर्दैवतेन सन्निवृ
त्तिः कल्याणभात् लोभेण च सर्वैः शिथिले भवतीदं तु न कदापि शिथिलीतिमहानसौ कः

प॰सं
११ही॰
११

ग्रस्तैव भरयति हैरण्येति यमोनराजनरेशः हैरण्यमेव सङ्कल्पीहृत्वेतेन समूर्जितेहा
मीप्सितपदप्राप्तिपर्यन्तेवलवमत्वग्नमस्मात्स्वितायपागङ्गवयशोभरेणशुक्ल।
कर्मणाशुङ्कितारिक्तः सर्वहमाननान्योन्नीडेसर्वथाशोभनामाननाहंसायतत्रनीडेव।
स्मातर्पसमाविशति समाविषाहमाविशति यतोसौशोङ्गलहारैकलक्षः हरीकृतान्न

हैरण्यगर्भसदृशम्मूर्जितपदलग्नमस्मात्स्वपागङ्गवयशोभरसविताणः
नीडेसमाविशतिसर्वहमाननान्येशोहंसहारैकलक्षोनरराजनरेशः
प्रायश्चितत्वहरगुम्ममाहैरण्यपीहृत्वरमायसिकम उस्मात्सम।
स्यापयशोवलोकेतमाविशामेषनयत्रभीतिः २८ ॥

रोषः २९ पदलग्नमभिसन्धितेनहिंप्रास्यति प्रायश्चेति अयंभावः प्रायश्चोपपन्नेनशरीर। =
याशांनिवोहनवीनाशवेपतेनवभाविसल्पिरधीकरणमस्मात्तेनतवसर्वथापीषु। ५
घरमावेसकपवतुस्मात्तनेहत्वरिति नराचरणेनेहलोकपावनीकीर्तिसस्यापयते। ८५
लोकमाविशतियत्रनभीतिः हितीयाहेश्वयंभवनीतिश्रुतेरहितीयत्वमसहरणावामेःकृतोभी ॥

लौकिकदृष्टान्तेनौदार्यदृष्टिं दर्शयति सदेति अस्य वीरस्य परमौदार्यवीर्यशालिनोऽत्र।
एवं रम्यशीलस्य वीरस्यापि सर्वथा हि सर्वास्वपरार्थसाधनात् विश्वमौदार्यमिति शेषः तथा
हि यतः सन्तानागृहे रत्नमाकाशे प्रकाशमाने वीरगोलेन पतता खेन क्रीडापात्रेणाररटान्त
ररमान्समानैर्विभाति न च क्रीडनकेषु पट्टिकापातेन न परिभ्रमणं प्रसिद्धमिति तत्समर्थयति।

सदारम्यशीलस्य वीरस्य विश्वं खमेतत्सताराग्रहेणाञ्चमानम् महौदार्यपद्दी
परिभ्रम्यमाणं विभात्यादराद्धीरगोलेन तूलम् २१ ॥

ति औदार्यपद्दीति अयमर्थः यथा पश्चिमदेशे समे त्वसमन्तात्पट्टिकापातेनेन वीरगो।
ले परिभ्रमयन्ति तथास्यैतत्सताराग्रहविचित्रं खगोलमौदार्येण परिभ्रमयति क्रीडनकमिदं
विनादरणात्रैमन्यते नाचास्य कोपि भयातिशायपशक्ति २२ ॥

प.स्तं. इत्थं सामान्येनौदार्यं निर्णीयाधुनातद्विशेषकथनार्थमाह औदार्यमिति तथाहि सर्वमेवास्मि
॥टी. न्नोपि सङ्कल्पो विम्बादेवत्वमपेक्षाहेतोः वदान्यानीति दानधर्मगुह्यस्यादिभेदेन तथाचदानो
१२ दारो बल्यादिः धर्मोदारो युधिष्ठिरादिः युद्धोदारः श्रीरामादिः दयोदारो जीमूतवाहनादि
रिति सर्वोपि त्वयोक्तम तथाच सर्वदानधर्मगुह्यैदेयथावस्तमन्नितैस्वल्पोस्यादिति वक्तव्यता।

औदार्यं तव रूपगानि भुवनान्यार्यानवीर्या साम्यौदार्यं प्रकृतिस्वमतेऽप्यौदार्य
मेवश्रितम् स्वात्मैव परममहत्त्वैवैष्णुवं वापितस्माद्वीरैः काचिन्नचहृ।
त्तिमधुरा रीतिरास्वज्ञनीया २८ ॥

तत्स्वमधुपत्वानामित्याह औदार्यमादि यार्याश्रेष्ठानन्तोपयोगिनी मतिः साप्यौदार्य।
म् प्रमत्ताचया प्रकृतिः साधुशीलताचारवन्नम् तस्यौदार्यम् यच्च परममहत्त्वेवी
रत्वे तस्यौदार्यम् यच्चानन्ते वैष्णुवं पात्रिकं तेन तस्यौदार्यम् इत्येतौर्थैर्वैः काचिन्मनहृति
मधुरा सभावस्या काचिन्नीतिरेतन्मध्येसोपकारायामस्वज्ञनीयाश्रयितव्या २८

१२

विशेषभावमाह सर्वसाधारणत्वेपीति अस्य कर्मणो वैदार्यस्य नवमहीपेषु अनन्य-
तार्थम् २९ तथापीति निर्दिशयति सहायेति एकत्वं एकत्रयार्थे एकतामत्र पार्थेमिता
तोलिता तयोर्मध्ये महेच्छता दारता गरीयसी गौरववती अतएव वरभोग्य मे ३० गौरव-
मेव साधयति नत्वत्वश इति एतयोदारतया एककएकोऽन्याः सपदैककः सार्थकः

सर्वसाधारणत्वेपि कर्मणोस्य विशेषतः उपयोगो महीपानां नवरत्नेषु तत्परं
२९ सहायसम्पदेकत्वं तस्य चैकतोऽप्युदारता श्रुतानैर्मिताव भोगरीयसी महेच्छता
नत्वत्वएतयाधिकः ऊतः सहायएककः सदावियोगिनी श्र्शोहितं किपाकरीव
सौ ३१ तदेतयाश्रयान्पार्थसम्पदेयथेष्टतम् तथानसम्पदारयाश्वदत्तिपति
रूपया ३२ ॥

सताहशोपिन नत्वश इति वार्याद्यायातं ऊनोधिक इति शहकथनं तस्मानादरमिदंधे श्रुवंहत
ईर्वमर्थान्तरन्यासः हिरिसादर्थे श्रसाद्युदारता सदावियोगिनी नित्यासव्यभिचारी हितकि-
पाकरीव सहासम्यत्तनरतीहसी ३१ सात्यादेवानयोर्व्यतिरेकमाह तदेतयेति स्पष्टम् ३२

प.

प॰ से॰
॥ टी॰
१३

प्रतिज्ञां विशदयति यथाश्चेति विभूषिता सर्वतः सम्पदाभरिता दुर्विधैर्दरिद्रमतिभिः स्व
शासितापि बहुमार्थेन याचराऽप्यश्च्याऽत्रावनयाच २३ विगर्हिताङ्ग विकलापि महेच्छेन।
महाशयेन भूपेन शासिता नतमा २४ निगमयति तस्मादिति हृदयं विनेयश्रेयस्कामेनेत्यनम
प्रवीणस्त्वमाह पेशीति यस्मादुदारतानुत्तानां भूमावृत्तीर्णोऽदृष्टनिग्रहायसाधुस

यथाश्चदत्तिपतिभिर्विभूषितापि वाहिनी नसिद्धिमेति दुर्विधैः स्वशासितापि कर्हि
चित् २२ यथा सर्वदेवपतिभिर्विगर्हिताप्यसौ च मः महार्थसिद्धिकारिणी महेश्व
भूपशासिता २४ तस्मादुदारे हृदयं विधाय संसाधयेद्यत्नमुदारचेष्टः पेशीकलासा
वचलावतीर्णा येनार्चिता न समन्देमहेशः २५ परमोदार्यकारित्वं यस्य सो ऽयम्भूरेश्वरः
वक्तृश्वतापसक्तोनित्यामरिक्तोविराजते २६ यत्नेयेषगृहीता वताराये पेशीशक्तिर्वर्तते

ततस्तावतीर्णा सोपेन भाग्यवता चिन्ताऽऽश्रितानानसमन्दे श्रीनेयमहेशाः तदङ्गपरिपोषणादि
तिभावः २५ यथा च यतो ऽकर्षेण न पीडयति तथा च पतितव्यमित्याह परमोदार्येति प्रमेयमहः।
महामतिभिः प्रतापः पुलिङ्गत्वात्स्वयपदेशपः सक्तो नित्यं सक्तो न रिक्तः नरिक्तः कदाचित्तापि व्यपदेशपा।

तत्रश्चामार्गं स्वं दिव्यं नतिद्धस्यः ३८ ॥
१३

अत्रैव राजवनवासी लोकमावमत्यापि रक्षयति किं गाम्येति स्वयं सत्कर्मकारित्वान्नफलीभूत।
कीर्तिसिंहतनोर्निग्रहलक्षितस्य कृतार्थत्वात्स्वयं सर्वैकामकस्य प्रतापाख्यशुचारोपितस्व
कर्तव्यशेषत्वात्स्वस्य चर्याकथं गम्यमंके प्रतापः कुलवर्धन इति प्रतापोऽत्रसमस्वस्यानीयः
उपदेशाशेषमनुहृङ्कृते अर्जुमिति अमनुत्तमर्त्यनाराणके स्वतन्त्रे वेश्यो इहापि सहङ्कृते।

किं गाम्या तस्य चर्येयं यं परमौदार्यशालिनः कीर्तिसिंहतनोर्यस्य प्रतापः कुलवर्धनः
अत्रैतस्यौदार्यमदानशीलैर्यं येश्वर्ये सर्वं गरीयस्त्वतेत्र अमनुत्रचेहापि सहृत्वसत्त्वावि
स्यामयाचनमवाप्यसिद्धिः १८ ॥

पुसत्त्वविद्यामयाचत्वे प्राप्यसिद्धिः स्यानयेदमर्थमिति मत्स्वरत्नेन प्रसन्नामसुहृङ्का।
तस्वभावेत्वन विद्या स्यानास्य रत्वेनेष्यामेवानर्थायेति नाकिञ्चिद्दध्यवद्यमिति द्योतयति
१८ ॥ १८ ॥

प.सं.
११ टी.
२४

14

इत्थं सम्यक्तेशो ध्यौ विनाशितो निबध्नाथ शोत्तरवर्ण्ये विधातेश्वरोऽनरवाक्यजातस्यापि वि-
ध्यर्थवाद्त्वेन चेह वर्णिते पीडितो कोऽन्यस्तत्र अत्रापीति आख्यायिकां सम्यङ्ङ् बध्नाति वी-
क्ष्या प्रायेणाहि विधायीन योगक्षेमाज्जनाः अनन्तप्रयत्नादेव परोऽक्षेविश्वसन्तीति तदर्थमव
श्यमस्योपयोगः न चेदानीन्तनविषयमेवेदं यमसमत्त्वमन्येन विश्वासश्चेत्तत्कोऽत्र भरद्विव

अत्राप्युदाहरन्तीमां शुभामाख्यायिकां पुरा विद्या
समाधिगच्छन्ति हृष्यन्त्यपि तोजनाः २९ ॥

यस्म महतामप्यस्यार्थस्यावधारणावर्जनकत्वात् अस्यार्थवादानर्थकत्वापत्तेरिति तथा च
भगवान्व्यासः इतिहासपुराणाभ्यां वेदं समुपबृंहयेत् बिभेत्यल्पश्रुताद्वेदो मामयं प्रत-
रिष्यतीति अल्पश्रुताद्विविवाकात् लोको बिभेति भयप्रकारोऽय
मायमिति अयं वेदो माम वञ्चयिष्यतीति सम्बन्धः २९

२४

श्रात्यापिकामेवविवभाति आकोपइति लामइतिदेशनाममध्याकोपइति विगतश्रा
समन्ताकोपोयस्येतिविनयाचारभूषितनामा उपरतेकीर्तिशेषभौतिकशरीरे शिशुः स
मेदिनीश्वरः सतामेवाह यस्मिन्निति ५० सइति सन्ततिर्वंशपरम्परा भूषितानेकृता।
भूविभूषितावलाद्दृष्टविनयाचारेणेनदर्शितायेनैतद्दृष्टपाः कीर्तिशेषाश्रपिभौतिकदेहहीनै।

आकोपनामा तत्सेनाः पितर्युपरतेशिशुः रत्नमेदिनीयस्मिन्ननाममहीश्वरः।
शम् ५० सन्मान्यानेवविनयाचारभूषितसन्ततिः बभूवाङ्गइवानन्ददायीवा।
गरुडैर्मर्त्यः ५१ सयौवनसमारूढोदेहोभ्येमाथकेनवित मन्त्रिणाशुद्धिकामेन
सशिलाशतिबोधितः ५२

बभूमिख्याइतिलसते अन्तएवमान्यानेव नयानाहृगसौवागरुडैर्मनानन्ददायीरुद्र
श्राभूत यथावरुः ५१ सयौवनेति रहस्यकाले अभ्येमाभिमतलमेन शापेणामन्त्रिरूश्च शि०
लेषिणाइतिविशेषणांशुद्धिकामेनेति यौवनेहिसर्वेषामनर्थस्यप्रारोहस्तत्रापिराने३।
माराणांकिमुवाच्यमितिभाव्याशयेनहृशिलाशोभनोपदेशेशतिबोधितःसेत्राविनः ५२

प॰ स॰ तामेव शीलां विनयप्रबन्धैर्वैमेन्त्रयति विकलेऽयं प्रभोऽरति सम्बोधने शुद्धिकामामन्त्रि
॥ टी॰ तोयरिद्धर्मालाप्रतिभवेऽशुलरपि श्रमकः स्वामन्त्रीतिसवनार्थम् विकलतोवा महार्हे।
१५ णसत्रायति यौवनेति ४२ विकलकामाऊलम् मनार्योनवन्यासः मनयऽति ।

15

श्रुतीव विकलेऽमेघ विहितेन तव प्रभो यौवनस्पर्शनोव
स्थानमादितीयेहिसर्वथा ४२ सकोपिनास्तिनतिमान्।
स्वविज्ञेनविकलम् जायते साम वस्थायां मनयोऽपश्यतो
हिताः ४४

विहितवेदयामननशीला व्यवस्थापितसदाचारा उपवासादिनियमपराः शुच्यशुचिभ।
स्राभस्विवेककुशला अत्रास्यामवस्थायां मोहिताः सञ्ज्ञानमोहाप्रभवन् इति।
कैवकथासंसारिणाम् ४४ ॥ १५

नैवानास्वादितदुग्धोनो कथमविदितचरवाग्मनोदेहीतिवाच्यमित्याह नैसर्गिकेति अस्याव
नङ्गमदः स्वाभाविको नाहार्य इमिमर्थं अत्रचैनैसर्गिकवैरानङ्गमारीदृष्टान्तः ध्रुवा किलकेनचि
द्दानास्वादितमांसायेन काविष्टानङ्गमारी बङ्गकोलककुण्डामसेनपरिणीता साचतस्यांवेला ।
यामएकंचित्तस्खलितेसेत्पर्यायामासवालेमाक्रान्तसर्वं मनेनचातिकौतुकितचेतसा तस्याः
संज्ञातशंकेनायेकिमिदं लज्जाहेतावपिसेत्तादानुमितिसहविना सुः समाधानमस्याभिने ।
त्तवभाविनावदास्तामिदमितिकोऽपिस्वस्यहृदयंनेवकाव शुभातेचविभातेसोऽस्यायभि

नैसर्गिकोऽनङ्गमदः स्थितो विभ्रमकार्यपि । ननानन्नरसौ गन्धैः पिधानैः किञ्चिदाचर ॥ ४८

नीतत्सम्मातेनकालप्रसवपीडपीडिताथेऽङ्गनपोतसेत्ताकृतितत्समीपवर्तिकलभवोधा
नैविद्रयामास तत्रचताहक्किचिन्तेयथासैसामम्यूङ्कवःसिरूपोतपूर्वकलभडकाराग्रासमङ्क
चितप्राणकरोतीति सचताज्ञोऽस्यायभिनिलतीकृमेवलब्धोपदेशस्तासामन्वयामासेति ।
सर्वाः कलनाः स्वलसत्वरूपेणालब्धप्रतिष्ठाः शिलतथाहृदिमायान्तीतिबोध्यम जनानेति ।
माचभूदीदृशीकलनास्मदाचार्यविनयमपूर्वणानांपानङ्गमारणामभवत्तवानयाणुभणपतेपि ।
निरुद्धयाननाशतितेषामाननानामेवगाढ्यत्वादृश्यत्तामासांग्रभोग्रोत्कारस्तनायकिंचिन्निधानैपिधा

नष्टं समाधेयमननानाविदुग्धातिष्टक्षाणविधेयचमिष्ठः ४८

प.म. ॥टी. १९ 16

रश्मेयगाढोत्कण्ठाभिप्रायेसेत्रावमस्करमेवकर्तव्यमावेदयति वेलेयमिति वेलासमयः पद्मि
न्याः रीमारिशत्वेनविविणीशेखिनीयरः ग्रनवेत्येनेनसामानिनसमुद्रत्वेसूचयति पद्मि
नीतिवपद्मादिलिपिवनीभूमितितिव भुवनपिराजप्रकृतिशङ्कितत्वेनसेषनिर्देशः महा
भिजननत्वेचात्रसमेर्वादिनिकरम्भूमिवर्तितम पद्मिनीलक्षणांसमासहिके वक्रेपणोन्नुत
लेकमलदलनिभेयपक्षाविस्तायपरोढीपादेपद्यप्रकाशोपुलकितनयनादर्शितावर्तनेना।

वेलेयमद्यपुनरागमनमहाभिनन्दनतया पद्मिनाथमनत्यासन्निर्भवनेनच ॥ ७ ॥
वरणाश्यासमितिश्चर्थकाराठरत्नादिभूषणाम् किञ्चिन्समर्थयतयायस्याः स्वास्थ्येक
लसनः ॥ ७ ॥

भिः गन्धः पद्मातिरेकोकानलनिहितंशोविवक्रेचयस्याः सालालसारान्नलक्ष्मीः सुविमुभ
सवनापद्मिनीपारिनारी सम्योचप्रथमेतिकर्तव्यतामावेदयति वरोति वधवायोर्हि
परस्परमासाद्यसार्थम्नभयपदत्तनः काण्ठरत्नादिभूषणांवासरवेलायांदीपनेपचमुद्रा। ल.
दानमितिसपदेशः निधिमभिलाभाकोनायांचनिधिलनाणवेरिश्चकाराठभूषादिदीपते
इतिसर्वेवहोयमसमर्थ्यपमत्राहरणः ऊलसरानऊलसनेरेकयोगादेमसामास्रऊल

श्री
चि
रु
१९

इत्युक्तेऽति वृद्धगृहणांशोधनतायोतनार्थम स्मितेति भावाशयः प्रश्नविति प्रश्नमात्मकर
समाधाने सम्भवितेपि स्वात्मनि रहस्यवेदितज्ञापनार्थं गूढोक्त्यैव कथयति मत्तमिति।
मत्तमर्थाङ्गीकारे अत एव किन्निति करोति ताच्छील्ये त्वञ् वर्यावरीत्येयोगणास्सर्वाङ्गमत्र

इत्युक्ते मानसहंसेन स्मितो वाचायते प्रभुः मत्तेकिन्नमनल्पोषकरी
यासौ वरहिता वर्यासर्वाङ्गसञ्ज्ञामहाभिज्ञनशोभिनी पद्मि
नी शोभिनी साध्वी ज्ञानन्दिनी रसोज्ज्वला मत्तात दर्थे सत्काराद्ग्रह।
सम्भवादित्वाहितम् ४९ ॥

ज्ञासर्वाङ्गसञ्ज्ञासमाङ्गसञ्ज्ञाच अभिज्ञनः सर्ववत् पद्मिनी मादितल्लगत्तणवती पद्म
संसव ज्ञानन्दा स्वन्तिपि विशेषाः साध्वीसल्लत्तणवती रसेन शृङ्गारेणोज्ज्वला रसेनचाल्प
दातिशयेन आहितेसञ्जितम् ४९ ॥

प.सं.
॥ टी.
१२
17

स इति सोमात्यः हर्षोत्कलनपरः इति महीयाविलसितः फलितेति राजाशयाल्लब्धनम
मामाषयानां सविनम् हर्षमूलनार्थेव भद्रमस्त्वतमनामिति वक्तव्यवाक्यैर्विपरीतम् प
वमन्येऽपि विलसितविवरसमाण्य यातेहहदिस्थितावर्धनेन लीकृता चमत्येनोतिशामय श्रवण।
गोचरीकृत नवतरणतार्थशुभमलङ्कुरणं यस्यापि तेन त्वनिशामय पर्यायेति ॥ एवंरु

स हर्षोत्कलनपरः पादौ मङ्गलपाणिना रम्यतामस्तु भद्रं ते विलसितमिह फलीकृ।
रु ॥ इत्याश्वास्याशयप्रश्नं वर्णयान्ते हृदिस्थिता मत्येनिशामय चतोन त्वालङ्कु
रणो शुभम् ॥ ईदृशो यवहारो हि वृद्धाः सन्त्याश्रितस्थितिः यभिचारो यकल्पान्ते स
म्बधाः स्वयमहिताः ॥२॥

प्रत्ययो सो स्वात्ममात्रेमन्त्रिमन्त्रणं चशङ्खापारस्नलतणं चसत्त्वयति ईदृशो इति ईदृशो गा
हेस्थ्यलतत्वेणवृद्धा इति वयोगुणवृद्धाः स्थितिः परम्परागतश्चाचारः अननुयोगे दोषमा।
हस्याभिचारो यामि [illegible] स्वयमिति हृद्यशयेन उरहिता इति मनोरथमात्रापवनेन त्वमि

ॐ ब्र ह्रि हि छ १२

इत्थंमन्त्रिव्यवहारमिथ्याप्रसङ्गविनिर्मितेयरमौ वर्तयामासतदाह मतमिति सर्वनिराननङ्गा।
मारः तेमन्त्रिहृदं पदममित्रकाप्रतिज्ञमचन्द्रहासीऽङ्गमारोपितोऽङ्गलः स्वङ्गहीसाङ्का।
विनप्रगात्पारिविवहापचयेयदीतिकोशः गौतृरिमाङ्गीष अथचवंहंसमीचन्द्रवहुमन
पीलारमणीव इत्येवंपमेकाचन्द्रहासीप्रथममेवविवाहितामोचउद्धसमीत्यभिप्रायः

मत्तेयरममित्रकाप्रविषपानतर्गृहेमदा निष्कृष्यचन्द्रहासीस्वोदर्शयिनाहसह।
वः ५२ भूषणोनामनाप्राचीप्रतीच्योसममतेमम भूपतिनेमयाव्यकीकर्तव्येस्व
ङ्गलोचितम् ५४ सप्रमानागणवतेलोकेयः ङ्गलोचितसत्क्रियाम् [illegible]
[illegible] समाप्यङ्गहतेवाताः क्रियाः ङ्गोऽग्रस्यदेहियाः ५५

सद्वचआह सत्वमबाध्यतम ५३ तद्देववचआह भूषणोनेति यत्रपोकेतत्र्यालङ्कृणो।
नियामनेषति नदिर्दमेवानेनवरणाङ्ग्रामेनप्राचीप्रतीच्योरमणेणोममभार्याव्येनसम्मते।
अत्रममर्थनेभूपतिनमिति अवयपंत्रमासमकोकेणभाव्यनत्वमयास्वङ्गलोचितममीभ
देवेनसमर्पाचम् ५४ अत्रसायकमाह सप्रमानिति सत्क्रियामिलासदारम्भोवाङ्गौ।

ज्ञप्तदेवतानाचक्रियाणांप्रियंस्वयंवित्तम ५५ ॥

प.स्त.
टी.
१८
18

भाविकालेऽपि ते संस्कृतधिये सम्यग्दर्शितमनुपरिशाति पार्थैवेति हृदिस्थार्थकालेका।
लेन मन्याय पथ्यवदर्तव्यमित्याशयः नव हृदयमन्विपदर्शितस्यवमे कथमयमनुपदेशाको
भवेदिति सम्भाव्यमिमाह मनीषिण इति प्रलनियतिर्ईज्ञाः प्रज्ञा इति परंतु बुद्धिमतां
बुद्धिरेव सर्वेषु प्रमाणमिति मनीषिण इति शब्दितम् ५९ उक्तार्थमेव समर्थयति यद्वदिति

पार्थैवमहद्भवत्स्वेयद्धृदिस्थीमत्मनीषिणः अनेपत्याप्यवकारं गुणग्रहणतो
लपाः ५९ यद्वतः सावधमस्य्थे भगुत्वमथयापति विडघातडपादेयेवकार
मनपेत्सह ५७ बालादपि हितं ग्राह्यं पक्तान्तप्यमहेर्मतिपिः इत्याऊ।
विडघालोके स्तीवत्नमऊलादपि ५८ ॥

सावधत्नमफलावहं पथ्यं कालान्तरहिते भरत्नमेव विमर्दसहम् प्रयायति उक्तोम
रगुणमवहे विद्वानवनीमुपजीवी विवर्तितः हेति सर्वेषु प्रसिद्धिमद्योतयति ५७ अत्रैव
दीपकेन समर्थयति बालादपीति ग्राह्यमिति प्रकृताप्रकृतसम्बन्धकम् नच बा
लादपि हितं ग्राह्यमिति प्रकृतम् अप्रस्तुतमप्रकृतम् ५८ ॥

ग्रंथैवमूलमाह यावदिति यायाकाममनोमैवाभीष्टनामिंतावन्मीडकनाहिषंतन्नुह।
न्यतात्सर्वविरायप्रतीकाराहमिति यावद्दस्त्वेत्राद्दियते तावद्दारवस्तनीहेपिकाचि।
न्ना हरिहिस्तेसर्वैसोस्त्यायतसिंसलहस्थेकिंवास्येरितिभावः ५९ यस्तनरुक्तेत्रना

यावन्नाशाविषंहन्त्यंतन्नतीकारहेतुभिः उद्विपेतन
वैस्तावत्काचिन्ताबाध्यवस्तुनि ५९ यावद्दृष्टिर्नजायेत।
नपङ्कस्तावत्कुतोभवेत् ग्रहष्टेपङ्कताभासोनवि।
रादेवशाम्यति ६० ॥

ननुदृष्टिगृह्णेपिपानेकिञ्चिदाचेति नचाह यावदिति यदिवावस्त्वपिलोकेसमारो।
प्यतेतथापिनतेनकिञ्चिदित्याह ग्रहष्टाविति दृष्टेचेदंदेहेत्वाभासानोवादेवलायो।
हेतुकार्यासाधनत्वमिति ६० ॥

प॰से॰ अत्र श्लोकान्मादिनीयेऽह्नि सर्वं यथेति पूर्वोक्तं तत्रोन्नयति विवेकेति अथवा मास्तु ह्रियेऽनेन पङ्क्तिः

॥टी॰ नायेन परेन यं विकारो वशमाविभावी नवाह विवेकेति नवाहनः इति हृष्टपरावश्याद्रतत्रापे

१९ णास्वीकृतो व्यभिचारीति सोल्लासनम् विवेकिनां धुरीणा आसमा विवेकानां योग्यतानिर्वाल्मी

किलेन मार्जितः शोधितः तदुपदेशेनेत्यर्थः ९१ तदुपदिष्टमेव श्लोकमवतारयति अ

विवेकोन्मादकोऽनङ्गविकारायत्तवाहनः सविवेकधुरीणो
कमतिनामार्जितोऽस्मि मे ९१ असमाप्तनिर्वीषस्यदीवि
न्नाकामतस्विनः अनाक्रम्य जगत्सर्वं नो सन्ध्यां भजते रविः ९२

समाप्येति असमाप्यान्तर्निर्वर्तनतामसशाला केति नैवाविवेत्यर्थः अत्र दृष्टान्तः अ।
नाक्रम्येति जगत्त्रिगीषानन्तस्थानेन प्राचीसन्ध्यां विहायोपगतस्यावेत्तरसमाप्येव।
कथं प्रतीचीसन्ध्या भजनो विवेलोके राजत इति भावः ९२ ॥ १९

रम्यमिति मरतिमन्त्रिप्रवरः पीतेति शमरतमिवतस्मिकाविवचरतिधतितम् भूपते
तितिज्ञातोभ्युनैवामीभूपतितितिसत्वनार्थम् ज्ञातेसर्वोक्थेस्वयीसामामिकोममहृतिरघु
हृदेभ्यः शोभतरतिस्वस्यः कृतकृमस्वास्मि ९३ इतीतिस्मयमानश्रिद्वीयमानाः कोनुपाली
तिग्रन्नुपामतनेनामभाग्यप्रवर्तितोनेननाा स्वभावसिद्धवतस्मिकिमनुशासनेनकृत्यमिति।

रम्यंनयानुगेसारेविमर्दसहसमस्यसः पीतावचोन्तर्मृदितः पार्थेनग्राहभूपतेः
स्वस्योस्मिकृतकृमोस्मिहृतिरामामिकोमम शप्यतोशोऽभीसयजीवभद्राः किं
याः कृतं ९३ रम्याभाष्यार्थहृदयेस्मयमावोविवितपेत कोनुपालितमहाभाग्यमदा
नवर्तितंप्रभु ९४ समेनियतिरेवासौयस्मामानुपाश्रिताः नामायाश्रियणोभूपा

भाग्यकल्पलतिका ६८

९४ भाग्यमेवसर्वमितितिनिश्चापयति समिति यासौनियतिर्लोकेरूपाश्रमामाश्रयेण
रामेकुर्वन्तीतिसानियतिरेवव्यवहारोगंधीमद्भिर्व्यवस्थापितः परमार्थस्तत्रूपाननदाश्र
येणाराज्यंकुर्वन्तिसोऽत्रस्फूर्तिरेवामीषामियमित्यर्थः यदिचैवंतत्किमितितेनास्तञ्चन्ति
तेभ्यश्चतेफलभागिनोभवन्तीतिचेत्तत्राह भाग्यफलनीति मन्त्रिणांभाग्येनैवयंभ्रान्ति

प. सं.
॥ टी.
२०
20

इमेतमपथाश्रितोनुगपदवीनिगयोगानाथीर्दौरौवस्वहतिभागेसमानग्राह वर्धता।
मिति इयेविनाभूषणानाम्बनाग्राचीभतीष्यौसमवेमभेति भागेप्राचीनेकर्मफलं श्राय
तिहलस्मविताविपिष्यमाणाशोभनकर्मफलम् मनिमतमनवाशूर्वमाप्नुणोति मन्। ८.
मिति ९९ निष्कुष्यवन्हासीस्वामितिनहवोष्यनवाहर्षवमनमनुते समामिति हरेव

वर्धतोवास्यविनेयेमहाभाग्याशुभायतिः सन्येमहीनानानांमतिरायतिशो
भिनी ९९ समेनानन्ताथवेहर्षधावगाहेनव एत्तासहीतिनुष्ठानांविनामेच।
नहासिकाम ९० श्राकृष्यहर्षेभ्यस्तेनसिंहाकचककाचायना समुत्तेजनमस्का।
लीयेषितोयेनलोभति ९८ ॥

वृषःशामकालोहाहा शमितितिनहलस्य।
परामर्शः ९० उक्तार्थमेवाहयति श्राकृष्येति कचककाचायितेति पायितपानावृष्या।
न. रोमकालमेवसाहष्यानमकालीहावलीयेनसर्वेपशतिवरणमझप्रेषितातेनामौस्मिष्य
नेरतिनापितस्मिहेवेन्याकृःएवं मत्तवीरसोल्लासविकासितान्नवनाद्यमलङ्कृतेकेष।
गेणायवनहिरर्षहनावमजायांकरणप्रमोमनागपिजायतेरत्याशयः ९९ ॥ २०

इत्येवं ज्ञानस्य सर्वं स्वप्रातिभं स्वभावकरा विज्ञप्तयैवाद्यापणावन्यः सर्वं स्वस्वरूपं लोके।
दृश्यते इति तथा येन समर्थयति प्रसरोति प्रसरतीति तीव्रज्ञानयाग्मेव येन सर्वं समन्ततोऽस्
वाननात्मस्वलोकानामस्तवकम् इत्येवं निरणो यत्रैवौः स्वरूपस्य प्रथममेवं भिन्नानां कल्पायो
निबध्यते इति मधुरामृतमिनायुक्तम् प्रत्यवायोपिभिमन्येयाः प्रहृतोरिप्रसन्धिनस्वरूपाणा
मन्येमधुरामृतमिति मधुरामृतमिवमदारोगां प्रथममेव ज्ञात्वा ते आदीयते नन्तहृष्टापर्यो

प्रसरणीकृतानेन सर्वं स्वमधुरामृतम् स्वरूपाणामन्येयेन प्रथममेव ज्ञात्वा तेम
दा १९ कचकचायितस्वरूपमनमो हृत्वणविषानलतीव्रज्वालावान्तरे समुप
धावर्तते वर वीर्य भाग्य इह समस्वेमनिसभाग्य भाक् १० ॥

वर्ततेनैव स्वीकृतेति प्राक्स्थ्येनेन समन्वयः इति न सर्वकालविधिः १९ स्वरूपाणाम्।
स्वेत्थमनमेवानेकधा विहरणोति कचकचायितेमादि पायितयानवेनकचकचायितो
देहीप्यमानेन : प्रज्ञप्रसरो यो सौ स्वरूपं वहनं सर्वीर्यग्रासकत्वस्मान् दुनरूपमनस्योहरणो
निकटो रो यो विषानलो विषानल इव सर्वेतो दाहकत्वान्सतीव्रा शिखा ज्वाला यालासा
मन्ते इति मायायो निवीर्यभाक्तत्त्वेपातिन किञ्चिन्माऽत्रापि विहन्ता भवति सभाग्यभा

प.स. ॥ टी. २१

२१

प्रतिकठोरेति कृपाणपत्रावृत्तिसामेन भुजङ्गमीनीत्रविषास्फालनाद्दुष्यमाणानस्यात्मा
ननाह्य रेलपोज्वालावृहः वन्तिसुहृमासेनन्दमति स्फुटादिति मन्त्रादिशब्दाप्रतिपदे।
णानिरुद्धगतागतप्रसरोपि भरेतिश्रीमति विषावेन नयमानयत्नमीः अत्र च साम्येबोध्यं यथा
कश्चिद्वेतितवीरवर्योत्रानिरुद्धोपि श्रीमान्द्वीपान्तिके विराघवलादायाति नयेयमपीति ११
प्रतिभीषणोतिमेरावकाविनाशनाभुमेः कालनिशाध्यवसानमिति साध्यवसानिकाख्या

प्रतिकठोरकृपाणभुजङ्गमीविषकृपाणमहोल्बणरेतिभिः यशरवनातिन।
स्फुरज्ज्वालारसमुपयाति हृदान्नयमानरा ११ प्रतिविभीषणकालनिशावटी।
विलसितानि महेश्वरभैरवेलते नयरमावरवीरकृतोत्सवानमनति स्वयमाशुवि।
यावति १२ ॥

गौणीलक्षणामेवनदीवीर्येण लितांरहर्षरेतकत्वान्नस्याश्चानिविभीष
णावेकानरोपलयातस्याविलसितानिउज्वालनामात्रेणैवपराग्राणारवणलक्षणानियो
महावीरहरणाङ्गभैमामहाप्रसन्नविलनवनेवते यथाकश्चिमेतकउदासीनोनिर्भय।
लयाव्यवहरतितमनुनयरमायीभ्रेवियावति यतोसोवरवीरकृतोत्सवा अतएवति।
स्वयमनापिकार्थः स्फुटइति समासोक्तिरयमलङ्कारः १२ ॥

२१

प्रतिरेतीति प्रथमविशेषणेनोल्लसन्मितत्वेन हृत्कम्पाभावो वर्णितः द्वितीयविशेष।
णेन वशंवितानन्तगलत्वाद्दुर्निरूपताभावः तथाच योऽतिगालीमद्विभावे कल्पयति दर्शय।
तिपेनतमोनिगरणेप्रमध्वनितिरस्कारोवचनेनज्ञानप्रसरणादिक्रमाङ्गदेष्वपलायमानेषामस्यो
प्रियः निवभाति सम्पन्नतपस्त्रियः स्यात् १३ समन्तादिति निशीथ इति ध्रुवैः स्वमायामासार्वतीन।

प्रतिहेतिभरोल्लसन्निजेहभटासिहधनिशरितानन्तगले रणरङ्गमुखे विषयग्रासभावं।
कल्पयत्येष नयश्रियः श्रियः स्यात् १३ समन्तात्सम्भ्राम्यद्भवरवरगणेन्द्रस्फुरदुत्ता ध्व
श्चोत्प्रोत्प्राणध्वनिबधिरिताशाप्रकृहवे उद्दल्लोद्युग्द्धहलनावेणेवोद्धुतमसानि।
शीथ्ये योऽभ्रान्तस्तमसविजयश्रीर्विसरति १४ ॥

स्याऽर्द्यन्नुत्क्रमोवकुलतः
रणेवोचः सर्वसर्वेन ग्रावगणकाविस्वानमले वनिशीथेयर्थगजेज्ञातेऽतिशोषः सचूर्वपिरि
तरिगानन्तगलोऽपिजनकोलाहलपालाभवति प्रचवसमन्तात्सिरस्थ्याऽरिनातस्थितिः तथ। २
सर्वेषु स्थसमपायेषुयोऽतिनिशिपाभ्रान्तोस्खलितविजस्तमन्तुलस्वीकृत्यविजयश्रीः सर्वतो। उद्
हीनाविसरति प्रसिद्धेवेरहोसमयेयः कश्चिदुत्तष्ठन्तिस्तमनेवकाविसर्वेनाविच्छिन्नाविसर। धृ

प.सं
॥ ही
२२

इत्यादिति हरिनोदिताः अल्पसत्त्वा अधीराः तेषां मुहुर्मुहुर्धैर्यसंचालनात्पलायनेनकाति
शीकृतादिति ततोनिपतनैरस्थिभङ्गैस्तेषां सत्त्वमाहात्म्यप्रणोदनोद्भूताये वा तेषामाकल
येनोत्पुलकसत्त्वे स्वीकृतधैर्यं स्मितमाशु तेतानन्तरं नयमदंष्ट्राकरालैर्निर्नयपरिवारमविविभवैः
सहायातयोहृष्टचेताः इह गुणभ्रमो क्रीडनसमर्पणकोसहायो मूल्यमभ्रमसोनपलम्पाः।

हासाम्बोद्याङ्कोलाहलभीतहरिद्विड्भीताल्पसत्त्वतुमुलाकोडास्थिमङ्गोत्कृतमधु
रवाकर्णनोत्पुलकसत्त्वे साकंदंष्ट्राकरालैर्निर्नमसविविभवैर्नेत्रेभास्वतोस्मि त्वा
यातेहृष्टचेताः य इह विहरते पात्रमस्याः सपकः १५ इतियावीत्वयाणां स्वाद्या।
गतिर्या त्वं गा नामसावाश्रितः सत्वभाग्ये लसन्ति नत्वाम् १५

पात्रंसपम प्रीतिंजन
कत्वादित्यवोदनस्वात्नोमधुरत्वम् अथमर्थः यः कश्चिन्नासवत्रस्नेहचिरकालसिद्धमेतो।
ऽनिष्पोषीकर्तेमायानमपिस्वयं पीत्वाहिमनीकरोति तथमारुपिवत्तिनेमवाजपलली
हृदयेणाहृणोतेइति १५ इत्थं हृद्यत्वोचितेन यमार्गेणत्वामानेतोषयित्वाप्रहृतेयोजयति इ
तियाइति अर्थोत्नकुलदैवम् नयति एतदधीनयोगक्षेमाणाम् १६ ॥

रम्यमिति प्रायेणास्वभावरम्यमपि वल्लभे संकोचेनाशोभनेऽस्तीत्युक्तमेव समहृदयेऽस्ति १७
भूमविज्ञापनार्थीति शुभकरोति भद्रमिति समाधापयति कर्णाश्रवणादानपारितोषिकं द
ज्ञापनेनेसीमानगरम् पाकेन्द्रसमाथयति यस्मिन्निति मानलक्ष्मीरेव भगवतो विलासः क्रोडे
वक्षस्थले विनाशयज्ञनासीत यस्मिन्नाहरो वा लक्ष्मीरासीज्ञानमेवमर्थः १९ स्वकीर्तीति।

इत्थं विचिन्त्य मतिमान्मनसा स्वहृदये पुरातनीं कथां तस्य प्रबोधयत् सादरम्
भद्रे ते स्म महाराजनमस्त्वमतिरीहशी त्वं कृती समाधापय वर्ण्यमानां कथाम्।
शृणु १८ अभूद्राजा शाकेन्द्राख्यः पुरा सोमकपत्तने यस्मिन्महीपे मान्यत्र नासी
त्क्रोडे विना हरेः १९ स्वकीर्तिवैजयन्तीसंशोभ्याप्य शाकरायनाम मानसे।
मन्दपेक्षमवलोनदत्तु सा विंशिती २०

अस्मात्स्वभाव्यापकस्वकीर्तिवैजयन्त्यारोपः नामसौ शाकरायनं शाख्याशास्यपश्चि
मा सार्वर्धन्ते शोभ्याप्यायतिशालिनी हृत्वा तदनु सा विंशिती अस्यस्य वला मानसे समन्दपे।
शाकरायनाकीर्तिवरस्थेन स्ववर्षे शाख्याः पश्चिमाङ्गं करोमीति समन्दपेऽस्त्यर्थः २०

प.से. सन्यायेति इदं च सन्यायैकविश्रम्भितोऽनस्थविकल्पस्य समापनात् तदितोलत्तौ ।
।।टी. रत्वमितः मनागिति चिन्तामण्यश्मनेनसम्बन्धः सविवेति इत्तोनरार्थसम्बन्धः अथ आक
२३ लेतिवलोऽङ्नशत्रिहेतुविषाबाणम् ८१ पतदेवसमर्थयति कोहीति वक्रीसर्पः कोपिन
मितिविषयिसम्बध्यते यद्येवंन इदनर्थप्रवसमापते अगाध्वनष्टप्रायं स्यादिमतआसन्नष्टा । कृ.

सन्यायायपदंचिन्तामणिश्रोमौलिलितोमनाक् सविवेः कारणेशङ्कुनयोकेलिव ।
लोऽङ्गतः ८१ कोहिराज्ञानमनलेचक्रिणंवापिकोपिनम् सन्मुखंस्यात्सम्पद्य ।
क्षेत्रंचापक्रिविनाद्युधः ८२ चिचिनेस्मिन्विचिन्ताज्वलइतिकर्मव्यन्ताऽऽज्वलाः व
भवद्धृदयेद्यव्येकगणानाऽऽजनः सलम् ८३ ॥

किमिति मन्त्रशास्त्रैवप्रयत्नेसम्मुखंगन्तेगव्याइतिनकोऽविद्वनर्थाशङ्केतिभावः ।
मन्त्रोवेदभेदः गुप्तिवादस्यत्रयाणांचामीषांपरस्परोपमानोपमेयभावोबोध्यः ८२ ।
सत्यानुगानत्वेनदन्तसाविण्णमाह चिचिनेइति चिचिनेचिन्ताज्वलचिमतनइतिसवि
वपरामर्शः अत्रार्थान्तरन्यासस्थापनेनदृष्टान्तः हृदयेइति हृदयंमनः करणानिइन्द्रि गु. २३

मन्ये विनेति मंत्रणा के एव कार्यो ऽदात्ति अकृत्वा तनीति मन्ये एवमन्त्रणा कृत्वा भिन्नत्वम् ।
वेष्टिते वा ऽधिक्षिप्तम् ८७ तत्र मन्त्रिमन्त्रणाके गौरवं प्रतिपादयति किंनामेति तत्र किं
मपि रहस्यं वस्तु यत्र धीराः शक्नुयुः सवलन्ति श्रुतिगूढमपि धीराः समस्तयन्तीत्यर्थः ।
अत एव नः परेङ्गितेति अन्यया धीराधीरभेदोन स्यादिति भावः धीराणामपि बोधमाह न

अकृत्वा तानि नामाय मन्त्रिमुख्यो ऽस्य वेष्टितम् आलस्य मम्मा वीभूयविनीतमि
दमब्रवीत् ८८ किंनाम गूढं धीराणां परेङ्गितफलादृते धीः तत्रापि मन्त्रिपदवी
रूढः साध्यान्वयो ऽहितः ८९ महात्मविजिगीषाणां सोऽभेतनितरां तव वेलेयसा
धुमज्ञागपकलहलफलई ये ८९ ॥

आपीति अयं भावः मन्ये वा न्ये पिधीरा ये दो विध्वदरया शुद्धे स्वेवस्तुष्यन्तीतिभागयानुरू
हीत धीमालिना मेवायं सर्वोऽस्तिमन्त्रिपदवीं रूढः तस्मात्क्रम साध्यान्वय इति शर्वमेवेत
न्त्वाश्रेनर्थत्वा मा विना ज्ञातेङ्गिता नरूपो ऽमवाह महात्मज्ञिति तिगणामिसत्कमाथ ।
यति वेलयमिति शमेय वेला यावज्ज्ञानक लहलस्यफलादिभिः साधमोऽर्थयतीत्यर्थः ९९

पं.मो. अनुमितो चेष्टां दैवं सद्भावनयो यो हृल्लयति दैवेति दैवं प्राचीनं सत्कर्म चेष्टा पुनातन
॥टी॥ पौरुषमयं स्फुलीति श्रुतिरायेन फलति समृद्धिर्महेशपिकाम् श्रत्रयत्कतार्थ्यसि
२५ द्धयेष्टानवम्यासः दैवमिति ८७ उभयार्थीवासिद्धिरिति साधयति दृष्टान्तदर्शनेन यथे
ति एकेन द्वितीयेन चक्रेण विना तथा एकेन विना नृणामपि न गतिः गतिर्गमनं व

दैवानुसारिणी चेष्टा पर्स्फुलीति समृद्धिभिः दैवं तु कथकारम्य हेतुः सिद्धेर्महा
त्मनाम् ८७ यथा रथस्य न गतिश्चक्रेणैकेन जायते विनैकेन तथा नृणां न सिद्धिर्जात
जायते ८८ यथा च पक्षिणो व्योम्नि गतिः पक्षद्वयानुगा तथा नृणां गतिः सम्यग्दैव
पौरुषयोगतः ८९ सद्यानेत्र्यनियतिः पौरुषं च बलोत्कटम् विजयत्व महाराज
वेलेयं जयसाधनी ९०

व्यवहारवर्तनेच ८८ यदि वाच्यदृष्टान्तेन तु उक्तं हेतुं व्यभिचारिणं। मो.
भिवकल्प्येयत नदायति दृष्टान्तः स्फुटतामित्याह यथा चेति पक्षद्वयः ८९ सम्यग्भवेत् टी.
तिसाधनेष्ववस्थाप्यतत्सद्भावेनावतार सद्येति नियतिर्दैवं [illegible] तत्स्वभावसिद्धत्वात्स
वेसाध्यमिति तदाह सद्येति सद्ग्मानत्कत्समयद्विषयपवानुकूलपाकिकरास्मत्रे। २५

मत्स्यनियतिबलोकस्यैकषाद्योभयसाधनसद्भावाद्धिजयस्वेमक्रम् नचनियतेः पोलत्वा
दतमानोपदेति तावत्सौकषस्यबलोकस्वेतत्साधकतपासमत्ययति सामग्रीति समग्राणां
भावः सामग्रीतस्याश्चर्येणैवमपाङ्गादिभतितत्वम् इत्यस्वार्थपादातसेनाङ्गःस्याञ्चत्वहृययमि।
पेनतसेनाङ्गस्यागम २१ नङ्गमसम्यतिप्रयोगप्रयोनकभेदेनद्विविधामद्दिरपायस्यावसम

सामग्रीसमयरोशर्माहृत्स्वश्वरयत्नलाणा योडावस्ताहृत्पावीराः लाणा
चेत्पृथिवीजितः २१ कोपासमग्रश्चविपुलादराऊसम्पत्तिर्हर्जिता नि
र्भयंचाधियमन्तेलाणेऊरुमहीपते २२ ॥

तिमपिमूर्तामूर्तभेदेनद्विविधामुद्देशयित्वमुपक्रमते कोपेति विपुलत्वमाउत्रवसानाव।
पिमततत्व्ययेपिवालेतुत्रभाकः राऊसम्पत्तिः पाताहाहारिसमयत् नसाश्वोर्जितत्वम् परमर्म।
महादिनम् इतिमूर्तोस्थावरसम्पत्तिः यथामूर्तामाह निर्भयमिति देवान्तरितभोमेपद
वरहिते इत्यभोमहीपतेदाणमत्स्वकेरुकलाणकरणेननदातारंप्रसादयेतिभावः २२

प॰ सं॰ इदानीं प्रयोज्यप्रयोजकभेदेन जङ्गमसम्पत्तेर्द्वैविध्येन तत्र प्रयोजकसम्पत्तेस्तावत्स्वाधीन-
॥ द्वि॰ त्वेऽपि प्रयोज्याद्वामीरपि तापवत्त्वमिति प्रसञ्जयति मैन्या इति पुर इति नहि वङ्कस्या इति
२५ नोपविष्टाउपतदेहा इत्यर्थः अथवा हृदमपि यावित्वालस्यपातनमत्रत्यर्थः प्रकोष्ठावद्ध-
पाणयः हृत्तवङ्गा इत्यर्थः अथवा समीपलस्यपातमज्ञा इत्यर्थः गोलस्य पाणि शब्दे गोल।

मैन्याः पुरो वङ्कस्याः प्रकोष्ठावद्धपाणयः यान्ति स्म कापि वायुस्मिन्
गोलयन्त्रकधारिणः २३ ईलीकरालया केचिद्विद्वान्वक्षायपरे पुनः
भ्रवलन्तोऽपनीतं तन्नेपाकसेवमकङ्कणाः २४ ॥

यन्त्रं तेऽद्वाल्पमेकमनुष्यं गोलयन्त्रकमित्यन्वार्थकः शास्त्रसम्पत्तिमन्त्राद्यसम्पत्ति-
माह ईलीत्यादि प्रतीतं तन्नेप्रतिपालयन्ति पाकसेवमकङ्कणा इत्यनेन दैवसम्पत्तिः।
तममीषां सूचितं तेनेन च स्वस्वामिकार्यार्थे प्राण-
दानमपि ध्वनितम् ॥ २४ ॥

२५

इत्थं प्रसन्नसम्पदैर्योरूपबलदलाणोंश्र्द्धपर्णैरेतन्मलभूतां सदायतनियतिलसत्योंपरो लसम्बुद्
मनुमापयति पञ्चच्छाय इति इत्थंप्रमत्तर्वीनः सम्पद्वृत्तस्तथा बद्धमूलोऽरुठसंस्थानोऽयथो
ग्रे विकल्पानन्तपवनसहस्रैः परभेदद्भिः नैनैवालयितेऽपाक इति सम्भाव्यते इत्येव पञ्चादिस।
महाभाग्यमिति नामहितानि पञ्चेत्यादि पञ्चाणिवाहनानितामेवपञ्चाणिवाहनानितामे
वपञ्चाणिच्छदानि छायायस्य छायानपाभावः शोभाच शालाः कोशादिसम्पदप्रवालाः

पञ्चच्छायो भार्गवपीयूषसिक्तः शालानद्धः स्कन्धसम्बुद्धमूर्तिः सम्प
द्वृत्तो बद्धमूलस्तथायं बालो नाथं कल्पवानैर्ययोग्रैः ५५ ॥

स्ताभिर्नद्धः सम्बद्धः स्कन्धाः सैन्यानि वेशालपवस्तून्यामहाङ्गानितैः कृतासम्बुद्धमूर्तिश्च
पतस्यचसर्वस्यस्तेपीयूषसेकः सद्वारश्चेन्नमानैकगाम्भीयस्याद्दृश्यस्तथा सदायनियतिव।
दृष्टापिवाग्दानमानगाम्भीर्याद्द भार्गवपीयूषसिक्त इति तथाच प्रयोगः इत्थं सम्पद्धृतो भार्ग।
पीयूषसिक्तः सर्वतः पञ्चच्छायादिमत्वान् यदेवं तदेवम् यथा पूर्वं सगरादिराजर्षिसम्पद्वृत्तः
यद्वैवं नतदेवम् यथायथा पूर्वं दृष्टराजसम्पद्वृत इत्यादि ५५ ॥

प.स्त. प्रायेणासंसेव्यैकान्तिकाः सकृन्मावमतय इति संलिख्यापि रचयति प्रभाव इति प्रभावः ।
११ही. कोपादयस्समस्तमाहात्म्यं च तेन समस्तशौर्यं समस्त्वपुनरपि सर्वं मायेन संलिपति भ्रमेवे ।
२९ ति भ्रमादासीसा यथानस्थाविरानप्रतीतो देहलीप्रान्तसमीपे साधमाल्लेनश्चेयमपि दक्षस
मतिविस्तपलदाणामक्रसमस्तदाम् २९ प्रायेणासमेनापि बहुदिनेन मस्तस्मानोविमनीभव
नीति प्रासंगिकमपसंहरति बहुनेति एतच्चाप्यमनयैवानमानेकाविषयमपितवमाप्ति

प्रभावस्येव द्रकदोमहात्मन्माहात्म्यं ते सर्वं तोदितिविस्मारि भ्रमेवास्ते नमतीत्वापरा
सौदाप्तौ समुद्देहलीप्रान्तप्राप्तन् २९ बहुनालेखलिते भाग्यमेतन्ममाधिस्थितं ।
सकिरीटच्छलेन कलामपीमयस्तनोभान्तिसाम्येन माहात्म्यात्सर्वथोत्तिष्ठान्तन्

रीदृश्यानेनमूर्ध्नि स्थितेयमत्तमिवभासते तस्यतामेतावृन्ममपदृर्णनमपि राज्याडम्बरो ।
क्रिवेवपरमार्थेन स्वेन प्रापि भवज्ञानकिरीटावजीवेनस्माह कलामिति षोडशोभागः ।
कलाफलस्फलितमाह नन्माहात्म्यादिति सर्वथेति सर्वेषां कायहालोनोस्थितोभव प
नन्माहात्म्यमेवोक्तसमस्तरादनिनन्माहात्म्यादिमायायः राजन्निति विराजमान ३० ॥

२९

त्वाणांऊहमस्तीयत इति तत्र वेलायां सामायामपि चिन्तामयो मनागिति यदुक्तं तस्य
ति इतीति सर्वत इति स्वपरापेक्षया लक्ष्येनुसितोऽस्मि कलनाविना ९८ सर्वथेति या
या स्वच्छपीयूषमण्डले चन्द्रकालिका परमार्थतो न निरुणादिप्रत्नकारणापं भाति निरुद्
मण्डलोऽसाविति तथा मात्स्वपरमार्थेन तत्त्वविनापं त्वस्माभिरारोप्यते इति हृदयविधो

इति सर्वत एवाहो कल्याणे समुपस्थिते लक्ष्ये कलनाकाविदान्तरीता समुपस्थि
ता ९८ सर्वथा स्वच्छपीयूषमण्डले कालिकेव ते निरुद्धे हृदये चिन्ता किमेतत्क
थय प्रभो ९९ सदा प्रकाशमानेन तेन वित्ते किमिति विह्वलम् कारणासम्भवे कार्यो
मतिर्जातेन दृश्यते १००

घणांच स्वच्छपीयूषमण्डलमिति योजनम् ९९ पुनश्च सदेति प्रकाशमानमिति प्रकाशो
हि समन्तात्प्रसमानेऽनन्तत्त्वमकेल्यचिन्तावस इति किमिति हेतुप्रश्नः प्रश्नेहेतुसमर्थन
म् कारणेति विनाकारणेन सम्यद्भावः साचत्वयि सर्वथोक्तप्रकारा १००

प.सं. अनेकधानाविन्नदृशीनोपयोगोचरत्वात्तुणनहृदयस्य चविलक्षणानाहसन्नमदृत्तानेनतथा।
॥टी. यानोविनीमाह अस्त्वेति किञ्चिदिति अस्मदृत्ताते इयमोविनीनुलवशोभतेइतिशेषः।
२२ अत्रहेतुः अद्दयेति अद्दयोगिभिः वातेवातिसतियघुभोगिनिवृत्तौ नदानयोः कोभेदः
नि. गिरिरिवचलवृक्षिरइतिक्षिरोपमानेनेन नकल्कहूतरवकमतेदृग्गादीकस्योपमानेनेन
27 वकिमितिव्याने ८१ अचलानोमाहात्म्यमाह हर्षेति हर्षक्रोधावचलनेइतलपलक्षणोहर्ष।

अस्त्वाकारःकोकिञ्चित्तथापिननवैविनी अंवेवातेहार्यनवोःकोभेदोयघुभौचलौ।
हर्षक्रोधादिसम्बाभेयस्वभावस्थिताजनाः नतेषांलङ्घनेकश्चिच्छक्तोस्तिबलशा।
लिनाम् ८२ निपीयमन्त्रिमत्स्यस्यवाक्तुर्थासयाकाचिपः स्मरत्वासमादृयेगुहेकिम

कोयेदत्ववत्सम्मामोयेनताः स्तिविनयादते ८२ स्वभावस्थितानेहर्षक्रोधकृतेविकारोभा।
ननैतेषामनमिलितानराशिश्मांवलशालिनांलङ्घनेऽप्यर्णक्रमतेनकश्चिदपिशक्तः यद्या
न्तरशत्रुजयः तेरकैवकयावाह्यशत्रुजयेइतिभावः ८२ निपीयेतिपीडयानेहसस्पृशयम।
स्मरेतिविन्नितमर्थमग्रेकत्वासमादृयसमाधानवकेअत्रैवविनयः सर्वयाहस्योपदेशापा।
चमितिस्मारयति गुह्यमिति किमलिनवकिञ्चिद्दृहस्यवस्त्वस्तिपहिनयानेनेनप्रकाशयते

२८ सर्वमेव न त्वसम्पूर्णविघ्नकारणमेवेत्यर्थः ८३

समाधानवचश्राह सत्यमिति मतिमतो नयपथवर्त्मदर्शिना त्वया नलेन शत्रुभार्या भैमीमर्थयन्नेव।
त्वया त्वरीतिमप्रतिज्ञा स्वदर्शिनान ९४ भो नैषध त्वः श्रूयतां श्रवणाहारेण समवधार्य।
तामत्याकुलतापदं चिन्ता यन्नयालक्षितेनच्छ्रूयताम् यथा चिन्तया देहि नैहिकेस्वल।
प्येत्याकुलान्नरत्वात्तेयं परमार्थतरेदृशीमाह नदिति ये परमार्थः यथाचतत्स्वत्व

सत्यमङ्के त्वया सर्वं मतिस्तेनयगामिनी नयो मतिमतां वत्र्नेव त्वम्भार्मैमी
रितम् श्रूयतां नयवत्र्तयश्चिन्ताव्याकुलतापदम् ये यहन स्वोवलप्येतत्स्वाव्य
सदोदितम् ९५ येयं भवत्स्थली सर्वा साद्विपा विमहीरुहा किंयन्मितेयमनया
किं सिद्धेदग्धरूपया ९६

लप्येयत्स्वात्वेसदोदिते त्रिकालानवच्छिन्नम् सा नारूपी चिन्ता यस्यास्तत्स्वावेसदोदि।
तेस्यात् ९५ तामेव चिन्तां स्वरूपतो दर्शयति येयमिति भूपतिस्वाङ्गवत्स्थलीति सा
मात्मोदिताभिभूमिरेव बोध्या किंयन्मितेति सर्वाव्यालोच्यमाना कोटियोजनपरिमित
मनया दग्धरूपया किं सिद्धेत ९६ ॥

प॰ सं॰
॥ टी॰
२८

28

पुनरपि परिमिततां साधयति अतीवेति भवमध्ये इति ऊ(ऊ)पाऊएपनद्भयफलम्भनति
लोकोऽमुष्मिन् भवलक्षणमहोलिकानलेनाम्भिनाऽथवातीवसंकुचद्रूपाऽनेनयाऽ॥
उपया किं सिद्धेत् ॥११॥ विचारभागतविमर्शनत्वात्सर्वोपदाननुसन्धानेनातीवसंकुचद्रू
पतिशनशक्तिर्नविरोधाभावतोऽरुद्धत्वाः नचपरिमितत्वेनोपेक्षत्वरूपायावस्थया॥

अतीवसङ्कुचद्रूपा भवमध्ये नलोऽम्भिना मह्नोलिकेयमनया किं सिद्धेद्(?)॥
यया अतीवसंकुचद्रूपानलक्ष्यतत्वोऽम्भिना दावसर्पकृतावाशा किं सिद्धेत्॥
॥३ यया अभ्रान्तरेखाल्लीलाभिः कृताद्भ्रापवनोद्धता कन्दुकीवत्तज्जलब्धा॥
नयाकिमप्यभूत्(?)यया ॥१॥

वत्स्वेनापीत्याह दावेति दा ... बोधनाम्भिः अभ्रान्तरेति यति॥
त्वमेवोध्यादितारेका अल्लीलाभिः सम्यग्जलरेखाभिः कृतदीपाद्भ्रापवनोद्धता वात
वेद्यैवतिष्ठन्ती अतएवतज्जलव्धेव अल्पः कंदुकः कन्दुकीसापिपतितमेवल॥
ब्धा लेखाभिस्सकृताद्भ्रापवनोद्धताव स्थैर्यवतिष्ठमानालसतेऽति ॥१२॥

२८

इत्थं स्वविचारचर्यापराननुयाद्यावयितेयक्रमेन आलोच्यतामिति सङ्कल्पदाससम्बोधव।
तीसप्तभूमिका ऊर्ध्वाधोभूरादिसप्तभूमिकास्वनावलीगतागतकृतस्थितेरविर्भावति।
रोभावविरतिनाख्यानस्य सार्थस्य जीवसङ्कल्पस्य परकीयत्वेदृष्टान्तः उपकार्येवेति सापि
गतागतप्रसङ्गकृतस्थितेः सार्थस्य पथिकसङ्कल्पस्य क्रियत्कालमावासम्भः सप्तभूमिके।

आलोच्यतां क्रियमेषा सङ्कल्पदाससप्तभूमिका उपकार्यैव सार्थस्य गतागतकृ।
तस्थितेः ॥१०॥ इत्यालोकाहमुक्तोऽप्यत्र तत्त्वो समस्तहृदे उत्तमो विदधातत्वय
चविन्नास्थिरीभवेत ॥११॥ एतदर्थं नमेवइकल्पनहृदयेमदे हृत्तोघाथापकेच
स्मात्त्वयतन्नेमनीषिणः ॥१२॥

निम्नाधिकोपलक्षणम सङ्कल्पवचनहिपर्यकोथावासेकदाचिदपि विस्तारेणवाला
सिकासम्भवतीति ॥१०॥ चिन्तोविशदयति इतीति आलोकाविचार्य उक्तोऽपि उद्दट।
सामग्रीकोऽपि ग्रेत्रेति एतदर्थं तत्त्वोहृदनेसमर्थयति उपमइति ॥ एतदर्थमिति।
वहकल्पमेसोयमते आनन्दाभासचनोयमोचितीमार हृत्तोघेति ॥१२॥

प॰से॰
॥टी॰
२५

हृतोद्घः क्रियतेतिचेत्तत्राह जानीहीति ईदृशीं विवेकितलक्षणां दशामात्मीमहत्स्वमपि स्था
स्यतीति समाहारे द्विगुः अत एव दृशामात्मीलक्षणां अनया नितरामपि किमपि दिव्यफलेस्मान्न
किञ्चिल्लेशमात्रेणापीत्यर्थः यतस्तत्फलमनयापि परममहत्फलभ्रंशकारित्वात्तस्य न
न कुलदैवमापद्यतीति अनया माभासमात्रेण वा ॥१३॥ निशम्यालोच्य औदार्येतिपरमवैराग्य
शालिनम् आश्रकोद्धारिमस्मात्मरमभिनयः ये यानि धिन्वमीदृग्वैराग्यविशुद्धकषायस्यत

जानीहि समेमतिमन्मतेमे यदीदृशी स्यादृशामात्मयीह तथापि मे रम्भिरग्रजना।
स्मिक्रियफलेस्मादन्यानयापि ॥ निशम्योदार्यगाम्भीर्यभरितोमिरमस्मत्सः
शम्मकोद्दाङ्गो ब्रह्मास्मेयानिधिहवाचनम् ॥१४॥ भद्रभो यापि यन्मयकिञ्चिदीदृ।
शामेवनत महतोदार्यगाम्भीर्यशालिनो भातिदीपवत् ॥१५॥

स्वात्मकारणाम् ॥१४॥ येरप्यितानमतिश्रेवेद्यपेरशोगहृदयेयशीत्रेलगतीतिथीमद्दीतिरितित
याविद्याति भद्रमिति यत्किञ्चिद्दापिपतंप्रारब्धोपयतनमत्मेवकृत्वा तन्महत्वेगाम्भी
र्यशालिनोपरमवैराग्यवतामीदृशमेवाकिञ्चिद्रूपत्वेन भातीति तत्र महत्वं बाह्यसम्पदा
धिकाम् औदार्यमान्तरसम्पदाधिक्यं गाम्भीर्यं परानवगाह्यहृदयत्वम् ॥१५॥ २५

रम्यमेतन्निश्चयानन्दमोदनहृदोरेणास्वामिभक्तिं प्रदर्शयन्दृष्टप्रतीमर्थमेतदाश्चर्यवितवर्ण्णा ।
मायेनोक्तमात्मन्यभिनयति अहो इति विदितवेद्यानां निःसानिमवलम्बनमस्तानवतांगति।
णल्लरीकलाश्चर्यकारिणाम् लौकिकानन्दकारिणाम् गतिमेवाह सचराचरमित्यादि ११९
मात्रोऽध्वनद्ध्वनेश्चात्वदभिनयति किंयन्मात्रमिति अत्रस्तोवेपणवेश्मभूमिपतितभूतप
ञ्चकनिर्देशः तथाहि साब्धिद्वीपाहृष्टीतिभूनिर्देशः अत्रैवाब्धिशब्देन जलतत्त्वनि।

अहो विदितवेद्यानां गतिराश्चर्यकारिणाम् सचराचरमप्येतद्यामा
त्रेविभातियत् किंयन्मात्रमिदं दृश्यं साब्धिद्वीपानलाहुता सेवि
भात्यो नसास्तव्योमकलाकन्दुकाकृतिः १ ॥

देशो ग्रावातेपिपुराणोक्तक्रममेदृगणावोधनार्थंनलाहृतेति दृष्ट्युद्दिर्देशः उपलक्षणं चेद
न्नत्रोऽनवहैयाणस्य ओजसाविभानेकारणभूतेनतेनलक्ष्मनिर्देशः मकतालब्धेति उप
श्रुम्भकवायुनिर्देशः खेदृगाधारभूताकाशनिर्देशः यथानास्याकिञ्चिद्रूपवेनतयाग्रवि
वेचयिष्यते तत्राणत्वमभिनयति कन्दुकाकृतिरिति १२

प॰सं॰ ॥सि॰ ५॰ इत्थमुक्तानुवादकथनेन स्वस्मिन्भक्तिप्रदर्शनेन वक्ष्यमाणावसरदानेन स्वस्मिन्स्तविते
प्रथमार्धेनाशिषं द्वितीयार्धेन वक्ष्यमाणं मतिमनुप्रेरयन्स्तसमाह वर्धतामिति अनघेति।
त्वयाप्यसकलसंप्राप्तमेव यत्नतो विचार्य स्वधर्मपालनमात्रमपेक्षितेति कल्पद्रुमस्य।

30

वर्धतां बुद्धिरनघा दिनादिनमियं विभो अनपाय
सकल्पे तेऽप्यनन्यमनामयम् ॥१८॥ अभयं मे स्तवि
ष्यामि करोमि विघ्नाणोविनाम् यथाबुद्धिवदन्न।
मौनवाच्यपदवीमियात् ॥१९॥

निर्देशः अनामयं सर्वोपद्रवरहितम् ॥१८॥ विघ्नाणोविनामिति स्वस्मिन्तोऽद्भुतपति।
हावः अत्रसमर्थनम् यथाबुद्धीति यदुक्तं सारस्वतस्तोत्रे अयावाक्यं सर्वं स्तवम्।
निपतितामावपिहृणाविति ॥१९॥ ॥

३०

यिवतोविनोविततमिमिमक्रेष्ठमावयति योऽसाविति अनन्तो देशकालाकारपरिछि-
न्नः अतएव बाह्यसाधनाभावाद्दुर्गाह्योदुरवेशः अचलस्थितिर्निर्विकारः इत्येवास्य सर्व-
स्यापरमानन्दमयत्वादभीष्टत्वं अस्तिचेष्टमैहिकामुष्मिकसाधनसाध्येष्वयत्नस्यानिष्टि-
तत्वादिष्टत्वमाभासमात्रेणोत्यभिप्रायेण प्रयोगः अभिनवेष्टमभीष्टमिति लोकइति २७॥

योऽसावनन्तो दुर्गाह्योऽचलस्थितिरभीष्टः
लोकस्तमहमनामन्त्र्य ऊर्ध्वं सिद्धिमवाप्स्यामि २८

एवं चैतेनौपचारिको निर्देशः तं लोकमहमनामन्त्र्य तेन लोकेन सन्धिं परस्परं हृदयग्रन्थिं।
ऊर्ध्वं सिद्धिमवाप्स्यामीति अयं भावः अमुनालोकेन वशीकृतेन सत्कर्माचरणेन तेन वा।
सीऊर्ध्वं विततिं तेन सन्धिरितिसारम् २८ ॥

प॰ स्तं॰ ॥ टी॰ ३१ अस्यार्थस्य सारं केचिन्मन्यमाना अग्रे विवरणरूपमवतारयति अस्मिन्निमाह अस्मिं
ल्लोके जयचर्यया स्वाधीनतां नीतेन तादृशी चर्या व्यवहारवर्तनी विधेया अन्यथा निर्वर्तनीया
यया व्यवहारवर्तस्यात् नैव इह लोके स्वनाशरीरेणावस्थितस्य नच तस्मिन्नुक्तविशेषणे लोके
प्राप्तिः स्यात् नैवं दुःखं चेदस्मिन्नाह किमिति सतां सन्मार्गसम्पन्नानां किं दुष्करं न कि

अस्मिन्वशीकृते चर्या विधेया तादृशी यया इह स्थितस्य तेऽप्राप्तिर्लक्ष्म्याः किं दुष्करं
सताम् ॥ मृणालतन्तुत्यागाविन्दुराशीशयोऽबला लोकसाम्राज्यवशीकृ
समहीपालपसङ्कृते २२ ॥

त्रिविधोऽर्थः सन्तोषजनकादयः सन्मार्गसम्पन्ना लोकव्यवहारवर्त्मैव परमपदम् ह
वाप्नुवन्तीति ॥ वशीकरणमेव स्फुटयति शृणु वति तथेति वशीकरणप्रकारनिर्देशः आ श
येदल्लब्ध्वलानां साम्राज्यमनुष्ठानेन विद्युल्लोहितपायनेन समस्तम्मही वशीकृत्य पालये व
ति सङ्कृते इति सम्बोधनम् सर्वथा परहिताधानोद्युक्तमतेः सर्वमभीष्टं हस्तप्राप्तमेवेति व

द
३१

महीपालनप्रकारमाह पूर्वेति अभियुक्तस्य शुद्धिनिर्धारणं परीक्षा तस्या आस्था
नेत्रभूतानामासां याश्रिमनीतिश्रिवानीतिरिति तदुपकरणोपलक्षणं धर्मार्थशास्त्राणि।
श्रिताः सत्याविविक्तिनविभागतः कृतेषु गार्विविक्तेनविभागाः अष्टादशपदाम् अष्टादशविषया
मवध्योक्तिमवध्यस्य वधानहेस्योक्तिवादमा अथ प्रतिवादिसम्मुखीकरणे तस्य सास्यादि
नानिर्णयकोभूत्वासस्यपर्यवसायिनीऊर्वेति सप्तपदसम्बन्धः अपंचाश सप्तपदार्थः।
ग्राम्यानमितिनिर्दिष्टम तेष्वेदमाह बृहस्पतिः प्रतिष्ठिताप्रतिष्ठा च मुद्रिता शासिता तथा।

परीक्षाख्यानमासां यद्राविविक्तविभागतः अष्टादशपरानीतिश्रितावध्योक्तिमाश्रय
था चतुर्विधा सभा प्रोक्ता सभ्याश्चैव तथाविधा इति तासां लक्षणमप्याह प्रतिष्ठिता
पुरे ग्रामे चलानामाप्रतिष्ठिता मुद्रिताध्यक्षसंयुक्ता राजयुक्ता च शासितेति नीतिमिति।
तदुपकरणोपलक्षणान्यङ्गानि यथा श्रुताध्ययनसम्पन्ना धर्मज्ञाः सत्यवादिनः राज्ञा
सभासदः कार्या रिपौ मित्रे च ये समा इति याज्ञवल्क्यः धर्मशास्त्राण्याह पितामहः वेदाः सा
ङ्गाश्चत्वारो मीमांसा स्मृतयस्तथा एतानि धर्मशास्त्राणि गणेमायदर्शनम् नृपानुहृतौ।
कात्यायनः अधर्मतः प्रवृत्तन्तु नोपेक्षेरन्सभासदः उपेक्षमाणाः सनृपा नरकं यान्त्यधोमुखाः

प·स्मृ·
॥टी·
३२
32

श्रमापनो विषयः मन्ये येन यान्ति सभासद इति व्यासः नासौ सभा यत्र न सन्ति वृद्धा न ते वृद्धा
ये न वदन्ति धर्मम् नासौ धर्मो यत्र न सत्यमस्ति न तत्सत्यं यच्छलेनानुविद्धमिति अर्थशास्त्रा
पयोगस्तु स्मृतिनोक्तः केवलं शास्त्रमाश्रित्य न कर्तव्यो विनिर्णयः युक्तिहीनविचारेण ।
धर्महानिः प्रजायते इति नारदः असभ्याः सभ्यसङ्काशाः सभ्याश्चासभ्यसन्निभाः दृश्यन्ते वि
विधा भावास्तस्माद्युक्तं विचारणम् इति यथोक्तेन विभागत इति व्यवहारकालमाह का
त्यायनः यायादह्नोष्टभागाद्यदूर्ध्वं भागत्रये भवेत् स कालो व्यवहारस्य शास्त्रदृष्टो म
नीषिभिरिति धर्मस्य विभागस्त्वाहानुपशमत्वाज्ञाकः अथैवैविमादर्शयिष्यामः अष्टा
दशपदामिति नानि चाष्टादशस्थानानि मनुराह तेषामाद्यमृणादानं निक्षेपोऽस्वामि
विक्रयः सम्भूय च समुत्थानं दत्तस्यानपकर्म च वेतनस्यैव चादानं संविदश्च व्यतिक्रमः
क्रयविक्रयानुशयो विवादः स्वामिपालयोः सीमाविवादश्च तथा पारुष्ये दण्डवाचिके ।
स्तेयं च साहसं चैव स्त्रीसंग्रहणमेव च स्त्रीपुंधर्मो विभागश्च द्यूतमाह्वानमेव च पदान्य
ष्टादशैतानि व्यवहारस्थिताविह पदेष्वेतेषु भूयिष्ठं विवादश्चरतां नृणाम् धर्मं शाश्व
तमाश्रित्य कुर्यात्कार्यविनिर्णयमिति २४ ॥

इत्यमनुष्ठानफलमाह नैवेति नैवेतिश्रवणोक्तिपालने सम्यगितिपतनपातनरहितम् य
द्यपिचराङ्गः समरहितात्रपतनपातिनमर्थमिहमेवेतिननवविधानोपत्वात्तथापिकार्यवशा
त्स्वयमनुपस्थितौ तद्वक्ष्याणिनसम्यग्राह्विवाकविधयमिदंविधानमितिबोध्यम् तथावना
रः रागाद्यत्नानतोवापियोलोभादन्यथाचरेत् सम्योसम्यः सविज्ञेयस्तत्पापैर्विलयेद्धपामि
ति तथाचविस्तरपिकृत्स्नाणांसर्वेषामपहारः उक्तोचजीवितोसम्याचेति गौतमः सा
वेस्यवहारेभ्योगरीयः प्राह्विवाकसमवचनमिति निश्चनः कार्याणिस्वयमालोचयतः प्र

नचैतेतिश्चनः सम्यग्लोकोपिविगतावधिः अनेनसङ्कन्तश्चिन्ताथामसदसत्कृतेकृतम्
थवाप्राह्विवाकमेतस्थितस्य अयमिति सत्कर्माचरणमसम्यक्त्वमपदेश्यः विगतावधिरन
न्तफलोलोकः अन्यलोकाख्यः अनेनामनासमर्थकलोकेनसङ्कन्तः सम्बद्धः नचैदंकृत्स्ना
मात्रमिमाह विन्नाथासदसदिति सदागमानभवाभ्यामर्थोपिविचसितव्यइमर्थः इत्थंभूतो।
पार्थनिकेफलमाह नत्कृतमिति नकर्तव्यमन्यत्किञ्चिदंशिष्टानतस्त्वर्थः तथाचवृहस्प। व.
तिः नचेहासन्नितिश्रेयसंभवतीति नारदोपि धर्मश्चार्थश्चकीर्तिश्चलोकोसक्तिरुपग्रहः
प्रजाभ्योबहुमानश्चस्वर्गेस्थानेचशाश्वतमिति ४१ ॥

प॰ स्तो॰
॥ टी॰
३३
33

यथैवविस्मयमानश्यागमैकपात्रता: सर्वसमस्तावश्यमिमारद्रूपेण किमिति अहोस्विदिति स-
मास्तलघुद्धीनामवध्यैश्वर्यनितिगारिमेन मार्गेण समावृत्यावस्थास्यतीति अतीतिमताम् भु-
वनावलौ किमप्राप्यं न किमपि सर्वमेव तेषां प्राप्तिविषयमित्यर्थः असमस्तलघुद्धीनां दृष्टे-
कप्रतीतिमतो भुवनावलौ किं वाप्यं न किंचिदपीत्यर्थः तदा सर्वस्याभासमात्रतया प्रमेयकल्प

किं समस्तलघुद्धीनामप्राप्यं भुवनावलौ असमस्तलघुद्धीनां किं वाप्यं भुवनावलौ
यतो लघिमतां चर्या सारासारार्थग्राहिणी तयाऽलघिमतां चर्या सारासारार्थनाशि-
नी २८

नाशिन्यर्थः २८ चर्याव्यवहृतिर्येषामसौ सारासारार्थमपारयावत् यतो सारासारस्वरूपात् सारार्थ-
ग्राहिणी असदुपपरिच्छिन्नार्थग्राहिणी असारादिति च ल्यब्लोपे पंचमी असारं विहायेत्य-
र्थः तथेति अलघिमतामित्यकारप्रश्लेषः असारादित्यत्रापि ल्यब्लोपे पंचमी असारत्व-
पादाय सारार्थनाशिनीति २८ ॥

३३

शैश्चाधिकारिभिर्विध्यदर्शितैर्नोत्तममध्यमाधमफलभाक्त्वं स्वयन्तत्समाश्रितमतीनामनर्कर्षि-
द्योतयति अनर्थमादि अयभावः त्रिविधाः पुरुषाः परमपक्वकषायाः पक्वकषायाः अपक्व-
कषायाश्चेति तत्र परमपक्वकषायास्तत्पर्दस्थानत्यस्तविद्याविदितपरापरवित्तिनयोदेहस्थि-
ता अपीश्वरवद्व्यवहरन्ति येषांव्यवहरतामपि नकेनचित्सर्वथाभ्यपिकलङ्कयति तत्वेसमा-
श्रयत्तुहरयति प्रथममेवाख्यातानाः पारंपर्यान्तिकफलविनवाख्यायन्ते पक्वकषायास्तत्प।

अनर्थमर्थसंकल्पेभवस्वादेविहायात्वपेविवेकचाणोचलघोव्यवहरन्तिसुदाशयाः
तदीक्षितमनाकूलेपरमशान्तबोधोदयेपरामल्लसोल्पन्तेपरमसम्मज्जते २८

ति अनर्थेति ये शुद्धाशयानिरवकाशितवासनान्तरदोषाः विवेकाख्यानदृशः अनर्था-
दिभतिते भववहे स्वे विरागव्यवहरन्ति परमवैराग्यमाश्रिताः स्वरूपमभ्यस्यन्ति तत्र अनुत्तरविदे-
हमुक्ताईप्सितादिविशिष्टपदे सम्मज्जते सम्यक्क्रमाहृतिभयतादिमन इत्यन्ययोगाय-
स्याहितीयः १२८ ॥

प.स्त. अथ परमेपक्वकषाया इति तृतीयः पद्यार्थस्तेन निर्दिशति तृष्णेत्यादि तृष्णामिथ्याप्रसक्तेह।
॥टी. विविषयसुखसमैहिकामुष्मिकं चेतनेष्टलालसायतनोपार्जनेन वशीकृतान्यविषयास्तेषां भो
३५ गवडादरानिरन्तरास्नक्तप्रीतयः अथ केषांचिदविनष्टमित्यादि अत एव चलानिकस्मरास्त्वलाभार्थं प
35 रार्थरत्ननोद्यतास्तेषां हितेन मरुवहरन्ति लोभादिषु वैमैहिकामुष्मिकेच कर्मणि प्रयतन्ते तत्।
फलमाह तत्प्राप्येत्यादि परो विपर्ययातना घोनिमग्नाभ्यामाहहेत्रि तज्ज्ञाकनिवेदने यातनाः।

तृष्णामनन्तां खलु मैहिकभोगवाञ्छाविनष्टमतिवञ्चनरोषवशाः प
रार्थहननोद्यताश्च वहन्ति ये हयातनां प्राप्य विपद्य पापमहद्धयातनां भजन्ते २९ ते॰
यास्मीतु हि मान्कश्चिदर्थविकल्पकोविदः विक्रीयाने मात्मने कौलीयायामलायाः

पीडा भुञ्जते इति तृतीयोऽयं सकामविषयः पद्यार्थः २९ अथ प्रथमो पक्षोनेमवलिडान्तमा।
रामुपंसरसाख्योनेनम्नवस्थापयति तथाहाविति कश्चिदिति सर्गादासम्प्रजननकारिव।
त्सहस्रमध्यपक्वः सन्नुदिमानिति मर्यवस्तव्यः यामलायायः रूपविकल्पकोविदः इति विक्री
तस्व वर्णाश्रमो वितसद्धर्मोत्यमस्यैन सारत्नवनस्यैमहार्हैव वस्तु क्रीणाति पारितिविदित।
वेद्यसिद्धान्तविषयोऽयं प्रथमः पद्यार्थः २९ ॥

३५

सामान्येनोक्तमर्थं प्रकृते योजयति इत्थमिति इत्येव यथा ते सिद्धान्तिनो जीवन्मुक्ताः पि।
योगमार्गिलब्धया स्थिरमिदं वशीकृत्य नदेव चास्थिरमनेन स्थिरेण ध्यातीत्यविनिमयेन पा।
लनात् इमं स्थिरमेलक्षणपरिक्रियादिरोनेन परिवमेलाभवान्भव अस्मिंश्च यीमतामस्थिरस्य।
मध्यवर्तमास्थिरेणपरिवर्तनम् ३१ अत्रैवसारासारमध्यपरिवर्तनवत्त्वनिष्कृदेविषयस्य।

इत्येतमपि राजेन्द्र वशीकृत्वा स्थिरेधिया ध्यातीत्यास्थिरमत्येन लाभवान्भववत्स।
व्रत ३१ भ्रमसारस्य ह्यात्यादेोसम्यक्त्वात्स्थितिपालनात् अभ्रान्ते ह्यस्थिरे सारे ल।
ब्धानन्दमयो भव ३२ अतीवाल्पमिदंतु यमहत्तातेन सङ्कृतम् योऽत्रुध्यमाने सो
ऽयं किमर्थं चिन्त्यते मया ३३ ॥

ति भ्रमसारस्येति तत्र भ्रमसारमस्थिरम् सम्यक्त्वात्स्थितिपालनं परिवर्तनवत्त्वं अभ्रान्ते
ह्यस्थिरम् इत्येव फलितमाह लब्धेति ३२ अत्र चिन्तानवकाशं प्रतिपादयति अती
वाल्पमिति इदं भ्रमलक्षणं तेन परेण तेन ३३ ॥

प॰ स्त॰ तेलाभार्थमस्य शङ्करस्य यस्माद्देशेपि निवेदितेन भवन्भेदोऽयं च विधेयस्तस्मात्तेनैवाक्रान्ततादिमाह ।
॥ टी॰ आनन्त्यमिति ईशानमयाचिपि तदेव तत्प्रतीक्षं तथैव भवान्भव नन्दामिपर्यन्तमेव समाधनन्तया ।
३५ पितश्चारोऽनुभवः परमार्थदृशोऽस्माद् यथात्मेति आत्मेति तत्त्विपर्यन्ततोऽप्यपि न पदं केवलं ।
महात्वदेति हेतुः स्वैरं वभाषयति परीताम्साविति सा सैषा परोलाभशरीरब्राह्मणभिन्नलक्षणता
दृग्विन्यागणपमहिमा प्रचारमायोग्यमाणलक्षितानापावाशाभमसद्रचनाभशोषतलसापकोटि

आनन्त्येऽप्यसमपरमेशोऽभवे सा रभ्रते निमानन्दपरमिरतया महतत्त्वेऽप्रतीक्षं यथा ।
मैसैमलकलुषभूभी सन्ते रम्यलक्ष्मीलक्ष्मीहीनापरमहालवरानर्थसाध्याङ्कुलापि ।
परोत्तासैशरीताहृत्यथा सैषा शान्तलक्षपि श्रम्यलावनाभानाशरीरेणरणभेवेत ३५

भानाहृत्यायानतेवनसेभाविनाशेरणभेवेत श्रणेरणभिवभानीमर्थः ३५ सैतिपति परी
सैति श्रवयोगीरवलावदसमीरस सामिश्रिमपर्यन्तयोऽप्यपि नावसमाध्यस्ततनारिषकथ्य
तेदतिहृत्यत नाहवी कियाङ्कौविलिवापि नलत्वाता यथाक्रियणसालोकलोकस्थलिष्ठ ।
नोपितेरसवशायानास्मात् आलोकेनप्रकाशनोपलक्षितालोकस्थः यद्वालोकलोक ।
स्थप्रकाशालोकस्य परिमालोकलोकस्थः १२९ ॥

३५

इत्येवं केनाप्युक्तानामालिङ्गं सेवादेव्याकोपमन्त्रीत्वमानन्ततामुच्चनायोपसंहरति अमानेति
सोऽहं वेत्त्युद्भावः तत्त्वमावत्वेनमात्रर्यव साधुसाधु इति कारः साधुकारः ॥३॥ अत्रोपदे
शमन्त्रोत्तोपात्रमाहात्म्यमेवमावेदयति निर्मलेइति सम्यक्तत्त्वानामितिचोभयमत्र
विधेयम् सम्यगितिकालान्तरावात्मनमत्क्रम तत्त्वानामितिचोपदेष्टुः अयामसाद्दिसम्
एतदेवव्यतिरेकेणाहच्छयति मलादिस्यइति उपदेष्टृयत्नवैफल्यमदाभासमावेदयत्ते

अमानमवदनाकुत्वागिरं सोऽहंवशालिनीम् प्रतीवाग्यस्तहृदयः साधुकारैस्तमा
विवत् ॥३॥ निर्मलेह्रिपदे सम्यग्अलगतितत्त्वानात् मलादिदोषदेयत्नैरपिजात।
नरोऽहति ॥४॥ कश्चिदेवात्रमाहात्म्यपात्रेजगतिराजते आत्मानंतारयित्वायः परानपि
तपावयेत् ॥५॥
इतिनरोऽर्हतीतिचोक्तम अ अस्तनामस्तनार्थंप्रतीनेरत्यस्तप्रशंसेयम्।
॥६॥ अथराजप्रत्रेसम्यगालोक्यमोऽह्यायपति कश्चिदिति अत्रजगतीतिसदाभिरेतो कश्चि
दिति भवानिवमस्ववा माहात्म्यपात्रत्वेनराजानमन्ववदति आत्मानमिति यथात्मा
नेसच्चरित्रेणतारयित्वा ऽर्यतैनेवसच्चरित्रेणपरानपिपावयतीतिसम्भाव्यतेसम्भावनायो

प.म अथ समपद्दुष्टत्वं तत्त्रयमाह सपात्मनेति सकृल्लीरोमकशाकेन्दुः पुनातीति शल्लिसात्वार्थं
॥ टी साधयति यदयमिति कविभिरपूर्ववर्णनानिपुणैः ततश्च तत्काव्यनिबंधनात्क
३९ वयः तस्मिंश्च तत्काव्यश्रवणएव तन्माध्याः दिव्यालोपि पूयन्ते इत्यर्थः ८७० ॥ नचापि
३८ तन्निबन्धयितॄणां कवीनामतिशयमाह अलौकिकेति सतां कवीनां जिह्वैव मधु

सपात्मनाविमुक्तः सत्यगान्धपुनाकृती पुनातियदयं सूक्तिवाकैः कवि
भिरीड्यते अलौकिकमहाह्लादसाविवाकैराष्टवैः सतान् जिह्वाहेमीरक्त
पटालपताननन्द्यत्यलम् ८७ ॥

हेमाङ्गः व्यभाषिणी नाह्वेसौ उः रवहेतुभ्योपि कविवर्णनया सुरवसेवा मे लौकिक
त्वेक विवाचाम् सावारक्तपटालपनारक्ता लिशाणाभरितानिपदानि सुप्रसिद्धतत्का
लियत्रतराहृशामालपनमुक्तिर्यद्रेति हेमपिरक्तपटालपनारक्तचरणमलौक्य अ
लौकिकमहाह्लादसाविवाकैराष्टवैरलमानन्दयति ॥ ८७ ॥

३९

हर्षं भवविवशात्तया गुरुत्वक्रममनुवदति शुद्धेति शशोकाविरसनाहंसी शुद्धोनितरां बोधः
पत्तभः सर्वेऽनपलाप्यामलेन यथवा शुद्धपक्षोवैराग्यपक्षः तेन तेन वा दायसज्वलनैः
यदाननेत हिनिःसृतानि यान्याध्यानि समस्तानि तेषां भङ्गीभिः रचनालहरीभिः हंसपिसि
तत्क्षुरभरा नयोदारस्वानना विनिःसृतैवेः परिलोणनिःशेषगणसत्रैसम्प्रणगतिर्यस्याः
ततः कर्मधारयः सक्तणोभनपारभङ्गीभिः काव्यानन्दयते सर्वोत्कोपतिस्मारोपिनरोघ इति

शुद्धपक्षभेदो रागो ज्वलानन विनिःसृता रसमस्त हंसगीभिः कानामोदयते सा सो
यदीरागहंसो न रागो कदापि सिंधुवे भवो मार्थमार्गेलभङ्गैश्चरित्रे पवित्रे वहित्रे भवा
ब्धौ न कस्याविले तस्य चित्ते पुनीते ५२ सर्वमेव समर्थितपितृश्च सार्थे समस्तमेव योम
म ५२ पवित्रीकरणमुपसंहरति पवित्रेति यस्योदारमते रोदार्यमेव मङ्गलावरणाहंसः।
रागोपमार्गेभवः संसारस्तस्माद्धतिहृतीति सव्वा सावधेः प्राप्यते न मनः कश्चिद्रस्यपदार्थः
सपवमार्गेलभङ्ग विसलवाङ्लतरागंकदापि नसिंधुवे भैः प्रायेण हंसास्तालभङ्गाम्बु
ज्जते यसौ च ब्रह्मलोकगमविनवादास्वादितमोक्तिकास्वादः कथं भोनभौतिकास्वादभ
वेदिमावापः तस्मात्सोदारा चित्ते हंससचरित्रे कस्याविले चित्ते कस्याविले चित्ते न पुनीते पित्रे।

सर्वेषामपि कवितृव्याख्यातृश्रोतॄणामपि पुनीत एव यतः स्वतः पवित्रं।
तएव संसाराब्धौ वहित्रं पारप्रापकम् ५२ ॥

प॰म॰
॥टी॥
३२
37

ग्रथनाद्यसमवेतकविविचारः नविद्मिति अत्रश्लोके विचारेऽदंपरफलाभिलत्तणंव
स्तनविद्मस्तनद्ध्येदम अथमद्दिव्यांजनस्येदंचेदं नचापिमानवेद्यसर्वार्थिकारणाचेत
चापिभवतमूलवीर्त्ववर्णाश्रमविभागभूषिते जन्मावाप्यसुकृतवशात् दसमवेक्षुवर
स्मातिप्रमलत्तणंभक्तिंप्रपद्यपरमात्मपूर्विलाशयाः रहस्यप्रकाशेदैनाभावेयस्त
विपरमात्मनस्त्रलत्तणायकुत्ववेतनचिद्मितिचपूर्वेणसायनमामरत्यामोमायाफला

नविद्मिदमसत्ययन्त्रभिरवाप्यजन्मावलोनन्तोपिभयतावनीशुभवतीयदावाप्य
नैतदायुकृतत्र्पाणिनोरनिमस्नुष्यमवैशिन्तः अपचयपरमात्मनारहसियत्तस्व
भत्त्वेनाजनप्रकोष्ठोविनयाद्विपोनमासारनत्वकृष्णुपटदृयौयथाः श्रीटायमाश्रि।
तनुयसेतनस्मिनवेयचतमाप्तानिगिविलालनमीयात् ॥८॥

मिः कथमिवाश्चर्यमितिभावः ॥८५ अनश्चेनमवाप्रमत्तायत्नेशतिशमादहानयेकश्च
पदेशः राजप्रकोष्ठेति पद्दिपोनस्यचाजप्रकोष्ठवोऽधिकेस्थानमितिज्ञात्वावेति
स्मारनकृष्णुविषयमामावेदश्रमापदस्थयौः माध्यायैः सहतिसप्रभवादोदायै
स्वीकृतमनतस्मिन्नेवपरमात्मकाशेऽनुयस्वोऽडीनोभव यत्रऽपमानस्यनेसर्वास्वादासेनिवि

तावद्धितस्मात्यमीयाप्रमाणाति प्रकृतेर्योगानासम्पद्धायांसंप्रकाशे
सद्रूपम् ॥८७॥
२८

श्रमस्याधिकविस्तरं दर्शयति महेशेति सर्वेश्वरस्यापि पार्वतीपतेः कौशेयवस्त्रपरिष्टा श्रवत
हेमारोपणमहेशसहस्रैर्विशिष्टचित्तस्याराधनात् महेशाराधनमिति कथं महेशसहस्रगत्वमि
त्यावेदयति सत्कर्मभक्तिमत्कर्मज्ञानपरेषाः श्रुतस्यापि येषां सहस्रायोगमयित्री च

महेशाराधनोऽसि भो मन्त्रं तेहं समत्कर्मभिर्यथा परमपुरुषात्तद्
५८ परात्परोऽस्मा स्वलाम श्रवेस्ताग निमन्तमोऽकृतचयत्नमूर्धोऽहमे
सहस्रवर्षाणां विराजवति ते गतिः स्यावरी ५८ ॥

वेदसर्वान्तरान्तर्दर्शितयोऽहमां गतिं परमस्वातन्त्र्यलक्षणां विमर्श्योऽर्धोऽहमेयत्नवि
धेहि येनतवस्याविधिज्ञासी गतिः सहस्रवर्षगामिनी स्यात् ५८ ॥

प॰ म
॥ टी
३८

हारार्थं स्मारयति गौरार्यो त्वामिति विचित्रं नानार्थं भणितं सद्युक्तिभिः समन्तादार
म्भमध्यपर्यन्तेषु मन्त्रा ये वर्णास्तत्राणि रञ्जनद्रव्याणि च येन न चेटं विसृष्टमा
णमेकैकवर्णमात्रात्त्वमन्त्कारस्त्रायीति सूचितम् चित्रमाश्चर्यं पूरितम् इदं च हार
सद्युक्तिभिः ५

286

गौरार्य त्वं हारमेतद्धि चित्रं सद्युक्तीभिर्भासमानं समन्तात् सद्वर्णालीचित्र
मध्यमतोऽन्तं सद्वर्णालीसेवितां किं न दद्यात् ॥ ५७ ॥ इति श्रीवीररत्नशेखर
शिवाचार्यो द्वितीयस्तबके गौरार्य नामक मेकादशो हारम् ॥ ॥ ॥

सन्तः स्वयमेनि सा ये वर्णाश्च त्वारस्तैः सेवितं शिवे आयोपासितं किं न दद्यात् सर्वे
मभीप्सितं पूरयतीति भद्रम् ॥ ५८ ॥ इति श्रीवीररत्नशेखराशिवाचार्यविरचिते पद
सङ्केताख्ये सभाकरे द्वितीयस्तबके गौरार्य नामक मेकादशो हारम् ॥ ॥ ॥

प्रभृति संक्रान्तं तत्तस्यापि तस्मीमातुल्हङ्कुनेन तत्पदोल्लकात्तदनुमोदिताल्लद्दास्यामायेनेना
शैख्याः तदहङ्कुनेनतदनुमोदिताः शाख्याश्चाह येनामितितांमहेशादन्नांनीतिलक्ष
णाशङ्किसमनवेक्षन्ते सम्यक्तदनुसारेणावेक्षन्ते प्रतिनागरयंति तेच स्वस्वाधिकारे सम्यग्दृढ-
भेयंव्यवस्थिताः ततश्चास्या मनाक्च्यवनेन प्रमादेन चलनेन शीघ्रं पदच्युताः स्वस्वाधिकारभ्रंशे

येतां समनवेक्षन्ते ते च सम्यग्व्यवस्थिताः मनाक्च्यवनेन त
स्याः त्वणिमस्यः पदच्युताः ५९ प्राप्तोऽहं पदवीं रम्या
स्यानेन तस्य महेशितः तत्कृते पालनाद्धा।
काकेनेर्ध्यीरेगतज्वरम् ६० ॥

इति संभाव्यते सम्भावनायां लिङ् ५९ एतदेव निदर्शयति प्राप्तोति ईदृक्पदवीस्वा
राज्यम् तत्कृतेः पालनाद्धिनयरक्षणात्केर्ध्यीरैर्निष्कैति बहुवचनेन विनयाद्यभगव
२० दाराधनप्राप्तं तस्यानमिति नत्वकस्यचित्त्वकीयत्वभ्रमनिरासः तत्प्रेकपदपरमे।
श्वराभस्माद्गूलितविग्रहः परमार्थसत्तोऽस्ति नान्यः कश्चिदिति भावः ६० ॥ ॥

प.मं. इत्थमिन्द्रपदवीमन्योपलक्षणेनयातिद्रुप्णायभूमिरवनामपितथैवनिद्रुपयिष्ठंग्रंथा
१०टी. वतारस्तथारोतिभुवनेजगति सिद्धेति श्रवणगयागमेननिश्चयमापिता सूर्यसोम
१६ विभेदेनेति सूर्यवंश्याः केचित्सोमवंश्याश्चकेचिदितिविनयप्रवर्तककारणम् किन्
हिंवत्तोहि ऊर्ध्वोर्ध्वपदारोहणेनोत्कर्षमापुः सविनयनस्तु उच्चपदान्नूनमपिभ्रष्टाः।

तथाहिभुवनेयास्मिन्सिद्धारतांहत्योगतिः सूर्यसोमविभेदेनविनयस्त्वत्रका
रणम् १८ सगरभगीरथजनकाःइक्ष्वाकोर्येयराणिभर्तृतांयाताः तेस्याप्यकीर्ति
ममलामिहतेयत्नास्मिन्नाश्वसनीतिः ५५

तमाप्नुयः ५८ य योदाहरति सगरेति
इक्ष्वाकोरिति तत्तन्नृतिनाः इहलोकेधुनापिसमुद्रविषयगादिदर्शनात्तिमे
लोकीर्तिमेस्याप्ययातइहलोकेऽमृतभोजिनःस्थिताः स्मानीतिविनी
तिफलमेतदित्यर्थः ५५ ॥ ५९ ॥ ५५

१९

नीतिमेवोत्तेनपृति सन्यायेति सन्यायविवेकेन संयोमस्त्वुमनोतितिरश्चापसा मुनि
भिः सार्धमिति नीतावचनात्स्वसंयोमम मुनिभिः सार्धं पुत्रैर्हिरूपविनयाचरणात् मुनिभिः
सार्धमवतरणाच्चेति ९ संक्रान्त्याख्यामाः कलनेरलाणम विविनेमनमोम्मनन्तोना।

सन्यायपथे ये विबुधाः प्रपन्ननीतिं च तस्मात्त्वुमनोः मुनिभिः सार्धं भगवान्यथाव
नीतो भवेद्भुवे ९ न कृष्यन्ति गुणाभृमेर्दिनीमणलेशः सचविनयशालीको।
तिमकान्तिलोकः शिरिवकलनरत्नेर्यविविनयामरेन्द्राग्रभिषिसिक्तवल्याम
र्थनाः स्वर्गलोके ९ कथं वाणमभ्रमाविरलमतिभिस्तस्यचयरोर्शृहेयमोद्धतेव।
कलितनपोवीर्यमहसः स्वयंमश्रीनाथोनिखिलभवनाद्यामरगुरुर्वर्तीयो।
वीभारंसकलमनपञ्चूलकलनाम् ९

विचार्य इतिविनयफलेमेवेदंयस्मैनेवहृष्टीभज्ञानेनापिसम्यानेनेनाप्यारूढमिति
भावः ९ कथमितिविरलमतिभिरतीतानागतस्तानम्मैः उद्धतेकच्चविभ्रमैः उर्वीभारे
भ्रमकलनामनयरितिशयिवीभारभ्रमनदैसोन्मलनात् ९२ ॥

प.से. यस्मिन्निति कान्तिरोचितज्ञामागम्ना अनर्थाः कामादिव्यसनानि सच्छेयोऽस्मिन्द्यास
१.ही. मादीति कमलालक्ष्मीः भविरोपितेति याकलंस्यापिता कान्तीनाश्री सत्कल्पवल्लीक
२ मा कल्पवल्ल्याश्च सत्फलैर्भाव्यमिति पञ्चसत्ताश्रयिहिरभीमान्तेनयमाः पञ्च।

17

यस्मिन्कान्तिभरस्त्वकीर्तिविमलोऽनर्थैन्यनैरोग्यानलः सच्छेयो
निधिरङ्कुवर्तिकमलो निर्वन्तश्रावुज्जनः येनासौ भविरोपिता।
सविमला सत्कल्पवल्ली सताय स्याः पञ्चसत्ता बभञ्जरमला
लेके फलानि ध्रुवम् ९३ ॥

भाग्यावभञ्जः नवनकलसहदेवयोर्धर्मयोर्माधी सतत्वे पितन्मन्त्रमाहात्म्यात्रा
मालनाहाकान्तीश्रवनम् ९२ ॥

यस्मिन्निति पद्यं वंशोत्स्वशिरोऽर्पितमवस्त्यनेनतस्यवायनवीर्यंभुनितम् अविवद
व विविद्धः पुराकिलसेल्ह्वावारीशवृणपतत्नीमाख्यातिवृक्रमेनिर्गतेनवोनेनकारागृहेस
यत्ने अयायाःप्रमादेवद्धःसागमः यशोणिकीर्तिधजभूषिताविधायपरिणातिथासेोऽख्यावी
कार्ह्वीकपुत्राद्गार्गवात्सृतिलब्धवानिति स्थाख्यमिदमस्यस्वचरितम् येनसोऽन्ताद्ग

यस्मिन्सोऽपिवभूवरञ्जितप्रजः श्रीकान्तवीर्योऽल्पपोयेना
मौल्वशिरोऽर्पितंभवोवद्धोविवद्धावणः सत्कीर्ति
धजभूषिताचयशांसिकृत्वामृतिलब्धवानार्वीकाद्य
र्द्धाभवत्कृतमतिर्वीराग्र्यपत्यद्भुजः ९४

वद्धहस्तेनमरणमिति तथायश्चाराजायोगप्रभावात्कृतमतिरभवत् नवं(स्वा)कालिद
सः पुराणवार्तैकशरणः अप्रकार्यविन्नासमकालमेवप्रादुर्भवंश्चापपरःपुरस्तात् प्र
न्तःशरीरेष्वपियःप्रजानांप्रत्यादिदेशाविनयंविनेतेति ईन्दुमतीस्वयंवरवर्णने
प्रतपववीराग्यैति वीराग्र्यमतिदेहबलशालिनऽभयेपि ९४ ॥ ॥

प.सं. येनेति रञ्जयति प्रजाः इति राज्ञोऽपि विशेषोद्दारादिपाठान्तेलापेकनि निरूपम् यस्यशशावि
१०.टी. देशेऽहि चक्रवर्तिपदं चक्रवर्तिनश्चक्रं चतुर्दशमहारत्नान्यासन् तानि चक्ररत्नानि चक्ररत्ना
१८ मणिः खड्गश्चर्मछत्रं च पञ्चमम् केतनं निधिश्च सेनावग्रामणीहीनानि चक्ररत्ने भार्यापुरोहितश्च

18

यत्राभूत्खड्गधारी विडम्बितयमलश्रीः राजा प्रजारञ्जनाय स्मात्
स्मरदनेकचतुर्दशमहारत्नानि सम्प्राप्तसदम् गाम्भीर्ये
णाम्बुनिधिर्नीरविरथ्याभासायियागीष्पतिर्नीत्यादैत्य
गुरुर्बलेन पवनो यो सावभूद्भूतले ९५ ॥ ॥

वशेनानीरथरूढवयः पक्वश्चौ कलभश्चेति सप्तानि सप्तकीर्तिताः इति येनेदं राजन्
येन माण्डलेश्वरश्चयः शास्त्रियश्चात्तयारात्तः सम्राडिति सम्राजिकृतलक्ष्ण।
णोपिप्रकटनमनेनेतिबोध्यम् अन्यत्त्रिगदव्याख्यातम् ९५ ॥ ॥ १८

भीष्म इति भगवान्माहात्म्यवान्वीर्यवांश्च गाम्भीर्यधृतोदधिः समुद्रादप्यतिगंभीरः ब्र
ह्मचारी ब्रह्मचर्यव्रतवर्तित्वाद्देहेन्द्रियविशेषणम् गुर्विति गुरुश्च पिता परमभक्तिमत्त्वा
ह हृष्येति भक्तिमाममर्थमाह यः स्वनिगमसत्यं मत्प्रतिज्ञां तेनादेशात् मित्रगु
द्धारम्भे सर्वे मम तेन कृतप्रतिज्ञेन स्मिन्याग्रयामि तन्नामिति तेनैव समुद्दीर्य गुडवेला

भीष्मः सोऽपि बभूव यत्र भगवान्गाम्भीर्यधृतोदधिर्बाल्याद्यो ब्रह्मचार्यथो गुरुर्व
शः कृष्णस्तुतिपूर्णलोगतिः यो भक्तिपूर्णतो विधाय कृतवान्सत्यं कृष्णसत्यं हरिं
कालेचापि कृतवलीकमिव यः कृत्वेच्छया तज्जनतम् ९९ ॥ ॥

यं ग्रामा यान्ति यथा समर्थं वधयाकृष्टे हरौ शस्त्रेण चक्रेण शिरश्छिन्नं समग्र यतेः शिरः शुश्रू
कृत्वा जहौ तिसमुद्दीरिते ग्रामस्थे नोशिथिलितचक्रेणरागेनाग नापादयहृणेन यस्तं
प्रसन्नं चकार तीतिहासः स्वच्छयेति उदगयनापेक्षणात् ९९ ॥ ॥

प.सं. यमेति सीमापर्यन्तम्: ततश्चरणं यमादिप्रभवस्थानानीत्यर्थः अन्तरविदश्चेति वि
९.टी. शेषणं: ऊन्नीतपोमूर्त्तयश्चेति ऊन्माराधितमन्त्राभिमन्त्रितफलभूताः अथवा ऊ।
५९ नीसन्नीव्रतपालनरूपतपःफलमूर्त्तयः अत एव च पञ्चानामपीन्द्रियाणां संयमेन

19

यमेत्यायतपस्समाधिसमनासम्यादिसीमाश्रुवश्चौम
न्त्रस्सपदञ्जरेणघारणादेत्याटवीवक्रयः तेपञ्चापि
बभूवुरन्तरविदः ऊन्नीतपोमूर्त्तयो यत्राहोस्वरपाद
पाश्वफलेनीतेर्विडम्बतुया: ९१ ॥

पन्नात्फलस्यापिपंचकलापूर्के

तपसः पञ्चश्चेति पञ्चात्मकं तत्रयमयोः ऊन्नीमततं पूर्वमेवसमर्थितम् स्वरा
पादपाश्वेति अर्थीष्टसम्पादनात् तदेतत्स्फुटमेवनीतिफल
मन्त्राप्यनादियुक्तेति ९१ ॥ ९१ ॥
ग

कृतेति बुद्धिनिष्ठा बोधस्थैर्यं हठविचार इति यावत् तां विधाय नीतिं कृताकृतमो।
विवेकिनः नीतिमेव प्रयोजनपरप्रयोजनपरतया च नीतिप्रयोगफलं दर्शयति ज्ञेति देः
हाद्यैर्देहाभिमानस्य हि प्रापकत्वात्तेषां कृत्वा सर्वान् योगाद्वैः स्वकर्तृत्वं ब्रह्मार्पणाद्यैः ज्ञेति म
हतात्मेनयोगिभिर्यः परः कृतेरन्तमिव बोधाभावापवृत्त इति विशेषणानि सपदेति योगो

कृताकृतनीतिं बुद्धिनिष्ठां विधाय कर्तृत्वमिदमेवेन
योगाद्वैर्देहाद्यैः ज्ञेयमेव कृतवत्त्वैर्ज्ञिताशेषनाथः स्वप
रनन्तकमायानन्दकोशमत्कमाद्यः ९८ ॥

चन्द्रकिरीटार्धनारीश्वरादिरूपैरकारि विनाऽङ्गवनो भक्तान्पालनेनेन परेषामपि भक्तिजननेनोपा।
कार इति एतदपि कृतवत्त्वादाह रञ्जितेति अशेषनाथो भगवानवि
मुः इतीयाशेषो बहुव्रीहिः ९८ ॥

प.सं. नीसनकाघोर्येणतरपितमाहात्म्यमाह पीयूषमिति सहिभागवेरेकशारणः पाकोन्मुखेक
१.टी. षायेणातेनदैमराज्ञेनाग्निविषादिभिः करणैर्दोह्यमानोपिनीमाविहहृदयस्याज्ञातसारः
२० सातान्कतानस्वभावोमनीषीप्रशस्यमनीषाशुक्लेष्ववेषस्वविनतनिश्चयप्रवृत्तिहेतुष्व न.
त्वपिमनागपिचलताभावात् स्वयाहोमिश्रक्रमः लोकस्यास्त्यमानस्वस्वयेनानन्द
समाइमग्रस्तानेहिरण्यकशिपुस्तानीतलेरेकयोगात्मानसेवेऊलमपिपद्मविशीकृतवान् ।

पीयूषंगाढामसहतविषामस्यारिभिर्दोह्यमानोप्यानन्दाश्चौगतस्वपरंज्ञातसारो ।
मनीषी नातेस्तातीकुलमपितयायोगुवाङ्क्रियालीनस्पेनावस्फलमविकलेनी
नितत्वस्वबोधम् १४

घट्टहिरण्यभगवान्सर्वमव नीरोगेनलेकरोविदार्यपीयूषमिवलो ।
रितेपीतेनशाश्वतारितिपावनेकिमिवविद्रमितिभावः नस्वेति प्रह्लादस्य शुचिकलमि ।
मविनाफलसम्भावनात् श्रद्धविषास्यारिदास्येनविसृष्टगणेषमाणम् देहदाममङ ।
येसामृष्मेषामपिपङ्गमेतिः ऊमार्गरेणाकोडश्लोहस्यतामविलम्बितम् हालाहलेविषेतस्य ।
दीयतांभवसंभोजने श्वविज्ञानमसौपापोहम्यतांमाविचार्यतामित्यादि १४ ॥

२०

उक्तमार्थं स्पष्टयति नीतये मत्पितुणाण्याख्याने सेवास्यति लोके इति उथा इति तेषामेवस्
वीपदान्संयानेनतुद्धिफलभाक्तारेतन्मत्वेनतएवविनयन्त इति सूचनार्थं सम्बोधनम् ।
लोक इति सर्वं प्रयत्नमेवैनत्फलमनुभूयत इति कथनार्थम् एवं धारणामन्यसाधनानोफ
लव्यभिचारकथनार्थम् विनयत इति विपराभ्योजनेरितामनेपरम् समास्फालनात इति
नीतेरौत्कर्ष्यख्यापनार्थम् ताहृशीयंकाचिदलौकिकी रीतिर्यासर्वे सम्मुखीनाप्यहूयपति

लोके सेव परं बुधा विनयते नीतिः समास्फालना यस्याः सोपि गुरुर्यदृच्छति तिमि।
ता नानास्थाय मतिपराम् तद्दानैः कविषु सौगतवृत्तिः स्वार्थाहृतः शिष्यकाणां
त्नेष्वर्पितः कृतार्थनिसोव्यग्रहस्य नीतेरलं: १० ॥

यतो नीतिं व्यवहितोत्पेन गुरुरूपो व्यहरन् हृतवान् तद्दानेर्नीतिप्रभवान् कविषु सर्वेषु बना
निर्माणावतारोपि प्रथयकविर्नेलपदीवमग्रीमग्रवण्डलपवगुरुरिति सात्कृतेनाम। प्रपमं१
स्वार्थोत्कपरवी शिष्यकानन्नकम्याशिष्यानितियन्नुकम्पायाकः स्वार्थोपिनाशितः
पेरपिमानिताश्तनीतिश्रेयफलम् तत्फलेगोरोपेन स्वार्थोपि विवर्धितः स्वशिष्याश्चातेनि

प.मं. ताः शाश्वदृष्टमालिता अथ तावदीदृशो कीर्तिपताकापि समस्तापिता अत एवातिफले।
०.ही. निगमयति उक्तम् इति अत इति पतस्याः व्याजेनेति आहोऽपमहतनस्यात्मनेपदम् अ
२१ कर्मकादिति समापिनियमे स्वाङ्गकर्मकादित्यात्मनेपदम् नचस्वाङ्गत्वमिष्यातामन्।
21 कम्पात्वेन स्वाङ्गत्वज्ञानमनादेपचारिके बोध्यम् इत्यलमागमः पुरा किल गोष्ठतिमन्त्र
रायनबलेन देवा दैत्यानभिभूताः ते च गुरुकृते सर्वे तन्त्रमालोच्य स्वगुरुसमीपे गत्वा से
पालम्भमूचुः भगवन्निहताः स्मो दैत्यैर्गुरुबलेनेति स चाकर्ण्य ततः कविः पर्यालोच्य मा
९. न्त्रमृत्तेनानिर्हरेत् मा भैष्ट मा भैष्ट इति कतिपयान्यपि कालेमत्तीत्तुधम्।
इति समाश्वास्य तान् स्वयं कार्यसाधनार्थं सन्नद्धोऽभूत् भगवन्तं महादेवं शरण
मुपैमीति गमनारम्भे वृत्तान्तं तस्य उपदिदेश अहं भवदर्थे सर्वेश्वरं तोषयामि य
ावद् भवद्भिः समाहितचित्तैर्भाव्यं यावदागमनमिति एतेषां वचनाच्च गुर्देव।
गुरुर्मारीचीवनं दिनगतो भूतलपश्चचार् कृत्वा च देवा गुरुं हेशवद्गणेन गन्तुं विघ्नेयवि।
यीयतामिति स च चारस्तेन वनतटं तातं सर्वमसामासीत् विदितं तेन तासां वेर्नेतेनमा।
गुरुर्मेन्त्ररूपाभिनयेन देवा वञ्चायिष्यन्तीमनसि हित्वा अमी मयापि तत्र याहेतोव। २१

वर्ज्जनीया इति मनसि विमृश्य स्वस्था भव युष्माभिर्भवतामिति सन्त्र्य प्रकृतीर्देवास्समाश्वा
स्य कविरूपमभिनीय प्रथममेव वाणादिमूलेन गमनहरिनारंभकविह्वलान्तनिवेदनेन
समाश्वस्तमतयस्ते स्वयमागमवरूपिताचनाकुशिलोशितयितमारोपवरहस्येमा
वेदयन्त श्रूयते देवैर्महान्नमाकर्ण्य गरूर्वेधितः सचमहूपमभिनीयभवच्छलना
र्थमयातइति तूर्णमहमागतोस्मि सवयदाविदितमदागमनप्रागमिष्यतितद्सौमा
मारितैस्त्वयावनानीयेयय्याप्रमागतेदेवेपुंशिषेषु मुलमपिदर्शयितमनर्होभवि
ष्यतीति तात्तुलयित्वाप्यापयामासस्वपुशिलाम यामासावपुनापिवार्वोकशिलेति।
लोकेप्रसिद्धा यामादीयमाणानामित्रासुद्धानर्थ्यपातइति तपेवतस्मासौकविरक
रिणितहत्तोमलकविलापस्तस्याशिष्यानप्यापयतीति हापिक्रूश्मिति ततोप्रास
समाधिफलंवागात्महरादेवशिष्यानानुहावप्रयेयश्चकामाश्राम्यतमाश्राम्यतेति।
तेचश्र्वमेवचित्तशिलापदेशद्धूतगीष्यतिशिलातदाहरादेवाहहासेनतेविगतस्वा
यचक्रुः समीपागतस्यमक्रान्समेवाप्यगयापास्थयेतमोगुरुपः समस्तभावप्रेषभवता।
तयास्वप्त्रातेचसमस्प्रकृतयःस्वप्त्रेवहृदिंप्रामायोतन्तामिति पुनरपिप्रमतिर्भ

भवतांनिःशेषाः

प.सं. ९.टी. २२ 22

इतिनीतिमाहात्म्यंभिन्नप्रकृतिसमाश्रयंदृढीकृत्याथ सर्वथासेकालेशोपिनाशार्थे।
समस्तीतिनिवेदनार्थंसमानप्रकृतिसमाश्रयेणापितामाह नीतिमिति एवमपत्समान
प्रकृत्योराघवणविभीषणयोः समानोदययोर्नीत्यनीतिफलम् यदसौविभीषणोपिसम
र्वमपुनाविगतभयेषणाइतिप्रसिद्धीकृतनामालक्ष्मणदाचरणाराज्यंशास्तीति सुवराव
णानुयेनविपरीतकृतशीतांशुः कलंकयाजैवभव अहोअनयमाहात्म्यंयदसौसर्वथास्तान

नीतिंसमाश्रित्यविभीषणोपिसमाप्तिराज्यंलक्ष्मणदाचरणाम् सन्त्यक्तनीतौखलु
रावणोपिचन्द्रंविहायासकलङ्करेखा ११ आसाद्यापीन्दुपदवीमिन्दुश्चत्यक्तयोगा
मिनः अभ्रष्टास्तस्मात्सदानरेणनस्मानामनुपालयेत् १२

पीन यनेनयशानेवा प्रकरोति न
यत्नस्वपोषणपकारीतिसर्वथातत्रभोविधेयइतिभावः आसेतवक्ष्वेत्यर्थेनिपातः य
थानेनासलोकः पितृमानिनेचेतिरघुः अत्रकेचिदव्यवारकामंराज्यानाधीनानीतिवि
त्याचक्षतेनेतरशक्तमितिप्रतिनानीते आसाद्येति महतस्थानंप्राप्यनप्रमत्तव्यंसर्वथाभ
गवदेकशरणलक्षणानीतिरेवासादनीयमर्थः उत्पथः अपभ्याः तस्मादितिपरविशेष

२२

अत्र नहुषमुदाहरति नहुष इति सत्तिअमिद्धिपणामवर्णकसत्तज्जहुः अत्र लब्धप्रनाराज्ञ
ने देवराज्ञनाम्ना राज्ञा पदं च तत्र त्वमनोसो नाकाधिपत्वे प्राप्ते ऐश्वर्यमदमत्तमत्तकनीतिः सा-
चीकामुकतया शिविकावाहितमहर्षिस्तेन महर्षिणा प्रदत्तशापो दीनो महासर्पविशाप्य
नपापशुद्धिरूपमहायामवजन्माभवत् इत्येव अयं वक्ष्यत इति कामेन तत्कविनेमपः अत्र

नहुष इति सकलस्रष्टा नाकाधिपत्वेऽहं नमतिस्वकसा बोधहीनः शि-
लात्मा अभवदवनितेऽस्तु त्वत्सङ्गेनेहिमा तीर्णविलहसितपादेयदि
नीतेः फलं नत १३ ॥

बोधहीनः कार्याकार्यविवेकरहितः ननस्य हतमतिर्नेष्टत्वक्कालेनेति कर्तव्यतानाकः अथ
वा हतनाउछ्वावक्तमध्यायक्यामतिः संकल्पश्चपापस्पर्शहृताः सा निर्बलात्मा स्वमस्तकप्रकृ निरङ्कुश
शून्यप्रकृ तिर्नकार्यमोक्षनावेदयति लहिमादि ननस्य निर्विलेति पाप्तेविषयः इति।

प॰से॰ शाहेशाय्यारूतेयः इतियत्सेमयत्रेतद्दिनीतेःफलम विविदेये लिकडनीतेतिरयर्थेः त
१॰ही॰ याचमहाभारतेगल्पवाक्यानि अगस्त्यः ततोविवदमानस्यमुनिभिःसहवासव अथ
२३ मामस्यशास्त्रिप्रियादेनायमेपीडितः तेनाभ्यूततेजायमनिष्क्रीकस्यमहीपते ततल

23

महमाविश्रमवोचभयपीडितम यस्मात्त्वंकृतेब्रह्मब्रह्मर्षिभिरनुष्ठितम्
ग्ररहेहृषयसिवेयत्त्वमूर्धस्पृशः परा यत्रापितमरषीन्मूढब्रह्म
कल्पान्तुगसदान वाहान्कृत्वावाहयसितेनत्स्वर्गाद
नश्यः ध्वंसपापपरिभ्रष्टोहीनतुण्योम
हीनते दशवर्षसहस्राणिम
र्वरूपधरोमहान् ६
त्मारि ९२ ॥

उक्तमेवार्थं स्वोपपादनमन्यानार्थेनिगमयति इत्थमिति इत्यादि सोमसर्पवेशाभेदेन।
श्राद्धतारनिषाद्योरितेपरोक्षेर्थेप्रनादरविनाः समर्थेति संग्राह्योनेनेस्वपरहृदियेणानयति
प्रयोजनेनेहितानः स्वहृद्देशपपरहृदिरदातीति स्वात्मितितमिपर्यन्तम् परभोजनेनवे।
हामवर्वाच्यरहितम् शुभन्तिशापपरम्पराप्तस्वलीर्थवर्गारोहणसोपानरूपा आस्फाल

इत्येपेक्षविपार्थिवाभरलपज्ञाः त्यानाद्येष्याद्दतासेर्यान्नीतिभरास्तमर्सविवि
यान्यस्काचकामान्स्तवम् सकीतिधज्ञयालितीशुभूतिस्वलीर्थमास्फालप न.
त्याश्वसंक्तिमलेफलेस्वविमलेसज्ञीतिवहृद्याध्रवम् १७ ॥

वितनयतीहमाणांमज्ञालवा मक्तिश्राउरितिक्रमसोत्सोसाः फलेसूवितम् यदा
ऊः नित्यनैमित्तिकेकर्मेऊर्वेस्याकविवर्जितः विनापितानयोगाभ्यांवर्णमात्रेणशुच्य
तेइति वहृपाश्चमतीवेकलमवहीनम् वत्याश्वफलेनभाव्यमितिफलोक्तिरुविता १८

प.स्तं. अत्रार्थे विनेयसम्मुखीकरणार्थं भवयति अहोऽस्ति नयशासनमिति अत्रविशेष
१ टी. णसामर्थ्यादप्रस्तुतगाम्भीर्येसमासोक्तिरिति समुद्रसाम्यमस्यबोध्यम् गभीरमतिशि
२४ शितैर्गभीरमत्याशिशितैरवाममविधेयैः अथवागभीरमितिष्टस्यकारम् अति।

24

अहोवितनगाम्भीरंरवबोधभावोस्मिते महार्थ
मणिगर्भितैर्विरलसत्वभीतिश्रमम् गभीरम
तिशितैर्विहितनीर्थतीर्थमना शिवेतिन
यशासनेनगातिकेपिधीशालिनः १५ ॥

शितैरतिशयेनावाममविधेयैः विहितनीर्थतीर्थमिति तीर्थानिशास्त्रान्तरा
णयवतीर्थानिसाधनानि अथचतीर्थेषुगङ्गादितीर्थेषुतीर्थानिप्रवेशद्वाराणियस्य १५
२४

प्रसङ्गागते परिसमाप्य प्रकृतयोजनार्थमाह आस्तामिति कथैवमस्तीति दूरतास्ता।
कीर्तिगन्धभरितनाकुञ्जाःवनो मङ्गलदायिनास्य मञ्जरी ग्रथनेति सर्वस्यानयोर्वैरकलो
पलमिलितपर्यायशाकृपः भुवनाधाने प्याधानमासमन्ताद्दिशालविस्तभौमायत्रिवाणा।
ह्रदैर्याराणोरगृहीतब्रताः दुष्ठनियमाः अथवा याने बीजाधाने भुवनानामाधाने ब्रन

आस्तां तावदियं पुराणपरिणीयमानां कथामञ्जरी सन्वेवालमयाधुनापि भु।
वनाधाने गृहीतव्रताः भूमीधारविसोमवेशमणायोपट्टाङ्कलयामहीहस्ता
विस्तारिकुलादिकलनामाहर्षग्रहानैः १९ ॥

तथास्थापने रविसोमवैश्यामणायरतिपरमवित्तिरूपकेणावेशपवर्वेशोवेणुलत्रम।
णयोमौक्तिकरत्नानि दिगाद्य उपट्टमकगिरयः कुलाद्यस्थाधारगिरयः हृष्ट
पुष्टेति बाधानानसमयविलननाङ्कनेति १८ ॥

प॰सं॰ तेश्वसमयविषयदूतगानमध्येप्रमाविति विवर्तमानसमाकः प्रतिलग्नोवजनरसनाप्रव
१॰टी॰ तीरवुवेशारत्नमिति भागवत अमलप्रज्ञोविशुद्धमतिरथवच्ललयोरेवगाढमिगतोप्यम
२५ रप्रज्ञोमरवेनप्रकर्षेणज्ञातव्यः अथवामरैरेवप्रकर्षेणज्ञायते गूढाशयत्वात् यतः
25 महेच्छोमहाशयः अथवामहेच्छस्येवेच्छायस्यसततोत्सवमतिः अथवामहेतेनसी
च्छायस्येसदीनमतिरित्यर्थः तथार्थिनोसत्कल्पोपपरल्लकः सत्कल्पतरुरित्यर्थः स

तत्रासौरघुवेशारत्नममलप्रज्ञोमहेच्छोऽर्थिनोसत्कल्पोपपरल्लहर्षिनवरा।
स्वासेककर्मधीरधीः येश्रीपर्वमहस्तेदापपरकेरागानमाङ्गःप्रजाःसम्भ्रेय
न्नैवविविधप्रदाना वनेवाखिलेनवतरारीतिर्ध्रुवेशानते ॥ ततस्यतद्धहितत्वा।
हितितस्मात्स्यव्यतिरेकः हितेति तद्विषयस्यहितेमात्याःधीरधीःश्वेषपरवि।
वारचक्षुःसम्यत्वेवति श्वेकालीनेनामान्तरमस्यस्वचयति अत्रविस्मयमा।
नोर्थान्तरेमस्यन्निवसति अनेनसर्वथापभषशास्त्राधिकामस्याधुनात्सवितम् तदा
तत्रापेनश्रीमहाराजेनतिन्तनाभियानेसम्प्रचिततरमितिच ॥

अथ समस्ते वेति सचित्तनन्मकालीननामनिर्देशपूर्वकं नीतिर्गम्भीर्यमस्य वदति स
गोलाभसिंह इति यः केवलमतिशयेन वा श्रुतितानिर्वाहयति यथकश इति यथकोऽपि
श्रमयेयति तोपि समानात्मानेयपोरहत् अथायमाशयः व्यक्तिता सिंहाख्यातिर्विशेषहेद।
परमस्यापि भूमौ कीर्तिमात्रशरीरे सतिनसमभावोपननविभवाः शंकुज्ञानयोः स्पृहस्था।

ति

सगोलाभसिंहः परं नीतिपात्रे महीमण्डले केवलो लोभीमे यथकोऽपि मध्ये।
समन्तानयपोहे विपत्ते हिनीतिश्च पासैवनीतिः १६ श्रेहाधीमतां सत्त्वमेवा।
तिशस्येन भाती हृये नाचसमग्रहियहा सयकोऽमनोमेयमेवाचलोकेन हस्य।
सलाभव्ययेवानयथाभ्रत १७ ॥

लाहक्रमे क्रमनवन्तो येन नरपि कातिलोपि तरत्ननाममात्रावशेषा जाताः निहन्तश्चा।
येषु मेवेषु ज्ञानानाभिव्योष्ठपिशाचाविषश्लेपनमप्यधीन सहिष्यं वशीकर्तुं संक्रान्ताः।
सम्भारयात्र्यक्रुः अश्मोचाधीन विषयस्तन्मथ्यपतितोऽपि सत्त्वयेन स्वात्मानं रक्षेतेति उपमा।

प.सं. बलात्त्वाचैनदर्थ्यश्रतिभावः तथाहियथा गोलाभात्प्रवृत्तं समन्तात्दलिमध्येपतित
१.टी. मपितामस्वर्णपिनात्मात्मानेरत्नति तथासावपित्मात्मानेररवेति अथवयथैकोविमध्ये
२९ पातोपिसमन्तात्द्रुमप्रकरैस्वपयोधनेलीकृतवान तत्त्वसर्वेलीकृत्यपयोरवलव ल
26 व्यपालनेवमहत्कोशलमितिनीतिरेवासौसमन्तात्स्हलसति अथवालोपमेया
म यथाश्वरातिमध्येमधुकैटभदानवावसेवकौश्चलापश्यतिविमौस्थितत्सज्ञाभिक
मलस्थितत्वात्ताभ्यांहिंसितुमारब्धः स्वपयोनयासावपिगदाधरैकपावनः स्वात्मा
नेयपाविति बोधम अत्रस्फुटेनयमाहात्म्यकथनार्थंमयान्तरेणसर्पति। अत्रसा विपन्नाविति॰
म्यत्रैः सर्वसामग्र्यांसत्यानीतिमाहात्म्ये यत्रत्तमिवपतीयते सत्यतिपतत्तमिवत्वभा
सेते विपत्तौतत्परोनितानीतिर्निश्चलतिपतन्वारखापितास्फुटयतीनयेभवतीति
सर्वथा नत्वपतनीयमितिभावः १८ साचनीतिः सत्वाधीनेतिमवस्थाप्यतेश्वरो
पेन तेत्रेवापरार्थैनेनेहृष्यान्तयति अहोइति धीमन्तोत्रनयशालिनोविवलिताः
सत्वमवराविमताप्रेतेतिसहोन अत्रेतिनये सदसिसत्वधीश्वरः अत्रेमेनरपिकारि
लोकमध्ये अनयाति हर्षेरमत्ररूपा १९ ॥

२९

एतमेवार्थं स्वक्रमारमतिराम्नक्रमारसमाधानार्थं पुराणसंवादेन संक्षिपति तथाचे।
ति ८ पुराणवचनमेवार्थेनानुवदति यत्नलब्धेति देवदानवगन्धर्वैः सिद्धैर्योगमुख्यैः।
लक्षणाविलोकीलक्षिता मत्यमिति सारवस्तूपलक्षणं वेद्यशक्तिवाच्छायायोपल
क्षणम् तथाहि देवदानववर्गैर्यद्वार्यैर्नैषः समाश्रितस्तदा तैराम्भकमितिनामभेदप

तथाचात्रपुराणैकश्रावणैरनुवर्णितम् संक्षिप्तेनीतिमाहात्म्यं यदुक्तं ते परम।
स्यः ८ यत्नलभ्यं शोभनं यत्नेशोभनं वापि देवदानवगन्धर्वैः लब्धं तद्दिनय।
फलमेतत्तितु यत्समाप्तेऽह्निनयम् ८१ ॥
श्री

वानयोर्नेपुनर्वस्तुस्थितैकश्चिदपिपल्लपातः स्वस्तवानियतस्थितकषायावद्येपिहाव
दुःखास्पदभूलोकेषामैरपिचैतदाश्रयेणादेवभूमिरपिवशीकृता कैवकथेहकीयप।
दाम्नावितिसमस्तितपदेनानिर्दिष्टम् ८१ ॥

व

प.मे इत्येषितोवन्यमामूलादग्रपर्यन्तेनसमस्थेविषयेदानींशोवत्सोवर्तयितुमर्हसी।
१.टी. स्वाकाममाह तथावेति अनर्थदोषस्यतिव्यतिरेकवर्णनेप्रस्तुतार्थदार्ढ्यायेवनत।
२२ न्तोनेननतज्ञानिःसिध्यतीति सेरोदिनस्ति उपमानादाधिक्यस्यवचनाद्यतिरेकवी

तथावाव्यापिकाभिर्मद्देशीयोजानिभूपतिः अभूदनर्थदोषस्तोभास्वा।
निवसद्दोहिनः ८७ रोमकेषोनसाकेसमैत्रीकेसरिणाहृढाम् यवनस्यापि
तवान्येनेरेजेभूमिरिपेशदा ८८ तयोमैत्रीविरेजेसावासवाज्ञानयोरिव ज
नावभव्यमेदिनाःसर्वोपद्रववर्जिताः ८९ ॥

तम् ८८ रोमकेषोनेतिसंइतिमिश्रदेशराजा केसरिणेति एतन्नामधेयेन येनेति मै
त्रीव्यवस्थापनहेतुना ८८ वासवाज्ञानयोःप्राचीप्रतीचीस्वामिनोःशक्रवरुणयोरि।
व तयोर्हिमवज्जलस्वामिनाद्यथाननहृदये तथानयोरप्यहमाह जनाइति ८९

२२

मैत्रीनिसम्बन्धाहिकदाचिद्विभिद्यतीति रुरुठसन्धये रुरुठबन्धाय प्रमद्वारवचः मम ।
ञा यत्तथाकर्मादेश्यानसम्रात्यमयादीयवेशतिपणबन्धः सचयद्यपि प्रम्रुद्धारेणकर्तव्य इति ।
यतिपिइंतथापिहिनविषयत्वात्स्नतिषयस्याविरुद्धोन्यत्र ९ तथेति प्रमुद्धारबन्धेनतयो
र्द्वयोराज्ञोर्देयावासिनः मिश्ररामकोदेशाभवा ग्रामपणिकाय्यावणिग्गाधाय्यत्सेयनव्यवहारः ।

ततोमैत्र्यांविहृतायांतौनरपौरुरुठसन्धये प्रमुद्धारवचोमोनेचक्रातेउचकन्ययोः १०
रुरुठसन्धौतथामैत्र्यांव्यत्ययेननतयोर्द्वयोः देशयोग्रामपणिकायास्तेयव्यवहारमेवक्रि
ये तत्सात्सिनद्वेशयोतौहासमयत्ताचतौतथा ईयतत्मर्दिताः सर्वेयथास्याबरजङ्गमाः
चं

यं शकर्षोणनिर्भविरुधिरे प्रमकीयमिदंवस्तुमयाप्रेषितं तथाप्येतन्मलेनैतत्प्रतिनि
धिभूतंवस्तुप्रेष्यमितिमत्वतयाव्यवहारंचक्रुर्विमर्शैः ११ व्यत्ययव्यवहारफलमाह
तत्सात्येनेतिमत्तयस्थितत्वात्सर्वस्यस्थावराणामपिमोदः सम्भवितएवेतिस्थावरजङ्ग
मा इत्युक्तम् तावितिहितेकाथितंतपिहाविति उनर्वचनेमैत्रीफलसोभयोरपितेषा
मांत्रेणाप्यम्नाधिकताकथनार्थम् १२ ॥

प. से.
१. ही.
२८

आगतमिति श्रवणकर्तव्यतया कस्मादुपपादितम् हि अवधारणे सफलमेवे-
ति ८८ कालिविशिष्टस्मरणविषया यतो हृष्टा मैत्री सर्वथा सिद्ध्ये आरम्भे पाके च सि-
द्धिरित्यर्थः ८९ इत्थं मैत्री स्मरणेनोपकारिणी नित्यं प्रकृतप्रस्तुतहृष्टमनस्तां सम्पादयति

यत्किञ्चिदनयोः कार्यं सर्वं तद्बहुधा गतम् अयोग्यमन्त्रणेनैव
नाधितं सफलं भवेत् ८८ अयोग्यमन्त्रणाद्धित्वा न कार्यं नयोः
क्रिया वर्द्धते सर्वथा मैत्री निविडा सिद्ध्यते यतः ८९ अयोगे इति वचक-
स्मिन्निमित्तः सन्दिश्यताम् रामकार्यपतिसम्पादिनी या
हे हितेऽवचः ९० ॥

अयोगे इति सर्वाधिसम्बद्धास्तेनानयोः सामान्येनयापि सर्वगार्हस्थ्यकमेव गणना-
हेति नदीविसर्गाह सम्पगिति उक्तेहितस्यैव रतीव हे हितयोषितम् ९०

श्रुतिविनयं विशारदयति सस्तीति तत्र सतामपमावरितः पश्याः यत्सर्वं देवविधेयेश्रा।
दौस्त्यपरमङ्गलाधीर्विधेयेविसस्तीतिसमासेनोक्तिः कन्यासम्बन्धविधिनाशेषैः सजा।
तिभिः सहशिरोनत्रैविधायभोविभोनीचैर्वितन्मिकृतेसनाथिकामत्रवितन्मोदम्।

सुस्तिमित्रप्रवरोभाविदासोशेषैः सजातिभिः स
र्वनाम्यशिरोनीचैर्वितन्मिकृतेविभो २१ ॥

मितिनीचैः पदाग्रयः यतोशेषैः सजातिभिः सहभाविदासोदासोभावीति सजाति
शाहृस्य प्रायशोभिजनसम्बन्धिषुवर्तमिद्दत्वाद्शेषैरिति सर्वसम्बन्धि
परिग्रहार्थम् सचेतिसहार्थे २१

प॰ सं॰ सन्देशमाह संक्षेपेण सङ्गतामिति सङ्गतायैवस्कन्देणाभ्युपताम भोः शिष्येमणोस्म।
९॰ टी॰ क्षिरोभ्रष्षणेयेनावावयोश्चर्णाक्रमस्महाहन्तलणाय्यवहावर्तनीश्रामकाला। नासोश्रगव।
२९ कालेश्वतीतेतेपिवकालपर्वैतोश्वतीतेते क्रियतामितिप्रेरयतीत्यर्थः कालप्रेरणमेवसमर्थ
29 यतियश्येति अन्तवादस्वाकान्तपंश्योग्मम येनकालप्रेरणास्वस्यलप्स्यति तथाकालान।

सङ्गतोऽश्रामकालेऽयं वर्णितो भोः शिष्यमणे यथावसरमारब्धा क्रियासमं विराजते
कालेविभान्तिनिरताक्रियासङ्गिनिषेविता अतीतावसरात्यर्थं धीमन्समयापीहिता
विभान्तिनिरताहीणाकालेस्मिन्केलिविभ्रमाः महान्तोऽप्यसमयरासमेलज्ञायैकेवले
फलम् २२

तिक्रमेणारब्धाक्रियाविराजतेइतियत्नस्मरणमिति सत्यमत्रविधेयमस्तिमहानन्तमा।
लेनसर्वेश्वरः कालएवप्रेरयतीतिबोध्यम् २२ एतेदेवहृष्टान्तायन्तःकोषणाविधि।
इच्छयति कालइति सङ्गिरिति विदिनैवैधः उत्तरार्धेसम्यगितिविशेषणाद्वार्येऽकः
विकलापीतिशेषाबोध्यः २२ ॥

२९

श्लेषे इति जमत्तम् अपिशाहो ज्ञाप्याहार्थः अल्पेपीति कालेऽरहपकान्तप्रियसङ्गमादे
अमदागकृतनमस्त्रियौ परपरिचयेवा लज्जायै इति स्वपरदुःखाय एतदेवहेतुत्वेऽहंस
मर्थयति सरसत्वेति गतार्थमेतत् २४ तदिति अस्मादृशां निबद्धवचनमत्मन्नाविना।
यथर्तेनमपि परेयावदस्मदीयेषु सर्वेष्वपीति साक्षात्माद्याहं सत्कथामपशालकथा

सरसत्वतिमितेहि कालः केवलमीरितः सत्रसत्कालतो भाति भामसत्संसक्ता।
यातनः तदस्मात्सत्कृपार्थेहे विधायास्तनपीनलाम निबद्धो सत्कथोस्माया।
मङ्गल्यपशुभोदयाम् २५

मङ्गलकथामिति यावत् निबद्धोपरस्परपाणवन्यशब्देवाचानियमितामङ्गल्ययोगो
वेनेन स्वपरहितदायिनी विधेहि यतः शुभोदयाम् शुभैः प्राचीनपुण्यकर्मभिरुदयप्रा।
विर्भावो यस्याः एवं भूतानमङ्गलको बहुव्रीहिः शुभकर्मणासमर्जितेनेदमवाप्यत इत्यर्थः अ
यवा शुभः शुभदायी उदय उत्पत्तिर्यस्याः इति भाविसौभाग्यहेतुत्वमस्याः सूचितम् २५ ॥

प॰सं॰ समस्तस्येति यत्नाविनिस्रपरदिक्कविषयम सत्क्रियेयापयमनक्रिया रवेःप्रभायाः
९॰टी॰ स्वसमवायिनीनाऽस्त्वप्रभादिनितस्मीवोध्यायप्यारविदिनलक्ष्मीयरस्यरमिलितेशो
३॰ भेनपद्माविकासिके च नयापत्नोपरस्परमिलितौशोभमानावस्मद्हृदयंविकासयतां।
30 इति १९ नौतीविनमितिमायेनसाययति कौतीति कीर्तिशेषस्थितिन्नुघोभसी

यथानौनीवितेचैतौशोभेनेक्रुनसत्क्रियौ रविश्रभेरवश्रुभेश्रम्भहृक्तनतस्ये ११
कीर्तिशेषस्थितिन्नुघामयीहयत्नीतले नीवत्नेमपद्दृशेनात्तिनुस्थितिःसर्व।
यासुभा २० ॥ न॰

भूतभौतिकशरीराणांच यत्नीतलइतिभूतत्नपवेदमविन्स्पैवे
भवेयद्विशेषौभूतस्यापिमशेषतमितिसमन्तकर्षयोननार्थम नीवत्नेशयाणथा।
वित्नेपितस्फलभाक्तेयद्दृशोनषड्लेन स्थितिविनिकर्मोचिततायादनालत्वाणा।
सर्वयेति इहामत्रोपकारित्वात २१ ॥

३॰

एवं वर्णनयाह यस्येति न च शुक्रस्यात्मनो किंचिद्विकृता अहङ्कारस्तु सम्भवमिह दृश्या

दभिन्नायमे आत्मैव शुक्रनामा भासि इति स्फाति श्रामाण्यात् अत एव शुक्रानीति पितरश्मिति।

शुक्र इति नैकत्वाः शुक्राङ्गोनरकाद्वायते इति वागमिकाः अमीषां च विधेर्वशात्सारभ्य।

कर्मफलभोगात्तेषु स्थितो सा स्वरीराद्दिक्षितोपि इत्येवं धैलोकेषु सम्यक्स्थितो विभा

ते न भातीति १८ एवं सर्वं च सत्काये श्रामावश्येयथा अथानमध्यलाः शुक्रास्तत्र च वि

यस्येह शुक्रनामात्मा स्थितो यत्र गिरिमण्डले संस्थितो सौ विभास्त्वैः संस्थितो।
पितिविधेर्वशात् १८ ततथा मन्त्रशीर्षेतेयथेशेच्छावशाद्भुतम प्रतिष्ठासा।
यया साम्यं वा भवीतितराचेनो १९ ॥

विचित्रह्रयो मन्त्रिणो भवन्ति शुक्राशयमनात्वनेगमं सत्कार्णोन्कदाविन्स्वामिनेत्यावय

न्यपीति तच्च नाशर्वे श्रामे कार्येन विलम्बनीयमिमावेदयति ततश्चेति ईशेच्छावशादिति

सर्वेत्र मात्मनिमित्तमीशेच्छावाचात्मा तस्यां च समंशतिबन्धकारणं किञ्चित्कराद्मायां।

यः यथेति एतस्तनिष्ठापनेयाम्नास्यमयथ्रवेसर्गे स्थितिमेव सर्वथा सत्वभोक्तृत्वेन च अत एव

ब्र… १८ ॥

प॰स्त॰ सर्वथासाम्यमतत्वादीश्वरीक्रियाकार्यमपि शेषेहतो द्वार्थं च भवतः कृत्वा न हेयेत्यावे।
०टी॰ दयति स्वेच्छेति भट्टेति सर्वतोहितकारिणीविहितकारणात् उत्सवकरणाच्च भक्ता
३१ केष्वनुगमस्यादितिशेषः यद्वेच स्वर्णापदेतिनिर्मितान्तरे शर्वापितापतामहाद्याः शप
ट्यात्माभार्याद्याः शङ्कितश्चैवापितःवमय्यानामधिकारात् ८१ प्रकटमेवाह स्वतन्त्र
मिति परोक्षप्रत्यक्षमहान्तःशनिवलिताज्ञामात्रव्यपदेशः इत्यनातमाह यथा।

स्वेच्छानिर्मानवतयानयोः कृत्स्नवस्तुक्रिया यथा भद्रा मदेस्माकेश्वरीपरविश
द्धिः स्वतन्त्रार्थमयीविमा इत्यज्ञानमनोरमम् यथासदासीदस्माकं समज्जितम
परिच्छेदम च्युतोस्मि समज्ञो भवान्नमति माक्षात्कारिणीम् प्रतीतेऽप्रमोऽसि।
निशिवीचप्रमदाम्भये ८२

स्येति इदं चयोतकल तगातात्मयाननुगमनोक्रमम्।
तच्च सर्वमिच्छेत्संतरतद्विक्रम ८१ इदानीमेतन्नरार्थं सर्वमतकार्यव्यतिरिक्तकार्या
न्तरं निषेधति च्युतोस्मीति भवांश्च भवतां मति मन्नमति मत्कीर्तिर्यतः साक्षात्का
रिणीमिहात्मनि भव्यत्वात् प्रतीतेऽप्रतिपालयामि प्रत्येपमाप्रभ्रमेति दसिनिर्गजितम ८२
३१

सिद्धेश्वरालोकनमुपसंहरति येनेश्वरपामिहारेण इतीति निशम्य पूर्वोपवर्णनसन्त्यानेन।
सम्यक्कारालोकनरहसितेति भाव्याशयस्तु वचनम् १२ अहोभाग्यमिति हर्षातिशयेवीप्सा
माचिरमित्यत्रक्रियतामिति शेषः कस्यनोभवेदिति सर्वस्यापि भवेदेवेत्याक्षिप्य मीदृशी।
१४ सर्वप्रीतिमेवप्रकटयति करोति सत्तामयस्पर्शीये विशुद्धिरिति प्रतीकाशादिस्त्वनम्

इति हृष्टान्तर्भतिनि हृत्ते रोमाञ्चिपक्ष्मधीः निशम्य मुदितो भवानाह सितो
चेत्समासतः १२ अहो भाग्यमहो भाग्यं सत्तामभवन्माचिरं क्षितिरस्मान्
वायस्यप्रीतये कस्य नो भवेत् १३ सत्तामयप्रतीकाशाङ्क्रोड्येपे सर्वथा।
कथा साधनान्यवसज्ञानां क्रियतां चवनापणम् १४ ॥

तद्वरेव पितृमनुष्यादीनां सम्यक्स्थापितेन उद्देतेभ्यो विशुद्धर्णः पिता भवतीति चवनापण
मिति वनाविस्थगिरिलानि ग्रापणाव्यवहारहट्टिकाः तत्र समाहारे द्वन्द्वे कृतम् क्रिय।
तां रक्षनयावत्स्थाप्यतामिति १४ ॥

प.से. समुत्सृष्टमिति घोषणानकनिनादैः पौरेषु नगरवासिषु विधीयताम् घोषणावादन।
१०हि. मेवाह समुत्सृष्टमिति सर्वतो वीथिषु सम्मार्जनकर्दमगन्धद्रव्यादिरचना क्रियताम् काण्ड
२२ नेन तण्डुलादिशोधनम् शालिनां दलनवारकवेदिकापूजनपरिग्रहः १५ प्रतिकर्मणी। भा.
ति प्रतिकर्मप्रसाधनम् नववेदिकाऊर्जलाचारादिना रञ्जनसमर्चितादिना दिसाध्यम् स

समुत्सृष्टमिति पौरेषु घोषणापि विधीयताम् अन्तःपुरे वितमपि क्रियतां।
काण्डनादिकम् १५ प्रतिकर्मणि वैकान्ते कुमारी नियाप्यताम् इति।
स्मरणात्समादिपरहते सत्कृत्य सनमैः सौवित्यागाथहृदयोल्लिखितवि
मन्त्रम् १६ ॥

कृतसत्कारमापद्य सद्ममान्यनर्थवस्तूनि सौवित्येतिभाव्यापायः तत्राथ केचा
गाथहृदयरतिविशेषणम् अनयवोचितमितस्ततरविशेषणम् ऊचित्येवोत्तरस्य
सर्वथा बाध्यतम् १८ ॥

२२

रोमेषोनरपत्रिकामारभते भद्रमिति भद्रमिति प्रागेवव्याख्यातप्रायम् स्वपरतः
कल्याणंवर्धतामित्यर्थः अस्माकंप्रणामोङ्गीकार्यइतिसम्पण्णस्यकन्यापित्रेऽपिप्राप्त
सन्धिविल्लिनग्रपित्रत्वान्मानसर्वेप्रणतिमायम् मतेचवइति वोऽस्माकंमतेऽस्माकं
मपिमतमित्यध्याहारः नचमत्तनपरत्वम् वक्राधियाविमवणाहेषोपिगणाइतिहर्षंभवि
तत्वाहदकरवग्गणनमेव हर्षोकिसमाणव्यवहारोचितमालिखेति मार्गेइति यद्यपि
भागधेकमेशुभाशुभमितितिरूपपरस्यभागधशाहस्योभयवाचकत्वेनयापिसहिन्नारि

भद्रंप्रणतिरस्माकमङ्गीकार्यमतेवचः मार्गोनोभागधेनरूणाफलितेसहिन्नारि २७

षतिसंयोगाद्गुभयवाचकत्वस्यकिंप्रतिबन्धः तथाववाक्यार्थंऊपालाः संयोगोविप्रयो
गश्चसाहचर्यंविरोधिता अर्थः प्रकरणंलिंगशब्दस्यान्यस्यसन्निधिः सामर्थ्यमौचितीदेशः
कालोव्यक्तिःस्वरादयः शब्दार्थस्यानवच्छेदेविशेषस्मृतिहेतवइति सहिन्नारिषेति स २
त्वमास्यर्थद्योतकम् तथाशिवेऊरोङ्कमपवधाद्यापञ्चादिसम्भावनानैकत्वेऽपिअगापत्नस्य मह
तिष्ठेवफलोत्पत्तिसम्भावनयामीषांसत्वेकथनिर्वर्णनामितिफलितमङ्गलफलेनभा

मिव

प॰मं॰
९॰टी॰
३३

इतिमहोत्सवेवाचासमर्थ्येस्वगुणार्थेमयोचितेतिमहेशोरेत्वोनाथवावहोहसितोवे।
समाप्तइतिहास्येनाभिनीतोपिवार्थेसक्षुर्वेज्ञाह पर्येतिति सम्यज्ञप्तिरेभइकारी।
लिहछनिष्प्रितोभवतिइयन्नहृदावयार्थभाविनिकालेसस्येनभूयतोयेनवामशङ्कु।
चविनसवलोने मानेदनिसम्बोधयनेमहन्नसचेननिनिलापाउनेयोनयति यतोमाने

परेनत्वाप्यनेकिञ्चिन्नियामप्यहृदावयम् अवयार्थगतीश्चिन्नाभावेसस्येन
मानद् ९८ कोविशेषश्चरिम्नेनासमानकरोतिङ्गिनाम विवेकदृष्टिर्मनुजः।
लहीनस्तुपङ्गुःस्मृतः ९९ ॥

परेभ्योरद्दाति परेषा चमानेयतीतिमानदइति।
९८ प्रकृतमाह करोति वरिम्नतोसामान्येनअङ्गमनव्यपदेशार्होणाम् यतःसमा।
नेति करणानीन्द्रियाणि इङ्गनेचेष्टा विशेषमाह विविकेति स्मृतइति श्रुत्या।
र्थेस्यसकल्पनाकल्पितेनतंनिरस्यति ९९ ॥ ॥

३३

इयत्तमिति इयत्ते विशेषविवेकतदभावलक्षणम् गतिभेदन इति विविनक्ति स-
र्वाधिकारीति ब्रह्मादिकीटान्तयोनिगामी कर्मेति पशुत्वेहास्य कर्मलक्षणं ननु तत्रो-
र्ध्वगतिप्राप्तिः स्वातन्त्र्येण कर्मशेषेणानवलम्बनप्राप्तिः सचमनुष्ठानफलमेवेति नव्य-
भिचारशङ्कास्यापि ८ अतिरेकमत्वेनाविवेकिनं गर्हते पशोरपीति अपथ्येति नहि।

इयत्ते समस्तपाशिनां विशेषं गतिभेदतः सर्वाधिकारी मनुजः कर्मलक्षणा-
नः पशुः पशोरप्यथवा नीचो मनुजो यो विचारतः सकर्मलक्षणस्तेन तु।
स्वार्जनपरोऽपरः ॥

न स्वपशुः स्वतन्त्र इति पशुभावस्यापि शैथिल्यापत्तावन्ते विचारत इति विचारे कृपणमा-
णो विचारमेव विषादयति सकर्मेति सत्यपि पशुः कर्मेति पशुत्वापादकम् अपर इति।
मनुजपशुः इत्येति भावि पशुतापादककर्मार्जनपरः ॥ ॥

प॰सा॰ उक्तस्य फलितमाह तस्मादिति मतावित्ति विवेके सङ्कृतिहेतवे तस्मामितिमित्रम् स
स॰टी॰ र्वोनमामिति एतद्भाविनन्महितावहाम् ९ स्वचितमर्थं सर्वसाधारणीकर्तमाह सचा
३५ सावित्ति सचासावित्ति इयनाधीहिकाबन्धेन साधितमहिमा विचारः इयनातमिति इय
तेन साख्वतयामतेश्रमलात्मनः विशेषितत्वेई: ५ अवरहिताननयति गतागतमिति सर्वैर्वे
ति उत्तमाथमेशुनकस्यचिदिति वराङ्गनानामिव इयसम्पदो न कदाचिन्नकथञ्चिदपि चोक्ता।

तस्माद्भिन्ने विरिच्छन्नामत्तौ सङ्कृतिहेतवे कोन सर्वेनमां भुङ्क्ते विवेचयति यत्नतः
सचासौ यदिदं किञ्चिद्व्यनाते मस्तीनते तत्स्वभावचलेकस्य मदेस्मादमलात्मनः
गतागते विरस्यतीसर्वेचापि वराङ्गना यथानकस्यचित्तन्नाद् इयसम्पत्तिरीदृशी ५५

साधमविचारपतयातः तस्मादिति इष्ठनिश्वरालितो यमर्थ इत्यर्थः ततस्वमङ्कृलोत्स
वेसारच्चेकथमन्विताननिर्वेदक यायिशाविकोत्स्याय नेवयमारच्चेतिनवाच्यम् तत्र
नहि इयसम्पदां भोग्यत्वस्वरूपत्वादेव भोगो न दोषाय अतः नन्वनर्थदायित्वात् उपदेश्या
स्यातीवमाङ्गलिकत्वादिति तत्त्वादिमाशयः ५५ ॥

ध्यात्मा मत्प्रीतिभावनया वा ध्यानेनाप्यत्र भेदो न विधेय इत्याह न कार्येति सेयमिति ।
एतद्गणनायाश्च विग्रहः । यथातीतानुस्मृतिलक्षणा अनुभूतानुस्मरणेनैव बहिर्भावि
तानामिति स्याद्धेयथाविनाभिति भावविशेषो सामर्थ्यमनवधीयः सर्वथा सक्रियार्थमा

न कार्या गणनाप्यत्र गानयोनिश्चयादुभैः सेयं सेवा विना नो सेयं न हीनो हि यतः ।
स्मृतः ॥१॥ बालकस्य भवत्येतद्धि यथा सा चपलेह एकम् अज्ञातपरमार्थो नो भवति ।
भाति मोहतः ॥२॥ विदितार्थैस्तु विद्वद्भिर्नो स्यायतनमानवैः उन्मादकृतएव वा ।
हो स्यादवगन्योपि सिद्ध्यति ॥३॥ यदेतत्सम्मते लोके भूषणेनेन किञ्चन सलोपः ।
सर्वथा तस्य परमार्थमहात्मनः ॥४॥ नूनं तेभ्रष्टसर्वस्वा ये भूषणाकृतादराः उन्मा
दन्ति ऊर्जतः स्वास्थ्यकाम विश्रान्तचेतसाम् ॥५॥

२. तदिति ॥१॥ ननु कथमियतन्निन्द्यते मङ्गलं भूतन्नादृशाः नयाच स्पृहः सर्व एव सद्गुणीस
दुपः सर्वमोमात्रः सर्वकालरूपकलाकलायैः एकः उमात्माहि स्तुविः सकलेपिलो ।

प॰ मं॰ केयंचापेतनवशुभेककरणाकरालत्वमादिमुखनिर्वाकयानिप्रमाणं भवन्ति सत्यमेतत् परं
१॰ टी॰ तु विचार्यं स्वैमेतत्समाश्रयणं सर्वेषामङ्कुलेनतद्भावं च प्रमादमरीचिलिन्नडीनाम महा।
३५ नर्थं सप्रपातमेवेयमिति पञ्चभिराह वञ्चकत्वेमादि वञ्चकोभ्रामकः श्रावयनेभाण्ड
म विदितार्थज्ञानपरमार्थैः शास्त्रामन्त्र महावेगावनतराभासोप्यबोधाहगगोचरत्वमाह स
त्वरितोप्योपीति लोकेऽस्ति प्रथमसर्गेलोपरति शामस्यापिच्छेदेन शक्तिपरपस्तत्वदण्डना।

तस्माद्येऽलक्षणोऽयतनावद्विनयभूषितः स
पितितश्च यत्रिज्ञाबालभूषणामैस्त्किया १२

र्थमहानर्थदायिन्मेतस्यदृश्यजातस्य सेसाध्यस्वपतेण सर्वेषामङ्कुलत्वमस्य सा यपिन।
मारभते तस्येति तत्र बीजस्त्रमाह यश्चिह्नेत्यादि तदेचानमहानिकसर्गो निर्दर्शि
यितव्यः येनैतदाम्नायैर्दैणवणाद्यामहानर्थमामाः उक्तैवनतनकण्डपिहिता यामहार्थ
मामाः अथवा सात्स्व्रतमपितेतेशङ्कुकमाणरमौचपिताण्डवोश्रीमहारामैतन्कुरणा।
वीरीतिर्दर्शनमिति १२ ॥ ॥ मा

द्वितीयमेव पदं सर्वथोद्दलयति सर्वथेति परिघात्विति महाननगोष्ठीषु अनवद्यग्र
द्व्याख्यानम् २१ पदमेवार्थव्यतिरेकेणाद्रढयति नभातीति स्पष्टम् २२ अकिञ्चनत्वेप
नेनशोभावत्त्वमिदं सर्वथाभवितव्ये कैमुतिकन्यायेनद्रढयति विनयानर्घेति गतार्थमेतत्

सर्वथाविनयानर्घमणिभूषणभूषितः विभातिसज्जनोलोकेपरिष्कृतास्वरः
नभातिसद्धीर्जातमनीषिपरिषत्कृतः अणुपातलसद्दानसहस्रैशोभयापि
विनयानर्घसद्रत्नविभूषितकलेवरः अनलंकृतदेहोपिभातिसर्वमनीषिषु २२
विनयालंकृतस्त्वस्मिन्समीपस्थःस्वयंकिल शमशीलक्षमाद्यैर्नियमोमाय
तास्परम् २४ ॥

पि २३ सर्वशोभानांचायमाकरइतिसाधयति विनयालंकृतइति पदैरेवनिर्धियर्थंनिः
पतितमित्याह नियमइति २४ ॥

प॰ सं॰ १॰ स्तो॰ ३९ इयं च शैली अस्माकं कठोरआक्रमोपनतराज्यानां येऽनन्तकर्मेत्यपराणामसम्यालो॰
कालेषामसमैवलोकानिशाप्तिनी शैलीत्याह चतुर्भिः यत्किञ्चिदिति एकत्रजातमावि
36 र्भूते अन्यत्रजाते समस्तः विभूतिमदिति सर्वथात्मिसीमाप्राभियोग्याभासम् ११९ तस्य
दमित्यादि प्रतिज्ञातमर्थं हेत्वादिकथनेन व्यवस्थापयति भयमित्यादि अत्रात्मेत्यपेक्ष

यत्किञ्चिद्भवजाते हि दृश्यजाते विभूतिमत अवश्यं तस्य भारीभूते चक्षुषि दुःखदम्
भयं चौराग्निराजभ्यो नाशो वश्यं व्ययोऽपि च तस्मात् सर्वथा दुःखे रतिस्तत्र कृतो विदो
अभयेनाशा रहितेन सन्तोपनतमेव च अभारेण्यावदं कस्य मदेन स्पादिदं धनम् २२

यावती विववृत्तिनः नाशोऽत्र पृथिवी मत्ता दिनादर्शनाशाभिः व्ययः प्राप्तसाम्येन स्फ
अस्यादृत्तिनस्पापि कर्मणाविपरीतता २९ भासते नितरां लोके प्रतिहन्ति समागमरते
न्यायमाश्रयति अभयमित्यादि सन्तोपनतं कार्येत्यणुत्वेषम
इदं धनं विनयात्मम १२१ ॥

अपत्यगः त्वयेयपितरभानेवस्वादिनीर्णीतावत २८ प्रकृतोपसंहारमाह इतीति तेनत्वे
श्रीतिवार्त्तापङ्क्तेलिख्य प्रामाह्यर्थभवितव्यमुख्याहारादिरोषरहितस्यैवसम्यक्क्रम शिदेवा
पदेशाकथाभिलेख्यमध्ये विनीतेनेवराजानेविलौकिकसमाचारपालनार्थमाह वक्रश्रा पाय,
ध्वनयेति कृतार्थीकृता अयप्रभृतिमान्यपदवीमध्यारोपितावयंभवत्स्वामिनेमणए

यस्यनाम्नःप्रमालोकेनिवृत्तिभयवर्जितः अपत्यप्रपानर्थहीनोयंरत्नसत्त
मः २८ इति हेलिख्येलेख्यतहृज्जप्रार्थनयाक्त्वः हृतेतमुदितःप्राहगच्छामोदा
यतेशुभम् २९ प्रामेनुमतिपक्षेयमिश्रस्वामीमुदान्वितः भावैविज्ञप्यतस्माहो
विस्मयेपरमागतः ३० ॥

तस्यमाहात्म्येवयमपिकस्यामनकाइत्यतीवभरोस्मास्तेनाध्यारोपितः मत्स्वामिन
नमस्मच्छिरः स्वयमेवेत्यादिनाद्यार्थप्रार्थनयातेहृतेप्राह स्वावेगच्छामस्त्वमेवेनवक्त्र
प्रार्थनयातेसदाचारमामोदयहर्षयेति २९ प्रामइति भावैविज्ञप्येति अस्याप्युपदे
शापात्वनामाह विस्मयश्चाश्चर्यगर्वाभावस्य ३० ॥

प॰मे॰
८॰टी॰
३२

37

भावविबोधनेवाचाभिनयति सत्यमिति अतिहृहस्योक्तौ नस्येति हि हन्ति रागाण्येवेति।
शागतम् ॥ इत्यतिहृद्योवरिर्देवौ किंपीहृष मामार्यपिवास्वयं चविंतनवर्णमन्यापेनास्या
रातिशयायपपाविमाह सत्यमिति शौचं च समनन्तवहारेहृष्टीकृतनामितिश्रामश्रुति।
हेतस्मिन्सदापिकावर्णानमस्यघोभावे उज्ज्वलनेयामनेहि सर्वथा स्वादातिशयायेति।

सत्यमेतद्धोतस्यगाम्भीर्यधृतिमत्कृता मतिस्तस्येतिहृद्येसौमनसूर्यत्कृतवा
चह ३१ सत्यविनयनामेदं सर्वसम्पत्तिकारणम् शौचं वर्णाश्रमाचारेषो।
वेभ्योतिमहत्पदम् ३१ श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तपरेतद्धिनयाभिधम् शौचं गङ्गो।
तिमधुरं शौचभ्यस्तमुदीरितम् ३३ ॥

किं बहुनामाशौचमालाप्यनेनैवनायकत्वेणाशोभायत्नेशति ३२ अत्रैवसर्वविद्या
नोतात्पर्यमितिसूचयति श्रुतीति विद्याहि संसेपतोविद्याविधेयस्तवनेनसम्यका।
यानमर्थवादैस्थतत्समाप्ताप्तजननमितिक्रमेणोपन्यासोपेश्रुतीत्यादि गङ्गोव
हस्यवत्सस्थापनास्पदम् ३३ ॥

३२

मेदेषेणाम्येहामशेषयोगितामाह यस्मात्साविति सुस्थितेऽस्यान्तरिक्षेमोषइव
रहितम् देवत्वेप्राप्यतेभसमाश्रितादेवापवेमहत्वेषः अथवादेहविशेषेदेवत्वेप्राप्यतेषु

यस्मात्सौविनयः सम्यक्कृशसेसुस्थितेभवेत् विनयाश्रयणा।
द्धीरैर्देवत्वेप्राप्यतेफलम् ४७ महद्भिरीश्यविन्नातेनाश्रि
तानघरत्वतः विनयाचारवन्तोयेतेनराः स्वर्गभागिनम्
१२५ महत्त्वंयत्वनामत्वंतदेवतदितिनिश्चितम् नसमारेवा।
द्युतैःसम्यकात्मोवरितद्धिभिः १२६ ॥

वमिति अथात्मोपमर्थश्लोकार्थः १२४ अत्रसंवदति महद्भिरिति महान्तोजननकगुणि।
ह्रितात्मनः १२५ येचकेचिद्भ्रुत्याचारनिदर्शनेमहान्तइति नेनैवतथेमाह महता।

प.सं.
१.टी.
३८
38

साधितमर्थं सकुमारबुद्धिनिदर्शनीकरणार्थं संक्षिप्य स्मारयति इत्येवमिति स
सहेसमभ्यङ्गोऽधिते यदाहृताइति अस्मासमर्थानां विक्रियया दिनापियङ्कुवणदर्श

इत्येवमङ्के विनयाभियाने रत्नेऽत्र सम्यगभिविम्बितं यत्
यदाहृताः कीर्तिमिहाधिगम्य स्थाने परे यान्ति परत्र
शुद्धाः ५२ ॥ इति श्रीरत्नशोऽखणशिलायां विन
यरत्ने दशमम् १० समाप्तश्चाथमः
खण्डः १

नाद्रिताः परे स्थाने समस्तलोकाश्रयम ५३ ॥ इति श्रीरत्नवीरशिलाशोऽखण्डपद
संकेताख्ये विवरणे विनयरत्ने दशमम् ॥ १० समाप्तश्च प्रथमः खण्डः १